

FESTIVALIZACIJA PROSTORA: GRAD U PERFORMATIVNOM URBANIZMU

Sandra Uskoković

Sandra Uskoković
Odjel za umjetnost i restauraciju
Sveučilište u Dubrovniku
sandra.uskokovic@gmail.com

UDK: 711.4.01:7.079
Pregledni rad
Primljeno: 14. 7. 2025.

Ovaj članak istražuje kako umjetnički festivali oblikuju suvremene gradove kroz procese »festivalizacije« i »bijenalizacije«. Gradovi poput Dubrovnika, Venecije i Edinburgha analizirani su kao primjeri prostora u kojima festivali postaju alati urbanog *brendiranja*, političke simbolike i ekonomskog razvoja. Festivali transformiraju javni prostor u pozornicu identiteta, moći i memorije, ali i otvaraju pitanja isključenja, elitizma i gentrifikacije. Kroz usporednu analizu elitnih (Dubrovačke ljetne igre, Venecijanski bijenale) i inkluzivnih formi (Edinburgh Fringe), kritički se propituje uloga festivala u povijesnim gradovima. Glavni argument jest da festivali nisu neutralna slavlja umjetnosti, već dinamične sile koje oblikuju ali i osporavaju urbane imaginarije i društvene odnose.

Ključne riječi: festivalizacija; bijenalizacija; urbano *brendiranje*; javni prostor; kulturni identitet; performativni urbanizam; gentrifikacija; urbani imaginariji; festivalski grad

UVOD

Ovaj članak predstavlja kritički pregled razumijevanja rastućeg fenomena urbanih festivala i njihove važne uloge u suvremenom oblikovanju gradova. Festivali naime više nisu periferne zabave – oni su postali strateški alati u urbanističkom

planiranju, *brendiranju* i konstrukciji identiteta (Gold i Gold, 2020: 11). Gradovi sve češće koriste festivale za privlačenje turizma, poticanje urbane regeneracije i oblikovanje globalnog ugleda, što dovodi do napetosti između ekonomskih interesa i kulturne autentičnosti (Gold i Gold, 2020: 13).

Fokusirajući se na studiju slučaja Dubrovačkih ljetnih igara kroz komparativnu usporedbu sa svjetski relevantnim umjetničkim festivalima u povijesnim gradovima kao što su Venecija, Istanbul i Edinburgh, ovaj članak ocrtava evoluciju festivala od religijskih i građanskih rituala do komercijaliziranih, medijski osviještenih spektakla.

Poseban je naglasak stavljen na odnos između festivala i grada domaćina. U tom kontekstu ključna riječ je *postavljanje* (režiranje). Ono podrazumijeva kulturnu produkciju, namjeru i, u velikoj mjeri, kazalište – svjesno stvaranje dramatičnog spektakla.

U ovom članku festivali se promatraju ne samo kao događaji, već kao složeni urbani fenomeni koji oblikuju javni prostor, politiku i kolektivno pamćenje. Iako festivali mogu potaknuti urbanu uključenost i dinamiku, oni podjednako mogu dovesti do gentrifikacije i instrumentalizacije kulture. Ovaj složen interdisciplinarni pristup, ukorijenjen u urbanističkoj teoriji i antropologiji, kulturnim studijama i povijest umjetnosti, potkrijepljen je stvarnim primjerima i poziva na kritičko i otvoreno promišljanje o »festivalizaciji« urbanog života.

FESTIVAL KAO RITUAL

Festivali više nisu marginalni kulturni događaji; postali su središnji za društveni, prostorni, ekonomski i politički život gradova. Bilo da se temelje na povijesnim obljetnicama ili izmišljenim tradicijama, nude narative o tome tko smo »mi« – ponekad uključivi, ponekad selektivni (Connerton, 1989: 42).

Riječ »festival« potječe od latinske imenice *festum*, što znači blagdan ili praznik u čast nekog boga (Gold i Gold, 2005). Festival je u antičkom svijetu bio važan i gotovo sveprisutan izraz kulture, a i danas ostaje središnji element organizacije i izražavanja mnogih kultura. Funkcionalno, festival je »javno tematsko slavlje koncentrirano u vremenu i provedeno s jasnom svrhom« (Evans, 2001: 237; Getz, 1991).

Antički gradovi su bili jedinstveno pozicionirani kako bi mobilizirali svoje nasljeđe kao suštinski element festivala. Gradovi poput Atene, Rima i Jeruzalema nisu samo scenografija, već aktivni akteri koji oblikuju karakter, značenje i

simboliku događanja. Festivali se u takvim gradovima oslanjaju na povijesnu rezonanciju, stvarajući osjećaj mitskog kontinuiteta, dok istodobno služe suvremenim ciljevima poput turizma, brendiranja i kulturne diplomacije.

Takvo je drevno svetište Olimpija, smješteno u regiji Peloponeza u Grčkoj. Svetište je bilo posvećeno prvenstveno Zeusu, te je bilo glavno religijsko, kulturno i atletsko središte u antici. Svetište je postalo poznato po održavanju Olimpijskih igara, koje su započele 776. godine prije Krista i održavale su se svake četiri godine (Uskoković, 2024). Olimpija se izvorno sastojala od *altisa*, svetog područja koje sadrži glavne hramove i žrtvenike, i *stadiona* za atletska natjecanja, koji je mogao primiti do 40 000 gledatelja (Slike 1–2).

Obredi i ceremonije u Olimpiji, uključujući paljenje svete vatre i žrtvovanja, jačali su vezu između igara i božanskog štovanja (Uskoković, 2024). Olimpija je ujedno služila kao središte umjetnosti, politike i diplomacije. U njoj su se nalazile veličanstvene građevine poput hrama Here, stadiona i Filipejona, predstavljajući arhitektonska i umjetnička dostignuća antičke Grčke (Slika 3). Antički ambijenti poput Olympije dodaju kulturnu težinu i legitimitet festivalima. Predstava u grčkom amfiteatru ili ispred rimske palače automatski dobiva auru i gravitas, neovisno o sadržaju. Ipak, fetišizacija prošlosti može ograničiti inovaciju ili biti komodificirana u svrhu tržišne iskoristivosti. Primjerice ako se antika koristi samo kao estetski okvir, riskira se banalizacija kompleksne povijesti u korist potrošnog spektakla.

Urbani festivali kontinuirano preispituju i reinterpetiraju prošlost. To je posebno relevantno za gradove koji se nalaze na raskrižju između konzervacije nasljeđa i kulturne produkcije. Povijesni gradovi naime dinamične su arene u kojima tradicija i transformacija podjednako koegzistiraju.

Veliki je broj povijesnih gradova gdje se suvremeni festivali susreću s duboko ukorijenjenim povijesnim značenjima. Istanbul (grad koji premošćuje kontinente, religije i epohe, a u kojem suvremeni kulturni događaji reinterpetiraju višeslojnu povijest grada); Dubrovnik (grad čija renesansna i barokna arhitektura postaje kulisa za festivalske izvedbe koje naglašavaju njegovu pomorsku i humanističku baštinu; Venecija (grad čiji se jedinstveni urbani pejzaž, prožet kanalima i palačama, pretvara u scenografiju za umjetničke manifestacije koje preispituju odnos između tradicije i suvremenosti) i Edinburgh (grad čija neogotička silueta i povijesne ulice tijekom festivala postaju prostor kulturne razmjene, otvarajući dijalog između lokalnog nasljeđa i globalne kreativnosti) (Slika 4).

GRAD KAO AMBIJENTALNO KAZALIŠTE: KAKO IZVEDBA OBLIKUJE URBANI PROSTOR

Dubrovnik je primjer povijesnog grada koji koristi svoje povijesno i arhitektonsko nasljeđe kao scenu za suvremene kulturne događaje. Posebno valja istaknuti da je današnji izgled Dubrovnika uvelike rezultat barokne obnove nakon potresa 1667. godine, kada je urbanistička matrica grada redefinirana u skladu s principima reda i reprezentativnosti (Prijatelj, 1985: 14). Barokna arhitektura crkava i palača – s raskošnim pročeljima i javnim prostorima poput trgova – bila je namjenski oblikovana da djeluje scenografski: da impresionira i uvede natrag u duhovni narativ vjernike u doba protureformacije (Smodlaka, 2005: 43–57).

Dubrovački ljetni festival svako ljetno preoblikuje cijeli grad, pretvarajući kazališta, javne parkove i privremene strukture u izvedbene prostore, mijenjajući prostornu dinamiku i ritmove svakodnevnice. »Dubrovačke ljetne igre [...] već dugo uspješno postavljaju izvedbe na brojnim otvorenim lokacijama unutar povijesne jezgre grada, koristeći samu gradsku strukturu i kao pozornicu i kao simbol«, tvrde John i Margaret Gold. (Gold i Gold, 2020: 49).

Drugim riječima, povijesna jezgra Dubrovnika ne služi samo kao kulisa, nego kao aktivan element dramaturgije festivala, čime se pojačava značenje izvedbi i vizualno osnažuje kulturni prestiž grada. Korištenje autentičnog urbanog prostora za suvremene scenske umjetnosti – prikazuje Dubrovnik kao grad u kojem se povijesno i moderno susreću u živom dijalogu, što ga čini reprezentativnim primjerom festivalske prakse u povijesno značajnom urbanom kontekstu.

Ambijentalno kazalište redefinira ulogu urbanog prostora transformirajući gradove – posebno povijesne – u žive pozornice. Za razliku od tradicionalnog kazališta koje strogo odvaja pozornicu od publike, ambijentalno kazalište koristi javne i zatečene prostore – ulice, trgove, dvorišta, sakralne objekte – kao fluidne scenografije koje brišu granicu između života i izvedbe.

Richarda Schechner tvrdi da je grad mjesto gdje prostor nije samo kulisa, već aktivni sudionik gdje publika i izvođači dijele isti fizički prostor, potičući međusobnu razmjenu i osjećaj zajedničkog iskustva (Schechner, 2003, 19). Na taj način kazališne izvedbe smještene u urbani kontekst daju novo čitanje grada u kojem kritiziraju i slave sam grad.

Festivali i predstave na otvorenom u povijesnim urbanim sredinama, poput Dubrovačkih ljetnih igara ili uličnih performansa tijekom Feste sv. Vlaha, pretvaraju arhitektonsko nasljeđe u narativni prostor. Ti događaji oživljavaju gradsku memoriju, povijest i ritam, stvarajući hibridni prostor u kojem građani nesvjesno

postaju suizvođači. Grad postaje i pozornica i subjekt, dopuštajući prolaznicima da mijenjaju uloge pa su ponekad glumci, ponekad gledatelji (Slike 5–6).

U ovom procesu grad zaista postaje ambijentalna pozornica na kojoj građani, slučajni prolaznici, u jednom trenutku mogu biti glavne uloge spektakla, a u drugom demistificirani glumci. Susret ova dva svijeta, realnog života građana i onog »iza kulisa«, u okviru prostorne odrednice, kao što je grad – može dovesti do vrlo interesantnih doživljaja i odgovora, ali i novih pitanja na temu gdje počinje, a gdje završava kazališni događaj. Predstava *Otac Hrabrost* iz 2013. u režiji Borisa Bakal i Bacača Sjenki, upravo to problematizira, koristeći pet gradskih lokacija iz procesije Feste svetog Vlaha, ali u obrnutom smjeru kazaljki na satu, pretvarajući ih u točke susreta građana, slučajnih prolaznika i glumaca, čime briše granicu između scene i svakodnevnice (Slika 7).

Naslov predstave je neskrivena parafraza komada Bertolta Brechta, s kojim poveznica nije tek aluzija na dubrovačku povijest u kojoj je preživljavanje Grada bilo apsolutni prioritet nad preživljavanjem ili životima samih njegovih stanovnika (Ružić, 2015 :65).

Dinamični proces kojim publika sudjeluje u »činu uzajamnog razumijevanja« jest kroz okupljanje različitih pojedinaca koji čine jedan zajednički proces. Miško Šuvaković smatra da prostor u ovim predstavama dobiva »izvjestan kritičan karakter 'subjekta' ili retoričke figure koja zastupa nešto nalik subjektu u teatarskom događaju« (Šuvaković, 2002: 75).

Procesom teatralizacije, tijekom kojeg ambijentalni teatar stvara fiktivne prostore nastale maštom redatelja i glumaca, skida se »zastor kazališne iluzije i deziluzije upadima života u kazalište i prepadima kazališta u život grada« (Halprin, 1969: 90). Georgij Paro, jedan od najradikalnijih istraživača ambijentalnog teatra, sanjao je o

ambijentu neprestanog prožimanja života i teatra, svakodnevice i kazališta, nekoj vrsti kontinuiranog teatarskog čina ostvarenog u otvorenoj komunikaciji publike i glumca. Glumci bi teatralizirali publiku, publika bi teatralizirala glumca, oživotvorila ga. Nije isključeno da se uloge i zamijene, da publika glumi, a da glumci gledaju. Isto tako moguće je da netko iz publike postane glumac, kao i da netko od glumaca napusti teatar (Paro, 2002: 32).

Lawrence Halprin uveo je pojam kolažnog grada kako bi naznačio povijesne slojeve (1969: 94) i koji tvrdi da je grad

jedan kompleksan, multidimenzionalan sklop zgrada i prostora, organiziran kao ritmička, pulsirajuća sekvenca u kojoj se zbivaju razni događaji, te je u

slučaju grada kao umjetničkog objekta bitno da čovjek bude aktivan učesnik koji se kreće kroz prostore i na taj način ih doživljava.

Ukoliko temu grada promatramo s ove distance, možemo reći da kapitalni gradski arhitektonski objekti i urbane cjeline moraju artikulirati pritom grad kao složenu i kontradiktornu, ali harmoničnu i snažnu »pozornicu života«. Na ovu temu, američki kazališni autor Peter Schuman, osnivač i vođa kazališta »Kruh i lutke«, kaže:

Mi smo svoje najbolje predstave imali na ulici... Mi ne obraćamo pažnju na prostor. Tradicionalna kazališta se puno brinu o prostoru i dekoru. Ona prave uvijek nešto novo za svaki komad... Mi ne radimo predstavu za određeni prostor već za mjesto na kojem se nađemo. Jedini prostor koji odbacujemo je tradicionalno pozorište (Schumann, 1990: 68–74).

U »Pojmovniku teatra« Patrice Pavis navodi da je ambijentalno kazalište pojam koji je Schechner uveo kako bi imenovao praksu koja nadilazi razdvajanje života i umjetnosti (Pavis, 1998: 11). »Osvojeni« kazališni prostori, plaže, trgovi, dvorišta, sakralni objekti – na ovaj način mijenjaju identitet grada. Peter Brook još sredinom šezdesetih piše o »praznom prostoru« i beznačajnosti postojanja kazališne zgrade, kao i bilo kakvog arhitektonskog korpusa oblikovanog za teatar (Brook, 1996: 36). Preispitujući i artikulirajući prostore kazališne predstave, glumci, redatelj i scenograf formiraju konačnu, eksperimentalnu cjelinu, koja nastaje i živi od razmjene iskustava i doživljaja, kao i radi njih, u novom obliku teatra – gradskom, uličnom, ambijentalnom, otvorenom kazalištu za koje najbolje primjere imamo upravo na dubrovačkim ljetnim igrama od Gundulićeve poljane koja postaje Držićev Rim u kazališnoj predstavi *Dundo Maroje*. Meta Hočevar sažela je »najprostorniji« opis kazališta te navodi kako i nevjerojatne priče u pravom prostoru postaju vjerojatne, te da na taj način izmišljen prostor postaje stvaran (Hočevar, n.d.: 147–158).

Ako usvojimo analogiju da je gradski prostor velika pozornica pod otvorenim nebom, dolazimo do značenja, do svrhe odnosno smisla odvijanja spontanih predstava u svakodnevnom životu. Kazališno osvajanje prostora za vrijeme trajanja DLJI (dubrovačkih ljetnih igara) propituje konvencionalne prostorne hijerarhije: preoblikuje prostorni poredak i otkriva skrivene društvene i političke slojeve ugrađene u izgrađeni okoliš. Svakodnevnica postaje kazališna; kazalište postaje svakodnevno.

U konačnici, nijedan povijesni grad kao ambijentalno kazalište ne funkcionira samo kao fizička kulisa kulturnih događanja, već i kao simbolička sila u

oblikovanju kolektivne memorije i osjećaja pripadnosti zajednici. U toj izvedbenoj logici arhitektura postaje scenografija, a urbanizam koreografija.

Kazališni prostor Dubrovnika ne može se smatrati neutralnom pozornicom, već simbolički zasićenim ambijentom u kojem se križaju povijesne i estetske dimenzije. Dubrovačke ljetne igre, kao najdugovječniji festival izvedbenih umjetnosti u Hrvatskoj, odvijaju se unutar ambijenta koji nije tek vizualno atraktivan, već funkcionalno determinira strukturu izvedbe. Lokacije poput gradskih zidina, tvrđava i trgova djeluju kao ideološki su-učesnici, uvjetujući dramaturgiju prostora i afektivnu recepciju publike.

Scenografska moć Dubrovnika leži u njegovoj sposobnosti da istovremeno evocira kulturno pamćenje i afirmira estetski legitimitet kazališne izvedbe. Pero Kvrđić, hrvatski glumac, davno je izjavio da ne razumije zašto je potrebno izmišljati »umjetni scenografski prostor kada već u gradu imamo prirodni, stvarni prostor. Treba ga samo tražiti i pronaći njegovu adekvatnost, značenje i dramaturgiju« (Kvrđić, 2000).

FESTIVALIZACIJA URBANOG ŽIVOTA

Festivali, nekoć elitni i povremeni događaji, postali su posvuda prisutni – od bijenala visoke umjetnosti do festivala hrane, tehnologije, LGBTQ+ i ulične umjetnosti. Ova »festivalizacija« urbanog života odražava strategije *brendiranja* gradova i jačanja zajedništva kao i »meke moći«, tj. sposobnosti grada ili države da na druge utječe putem kulture i diplomacije (Gold i Gold, 2020: 209-240). Pojam *festivalizacija* označava rastuću tendenciju gradova da svoje ekonomske i kulturne kalendre strukturiraju oko događanja – čime festivali postaju trajna strategija za urbano upravljanje, turizam i razvoj temeljen na kulturi (Richards i Palmer, 2010: 52). Takvo strateško pozicioniranje festivala često vodi prema komodifikaciji kulture, gdje se lokalne tradicije reinterpretiraju za globalnu potrošnju.

Festivali privremeno preusmjeravaju funkciju javnih prostora – ulica, trgova, parkova – pretvarajući ih u žive pozornice kolektivnog iskustva. Iako festivali na ovaj način mogu reanimirati urbani život, *festivalizacija* se često kritizira zbog privatizacije javnog prostora, istiskivanja lokalnog stanovništva pa time sve više funkcioniraju kao »urbani spektakli« (Garcia, 2004: 312–326). Naime, privatizacija javnog prostora gura svakodnevni život u pozadinu i pretvara grad u »kulisu« za potrošnju i zabavu tj. spektakl. Javni prostori sve se više kuriraju kao pozornice za potrošnju, a kultura postaje sredstvo za ekonomski cilj (Garcia, 2004: 312–326).

Festivali imaju i političku funkciju jer legitimiraju vlast, mobiliziraju podršku, oblikuju urbani identitet, ali i prikrivaju društvene nejednakosti, često marginalizirajući lokalne glasove i isključujući kulturne izraze koji nisu tržišno atraktivni (Waterman, 1998: 54–74).

DUBROVNIK I EDINBURGH: PERFORMATIVNI URBANIZAM

U poglavlju »Igre s Igrama i oko Igara« Vedran Salvia usmjerava pažnju prema ontološkoj i ideološkoj dvostrukosti Igara koja između svetkovine i spektakla, narodne svetkovine i elitnog kulturnog proizvoda (Kopić i Salvia, 2023: 175–185).

Dubrovački prostor, napose gradske zidine, tvrđave i palače, nisu samo dekor, već aktivni sudionici u formiranju mjesta moći i kontrole ali i povijesnog kontinuiteta. U tom prostoru Dubrovačke ljetne igre postaju scenografija nacionalne reprezentacije, što u kontekstu Dubrovnika dobiva osobit značaj zbog monumentalnosti lokacije i uloge Grada kao »kulturnog simbola nacije«. Salvia tvrdi da iako se igre održavaju u prostoru koji sugerira otvorenost i javnost, često je kulturni sadržaj ekskluzivan i hijerarhijski strukturiran (Kopić i Salvia, 2023: 175–185).

U Edinburghu koji je isto grad zaštićen na UNESCO-ovoj listi, odvija se jedan od najpoznatijih i najdugovječnijih festivala na svijetu (Edinburgh International festival – EIF). EIF je utemeljen 1947. godine, s ciljem kulturne diplomacije i europske pomirbe nakon Drugog svjetskog rata.

Slično kao Edinburgh, Dubrovačke ljetne igre osnovane su 1950. godine kao sredstvo »meke moći« i međunarodne kulturne razmjene, što je bilo osobito važno u poslijeratnim nastojanjima Jugoslavije da se pozicionira između Istoka i Zapada (Uzelac, 2010: 497–512).

Oba festivala promoviraju kazalište i izvedbene umjetnosti na visokoj umjetničkoj razini. I jedan i drugi festival oslanja se na simbolički značaj mjesta održavanja – Edinburgh kao važan srednjovjekovni grad Škotske, a Dubrovnik kao najreprezentativniji primjer renesansno-barokne arhitekture u Hrvatskoj.

No EIF je značajno veći i izrazito internacionalan, dok su Igre više usmjerene na regionalnu i nacionalnu produkciju kazališnih izvedbi. EIF donosi avangardne i suvremene produkcije iz cijelog svijeta, dok DLI balansiraju između kanona (npr. Držić, Gundulić) i modernih autorskih pristupa. EIF se temelji na profesionalnoj međunarodnoj selekciji i odvija u modernim izvedbenim prostorima poput

Sveučilišta u Edinburghu, dok DLJI koristi uglavnom povijesne lokacije. Dok EIF privlači globalnu publiku i bilježi snažan ekonomski učinak, DLI jača imidž Dubrovnika kao elitne kulturne destinacije, ali se suočava s izazovima konzervativnosti i ograničene internacionalizacije.

Ipak, najveća razlika koja se pokazuje kao spontana sila koja osporava elitistički i centralizirani model kulture je edinburški festival Fringe. To je najveći svjetski festival izvedbenih umjetnosti s otvorenim pristupom. Osnovan je 1947. godine kada je osam nepozvanih kazališnih skupina samoinicijativno odlučilo izvesti svoje predstave uz službeni Edinburgh International Festival – čime je stekao status originalnog »festivala na rubu« (Fringe Society, n.d.). Održava se svake godine u kolovozu i traje više od tri tjedna, a uključuje tisuće izvedbi na stotinama lokacija – od klasičnih kazališta do autobusa, pubova i gradskih parkova (Slika 8).

Fringe funkcionira bez selekcijskog odbora, što znači da se svatko može prijaviti i nastupiti, čime festival odražava temeljne vrijednosti uključivosti, umjetničke slobode i eksperimenta. Iako danas komedija čini gotovo 40 % programa, Fringe ostaje multidisciplinarna platforma s predstavama iz područja kazališta, plesa, cirkusa, glazbe i govorne umjetnosti.

Oba festivala imaju značajan utjecaj na gradski identitet, ali na različite načine: Edinburgh kroz kulturnu dostupnost i izvedbeni pluralizam, a Dubrovnik kroz globalnu vidljivost i državnu snagu umjetnosti (Gold i Gold, 2020: 170–188).

VENECIJA I ISTANBUL: POLITIKE BIJENALIZACIJE

Oliver Marchart razlaže ideološku infrastrukturu koja stoji iza institucionalizacije bijenala, prikazujući ih kao mehanizme kulturne hegemonije, a ne kao neutralne prikaze globalne suvremene umjetnosti (Marchart, 2022: 21).

S druge strane, John i Margaret Gold analiziraju kako bijenali ne odražava samo promjene kulturnih i geopolitičkih paradigmi, već oblikuje i samo poimanje »festivalskog grada« u kontekstu vizualne kulture (Gold i Gold, 2020: 155–169).

Osnovan 1895. godine Venecijanski bijenale je proizvod moderniteta i rani primjer kulturne diplomacije kroz umjetnost. U festivalskom smislu uveo je ključnu inovaciju u vidu sustava nacionalnih paviljona koji su omogućili uglavnom europskim državama predstavljanje kulturnog identiteta na međunarodnoj sceni. No ovaj format, iako omogućuje pluralizam, istovremeno učvršćuje hijerarhije kulturnog prestiža i favorizira određene nacije i kuratorske prakse. Bijenali sve

više postaju mjesto simboličke ekonomije prestiža, gdje se preklapaju interesi država, kustosa, kolekcionara i tržišta.

Bijenali se kreću prema korporacijski sponzoriranoj institucionalnoj formi, dok sam čin domaćinstva međunarodnog bijenala doprinosi gentrifikaciji grada. Vlade ulažu goleme svote u bijenale, uz dodatna sponzorstva usmjerena na promociju, zabave, ugostiteljstvo za *jet-set* umjetničke profesionalce te na skupe *site-specific* projekte. *Laissez-faire* pristup bijenalu podržava elitni, transnacionalni turizam kroz dolazak oko 10 000 umjetnika, kritičara i kustosa za vrijeme otvaranja bijenala i prvih tjedana izložbe.

Umjesto romantiziranja Venecijanskog bijenala, John i Margaret Gold dekonstruiraju moćne strukture, urbane posljedice i simboličke politike koje ga čine istodobno utjecajnim i problematičnim. Bijenale se prikazuje kao složeni urbani ritual, koji u isto vrijeme slavi kulturnu raznolikost i otkriva strukturne nejednakosti globalnog umjetničkog sustava (Gold i Gold, 2020: 155–169). Giardini s nacionalnim paviljonima imaju ritualizirani raspored u kojem svaka država ima svoje mjesto u sustavu dok Arsenale ima procesionalni prostor koji posjetitelji hodočaste.

Zemlje Globalnog juga, novije ili postkolonijalne države, često se suočavaju s: ograničenim ili nikakvim pristupom nacionalnim paviljonima; manjim i lošije pozicioniranim prostorima; neredovitom prisutnošću zbog političkih ili financijskih ograničenja.

S druge strane države i institucije s jakom financijskom podrškom mogu priuštiti prostore u prestižnim lokacijama (npr. Giardini ili Arsenale) te skupu produkciju i medijske kampanje. Novi sudionici ili manje moćne države često su smješteni u Arsenale (druga službena lokacija) ili su to »kolateralne« izložbe po cijelom gradu, često udaljene i slabije posjećene.

Nadalje vidljivo je balansiranje između kulturne eksperimentalnosti i institucionalne rigidnosti, nacionalne reprezentacije i transnacionalnih mreža, te umjetničke slobode i tržišnih utjecaja. Tako je ilustrativan pokušaj prelaska iz eurocentrične SAD, Australija, Kanada, Japan... imaju svoje moćne paviljone izložbe u globalizirani kulturni događaj na posljednjim Bijenalima (*Stranci Posvuda*, 2024) koje je kurirao Adriano Pedrosa uključivši zemlje Globalnog juga (Slike 9–10).

Kritičarka i kustosica Emily Watlington postavlja važna pitanja o etici, dubini i posljedicama takvih kustoskih odluka. Naime autorica upozorava – pozivajući se na Beccu Rothfeld – da kulturalna demokratizacija bez ekonomske transformacije ostaje kozmetička (Watlington, 2024).

Kustoska koncepcija Pedrose okuplja više od 300 umjetnika, s naglaskom na autohtone autore, autore iz s globalnog Juga te one izvan institucionalne

umjetničke scene. »Prikazani su i akademski školovani i samouki umjetnici, u svim medijima – od vezene umjetnosti do slikarstva – bez hijerarhije izraza«. Ova strategija decentralizira kanon koji i podržava ravnopravnost izraza. Pedrosina kustoska strategija uklapa se u trenutni kulturni pomak prema dekonstrukciji eurocentričnih normi i postkolonijalnim politikama, tvrdi Watlington (Watlington, 2024).

Istanbul je podjednako kao i Venecija iznimno važan festivalski grad na Mediteranu. Istanbulski bijenali jedno su od najutjecajnijih i intelektualno najambicioznijih događanja suvremene umjetnosti u svijetu. Osnovala ih je 1987. godine Zaklada za kulturu i umjetnost u Istanbulu (IKSV), a razvili su se u ključnu platformu za umjetnički eksperiment i kulturni dijalog između Istoka i Zapada. Za 17. istanbulski bijenale (2022) kustosi su predložili »kompostiranje« kao temeljnu kustosku logiku: poput organske tvari koja se raspada kako bi stvorila uvjete za novi život, umjetnički radovi, istraživanja i odnosi fermentiraju, transformiraju se i prožimaju (Slika 11).

Naglasak je na procesu, a ne na rezultatu, na slušanju umjesto izlaganju, te na brizi umjesto prikazivanju. Rezultat je bio netematski, decentralizirani bijenale – bez glavne izložbe, bez zvučnih imena, s minimalnim tekstualnim aparatom. Riječ je o »tihoj bijenali«, koji potiče refleksiju, lokalno ukorijenjene i održive kulturne razmjene. Cilj Istanbulskog bijenala jest povezivanje kultura i povijesti, a zbog jedinstvenog geografskog i kulturnog položaja Istanbula (na spoju Europe i Azije) ovaj grad idealno je mjesto za takav dijalog.

Istanbulski bijenali koriste se raznim lokacijama širom grada, kao što su: povijesne građevine, napuštena skladišta, javni prostori, nekadašnje grčke škole, hamami, brodogradilišta, itd. (Slika 12). Ova prostorna raspršenost čini sam grad aktivnim sudionikom i medijem u narativu biennala.

Sedamnaesti istanbulski bijenale oblikuje cijeli kustoski pomak kao duboko kontekstualan i prilagodljiv odgovor na globalnu nestabilnost. Bijenale postaje plodno tlo za preispitivanje umjetničkih i institucionalnih uloga usred ekoloških, društvenih i političkih aktualnosti. Gledatelji se redefiniraju kao »sudionici«, a ne pasivni konzumenti, čime se evociraju relacijska i procesna estetika. S tim u vezi, istanbulski bijenale nalikuje ambijentalnom kazalištu Dubrovnika. Prema Nicholasu Whybrowu, Venecijanski bijenale ostaje ikoničan, ali sve više zatvoren, dok Istanbulski, iako ranjiv, pokazuje veću inovativnost i kritički potencijal (Whybrow, 2021: 18).

ZAKLJUČAK

Unatoč svojoj sveprisutnosti i kulturnoj važnosti, akademsko proučavanje umjetničkih festivala relativno je zanemareno. U posljednjim desetljećima došlo je do izvanrednog porasta broja urbanih umjetničkih festivala. Ako umjetnički festivali doista žele ostvariti svoj neosporni potencijal u animiranju zajednica, slavljenju raznolikosti i poboljšanju kvalitete života, tada ih gradski upravitelji moraju promišljati na sveobuhvatniji način.

Teatralizacija grada očituje se i u njegovoj funkciji kulturnog kapitala – prostor se ne koristi samo za izvedbu, već se njome prostor simbolički proizvodi i legitimizira.

Gotovo 20 godina nakon objave Quinnina promišljanja ostaju izrazito aktualna, a njezina kritika *festivalizacije* kao alata urbane politike čini se danas hitnijom no ikad (Quinn, 2005: 927–943).

Festivali su tradicionalno bili inovativni, ali su najčešće bili pod nadzorom. Nekada su umjetnički ravnatelji imali tu kontrolu, ali sve su učestaliji pokušaji komercijalnih interesa da preuzmu nadzor nad festivalima, što odražava širu situaciju u kojoj marketinške agencije i menadžeri transformiraju umjetnost i kulturu u umjetničku i kulturnu industriju. Danas je promocija umjetničkih festivala povezana s promocijom mjesta, što potiče ‘sigurne’ umjetničke forme. To ukazuje na latentne napetosti između festivala kao umjetnosti i ekonomije, između kulture i kulturne politike.

Činjenica je da su instrumentalizacija festivala za turizam i *brendiranje* grada postale uobičajene urbane prakse. Upravo takve dinamike ukazuju na paradokse festivalskog urbanizma, i to: između autentičnosti i potrošnje, lokalnog i globalnog, uključivosti i spektakla.

Festivali su moćni urbani alati koji oblikuju prostor i proizvode kolektivno pamćenje. U vremenu sve veće *festivalizacije* javnog prostora potrebno je usvojiti kritički pristup kako bi festivali ostali ne samo vibrantni trenuci slavlja, već i održive, inkluzivne i značajne prakse unutar urbanog tkiva. Aleksandra Uzelac je pak smatrala da Dubrovačke ljetne igre imaju ključnu ulogu u očuvanju nematerijalne kulturne baštine, osobito kroz održavanje tradicionalnih oblika izražavanja i njihovu integraciju u suvremeni kontekst putem izvedbe i reinterpretacije (Uzelac, 2010: 497–512).

Značajniji festivali u Hrvatskoj – uključujući Dubrovačke ljetne igre – sve više balansiraju između: kulturne produkcije i ekonomske instrumentalizacije, umjetničke slobode i tržišne kontrole, lokalne zajednice i globalnog turizma. Da bi festivali doista ostvarili potencijal uključivosti i društvene vrijednosti, kulturne

politike gradova u Hrvatskoj moraju jačati istraživanja, participativne modele i raznolike sadržaje, a ne samo poticati spektakularnost i kratkoročni profit. U raspravama koje često romantiziraju model 'kreativnog grada' nužno je priznati prostorne dinamike koje su utjelovljene u tim spektaklima kao i ulogu festivala u stvaranju urbanih narativa i prostorne pravde.

U kontekstu rastuće kritike globalnih umjetničkih manifestacija, dio ovog članka bavi se bijenalima ne samo kao izložbenim formatima, već kao kompleksnim strukturama moći i urbanog *rebrandiranja*. Stoga se ispituje na koji način bijenali – od Venecije do Istanbula – djeluju kao kulturni aparat hegemonije, istovremeno proizvođači prostor, identitet i simbolički kapital pod krinkom uključivosti i raznolikosti.

Naposlijetku, pred suvremenim festivalima stoje ključna pitanja koja nadilaze organizacijski okvir i zadiru u samu srž njihove kulturne i društvene funkcije: hoće li ostati trenutačni, efemerni događaji koji povremeno remete ritam grada, ili će evoluirati u trajne urbane institucije koje oblikuju njegovu budućnost?

LITERATURA

- Brook, P. (1996). *The empty space*. New York: Touchstone.
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Douglas, M. (1966). *Purity and Danger: an analysis of the concepts of pollution and taboo*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Duncan, C. (1995). *Civilizing Rituals: inside public art museums*. London: Routledge.
- Evans, G. (2001). *Cultural Planning: art urban renaissance?*. London: Routledge.
- Fringe Society. (n.d.). History. Edinburgh Festival Fringe. <<https://www.edfringe.com/about-us/>>. Pristupljeno 10. srpnja 2025.
- García, B. (2004). »Cultural Policy and Urban Regeneration in Western European Cities: Lessons from Experience, Prospects for the Future«. *Local Economy*, 19 (4), 312–326. <<https://doi.org/10.1080/0269094042000286828>>.
- Getz, D. (1991). *Festivals, Special Events and Tourism*. New York: Van Nostrand.
- Getz, D. (2001). »Festival places: a comparison of Europe and North America«. *Tourism*, 49, 3–18.
- Gold, J. R. i Gold, M. M. (2005). *Cities of Culture: Staging International Festivals and the Urban Agenda, 1851–2000*. London: Ashgate.

- Gold, J. R. i Gold, M. M. (2020). *Festival Cities: Culture, Planning and Urban Life*. London: Routledge. <<https://doi.org/10.4324/9781003130802>>.
- Hall, C.M. (1992). *Hallmark Tourist Events: impacts, management, planning*. London: Belhaven.
- Halprin, L. (1969). *The RSVP cycles: Creative processes in the human environment*. New York: George Braziller.
- Hočevār, M. (n.d.). »Scenography and Environmental Theater Practices«. U: T. Toporišić (ur.), *Between Seduction and Suspicion* (str. 147–158). Ljubljana: Maska Publishing.
- Kopić, M. i Salvia, V. (2023). »Igre s Igrama i oko Igara«. U: M. Kopić i V. Salvia (ur.), *Protiv samorazumljivosti* (str. 175–185). Zagreb: TIM press.
- Kvrgić, P. (2000). »Ambijentalna zagonetka Grada«. *Vijenac*, 176.
- Marchart, O. (2022). »The Politics of Biennialization (Introduction)«. U: *Hegemony Machines: Documenta X to Fifteen and the Politics of Biennialization*. Zurich: OnCurating.org.
- Ozouf, M. (1988). *Festivals and the French Revolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Paro, G. (2002). *Kazalište i putovanja: Zapisi redatelja*. Zagreb: Meandar.
- Pavis, P. (1998). *Dictionary of the theatre: Terms, concepts, and analysis* (C. Shantz, Trans.). Toronto: University of Toronto Press.
- Prijatelj, K. (1985). *Barok u Dubrovniku*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
- Quinn, B. (2005). »Arts Festivals and the City«. *Urban Studies*, 42(5–6), 927–943. <<https://doi.org/10.1080/00420980500107250>>.
- Richards, G. i Palmer, R. (2010). *Eventful Cities: Cultural Management and Urban Revitalisation*. London: Routledge.
- Ružić, I. (2015). »Boris Bakal, Leo Vukelić. 'Otac Hrabrost'«. U: Golub, M. (ur.), *Intangible) Neopipljivo – Praški kvadrijenale scenografije i kazališnog oblikovanja prostora 2015*. (str. 64–65). Zagreb: Hrvatsko dizajnersko društvo.
- Schechner, R. (2003). *Performance theory* (Revised and expanded ed.). London: Routledge.
- Schumann, P. (1990). »The Radicality of the Puppet Theater«. U: D. Kahn i D. Neumaier (ur.), *Cultures in Contention* (str. 68–74). Seattle: Real Comet Press.
- Smoldaka, T. (2005). »Obnova Dubrovnika nakon potresa 1667. godine«. *Dubrovnik: časopis za književnost, znanost i kulturu*, 1, 43–57.
- Šuvaković, M. (2002). *Pojmovnik suvremene umjetnosti: Likovne, performativne i konceptualne prakse od 1950. do danas*. Zagreb: Horetzky.
- Turner, V. (1984). »Liminality and the performative genres«. U: J. J. MacAloon (ur.), *Rite, Drama, Festival, Spectacle: rehearsals towards a theory of cultural*

- performance* (str. 19–41). Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Uskoković, S. (2024). »Vječna baština drevne Grčke. Ideali, Olimpijske igre i njihov utjecaj na suvremeni svijet«. *Novi list*. <<https://www.novilist.hr/ostalo/kultura/ostalo-kultura/vjecna-bastina-drevne-grcke-ideali-olimpijske-igre-i-njihov-utjecaj-na-suvremeni-svijet/>>. Pristupljeno 5. srpnja 2025.
- Uzelac, A. (2010). »The role of festivals in preserving intangible cultural heritage: Case of Dubrovnik«. *International Journal of Cultural Policy*, 16(4), 497–512. <<https://doi.org/10.1080/10286630903128589>>.
- Waterman, S. (1998). »Carnivals for elites? The cultural politics of arts festivals«. *Progress in Human Geography*, 22(1), 54–74.
- Watlington, E. (2024). »The Pitfalls of the Something-for-Everyone Approach to the Venice Biennale«. *Art in America*. <<https://www.artnews.com/art-in-america/aia-reviews/foreigners-everywhere-inclusive-adriano-pedrosa-venice-biennale-1234712566/>>. Pristupljeno 9. srpnja 2025.
- Whybrow, N. (ur.). (2021). *Contemporary art biennials in Europe: The work of art in the complex city*. London: Bloomsbury Visual Arts.

FESTIVALIZATION OF SPACE: THE CITY IN PERFORMATIVE URBANISM

Abstract

The article explores how art festivals shape contemporary cities through the processes of »festivalization« and »biennialization«. Cities such as Dubrovnik, Venice, and Edinburgh are analyzed as examples of spaces where festivals become tools of urban branding, political symbolism, and economic development. Festivals transform public space into a stage for identity, power, and memory, while also raising issues of exclusion, elitism, and gentrification. Through a comparative analysis of elite (Dubrovnik Summer Festival, Venice Biennale) and inclusive forms (Edinburgh Fringe), the paper critically examines the role of culture in neoliberal urbanism. Ultimately, festivals are not neutral celebrations of art, but dynamic forces that shape and challenge urban imaginaries and social relations.

Keywords: festivalization; biennialization; urban branding; public space; cultural identity; neoliberal urbanism; elitism; gentrification; urban imaginaries; performative city

Sl. 1. Ulaz u stadion. Olimpija, 2024. (Foto S. Uskoković)

Sl. 2. Olimpijski stadion. Olimpija, 2024. (Foto S. Uskoković)

Sl. 3. Hram Here. Olimpija, 2024. (Foto S. Uskoković)

Sl. 4. Neogotička silueta Edinburga, 2023. (Foto S. Uskoković)

Sl. 5. Otac Hrabrosti. DLJI. Sponza. Dubrovnik 2013. (Foto B. Bakal)

Sl. 6. Otac Hrabrosti. DLJI. Dubrovačke zidine 2013. (Foto B. Bakal)

Sl. 7. Otac Hrabrosti. 2013. Dubrovnik – točke mjesta, susreta (Foto B. Bakal)

Sl. 8. Neogotička ruševina i Arturovo sedlo. Edinburg 2023. (Foto B. Bakal)

Sl. 9. Venecijanski bijenale. Globalni jug. Brazil, 2024. (Foto S. Uskoković)

Sl. 10. Venecijanski bijenale. Globalni sjever. SAD, 2024. (Foto S. Uskoković)

Sl. 11. Muzej Pera. Istanbulski bijenale, 2022. (Foto S. Uskoković)

Sl. 12. Povijesni hamam kao galerija. Istanbulski bijenale, 2022.
(Foto S. Uskoković)

GEBRAUCHSHÄUFIGKEIT SOMATISCHER PHRASEOLOGISMEN IM DEUTSCHEN

Petra Lipovac, Mirjana Matea Kovač, Ana Sarić

Petra Lipovac
Philosophische Fakultät der Universität Split
plipovac@ffst.hr

UDK: 811.112.2'373.72
Stručni članak
Primljeno: 18. 9. 2025.

Mirjana Matea Kovač
Philosophische Fakultät der Universität Split
mirjana@ffst.hr

Ana Sarić
Philosophische Fakultät der Universität Split
asaric@ffst.hr

Der Erwerb von Phraseologismen stellt für Lernende eine der größten Herausforderungen im Prozess des Fremdsprachenerwerbs dar und ist ein wesentlicher Bestandteil sowohl der linguistischen als auch der pragmatischen Kompetenz. Ziel dieses Beitrags war es, den Kenntnisstand und die Gebrauchshäufigkeit somatischer Phraseologismen mit der Komponente *Zunge* bei neun deutschen Muttersprachler:innen zu untersuchen, um festzustellen, inwieweit die ausgewählten Phraseologismen tatsächlich im Sprachgebrauch verankert sind. Die Analyse der Ergebnisse und die daraus gezogenen Schlussfolgerungen weisen auf den wandelbaren Charakter der Präsenz von Phraseologismen in der heutigen Sprache hin – einige behalten ihren kommunikativen Wert, während andere allmählich aus dem Gebrauch verschwinden.

Schlüsselwörter: Phraseologismen; somatische Phraseologismen; Phraseodidaktik; Idiomatizität

1. EINLEITUNG: SOMATISCHE PHRASEOLOGISMEN¹

Die Bedeutung des menschlichen Körpers im Lexikon zeigt sich in zahlreichen sprachlichen Ausdrücken – etwa in Maßeinheiten (z. B. Fuß) oder in der Personifizierung von Objekten (*Tischbeine*). Trotz der Universalität der menschlichen Anatomie entwickelt jede Sprachgemeinschaft spezifische anthropomorphe Ausdrücke, die ihre kulturellen Unterschiede sowie die eigene Wahrnehmung des menschlichen Körpers widerspiegeln. So wird beispielsweise das universelle Konzept des Auges im Kroatischen mit einem kleinen Apfel assoziiert, im Englischen hingegen mit einem Ball. Bestimmte Konzepte werden in manchen Sprachen sogar gar nicht lexikalisiert (Sarić, 2022).

Sprachen unterscheiden sich zudem in der Wahl der Hauptkörperregion, die als Sitz von Geist und Emotionen betrachtet wird. Man spricht hierbei von Abdominocentrismus (Bauch und Leber), Kardiocentrismus (Herz) und Cerebrocentrismus (Gehirn). Darüber hinaus gibt es Unterschiede in der Hierarchie der Sinne – traditionell, insbesondere in der westlichen Kultur, gelten Sehen und Hören als »höhere« Sinne, während Tastsinn, Geruch und Geschmack als »niedrigere« klassifiziert werden. Diese Einteilung wird heute jedoch zunehmend hinterfragt. Die kognitive Relevanz bestimmter Körperteile beeinflusst auch ihre Lexikalisierung – wichtigere Konzepte werden meist durch einfachere, weniger wichtige hingegen durch komplexe Ausdrücke ausgedrückt (Nikolić-Hoyt, 2014: 19). Die Autorin fasst die Unterschiede in somatischen Ausdrücken verschiedener Sprachen in folgende Faktoren zusammen: unterschiedliche Lexikalisierung, Bedeutungsumfang und Konnotationen sowie lexikalische Lücken.

Somatische Phraseologismen bilden eine besondere Gruppe von Phraseologismen, bei denen mindestens eine Komponente ein Körperteil bezeichnet. Ihr Umfang ist jedoch nicht eindeutig festgelegt – manche zählen neben Gliedmaßen und Organen auch Körperflüssigkeiten zu den möglichen Bestandteilen, andere wiederum abstrakte Konzepte wie die Seele, einige schließen sogar tierische Körperteile ein (Sarić, 2022). Somatismen als Bestandteile können primär oder sekundär sein, d. h. einen obligatorischen oder fakultativen Teil der phraseologischen Einheit bilden. Dies gilt auch für Ausdrücke, die zwei Somatismen enthalten – sie können gleichwertig (also beide primär) sein oder so beschaffen, dass einer weggelassen werden kann (Kovačević, 2012: 19). Die häufigsten Somatismen in Phraseologis-

¹ Dieser Beitrag wurde teilweise aus der Abschlussarbeit (Petra Lipovac: Somatische Phraseologismen in der Deutschen Phraseologie 2025) abgeleitet, die Untersuchung verwendete jedoch Phraseologismen, die zuvor nicht in der Analyse untersucht wurden.

men beziehen sich auf Teile des Kopfes (z. B. Auge, Nase) sowie – aufgrund ihrer symbolischen Bedeutung – auf das Herz. Je nach Eigenschaft der Bestandteile unterscheidet man zwischen topografischen (Lage), anatomischen (Aussehen) und funktionalen (Funktion) Somatismen (Sarić, 2022).

Der Begriff Kinegramm bezeichnet eine besondere Untergruppe somatischer Phraseologismen:

Bei diesen Ausdrücken geht es einerseits um eine Gebärde (also um »non-verbales Verhalten, das real ausgeführt werden kann), andererseits um ihre sprachliche Kodierung. Im Phrasen sind beide Ebenen [...] zugleich kodiert. (Burger, 2015: 65)

Laut Kovačević (2012: 17 – 18) sind somatische Phraseologismen, die durch Gesten motiviert sind, durch drei Merkmale gekennzeichnet: Sie besitzen doppelte Denotate – einerseits konkrete Gesten, die sich auf reale körperliche Bewegungen beziehen, andererseits abstrakte Gesten, die einen Phraseologisierungsprozess durchlaufen haben. Zudem verbinden sie nonverbale mit verbaler Kommunikation und sind stark kulturabhängig.

Wie bereits erwähnt, stellt die universelle Ausgangsbasis – die Anatomie des menschlichen Körpers – ein zentrales Merkmal somatischer Phraseologismen dar, wobei deren sprachliche Ausprägung auf kulturspezifischen Konzepten beruht:

Die somatischen Phraseologismen dienen gewöhnlich als Ausdruck von emotionalen, mentalen Eigenschaften und verschiedenen Handlungen des Menschen, spiegeln sein Verhältnis zur Umwelt wider und drücken die traditionelle Symbolik der Körpersprache sowie lokale oder allgemein verbreitete Traditionen und Aberglauben aus. (Földes, 1985: 21f nach Kahl, 2015: 86)

In zwei Studien – Sarić (2024) sowie Sarić und Kovač (2025) – wird eine Analyse somatischer Phraseologismen vorgestellt. Beide Korpora basieren auf verschiedenen Wörterbüchern und Datenbanken und zielen darauf ab, die Art der Äquivalenz zwischen ausgewählten somatischen Phraseologismen sowie deren Behandlung in der Phraseografie und Lexikografie zu untersuchen. Unter mehreren angewandten Methoden erwies sich die kontrastive Analyse als besonders effektiv, um die Lexikalisierung derselben Konzepte in verschiedenen Sprachen zu vergleichen. Beide Studien berücksichtigen zudem kulturelle und kognitiv-linguistische Aspekte der Phraseologie und stellen deren Vielfalt sowie die Notwendigkeit unterschiedlicher theoretischer Zugänge in den Fokus.

In der ersten Untersuchung (2024) beschreibt die Autorin somatische Phraseologismen mit der Komponente *Zunge/tongue/jezik*, die zur Beschreibung

menschlicher Eigenschaften verwendet werden. Analysiert wird die Bedeutungsmotivation dieser Phraseologismen, wobei stilistische Figuren, kognitive Mechanismen, kulturelles Wissen und Etymologie berücksichtigt werden. Im Mittelpunkt steht außerdem die Bestimmung des Äquivalenzgrades mit dem Ziel, die semantisch-konzeptuelle Struktur der Phraseologismen mit der Komponente *Zunge* in den drei Sprachen zu erfassen sowie Ähnlichkeiten und Unterschiede in deren Konzeptualisierung und Lexikalisierung herauszuarbeiten. Die Untersuchung zeigt, dass somatische Phraseologismen mit der Komponente *Zunge* einen produktiven Mechanismus figurativer Sprache darstellen, durch den zentrale Merkmale sowie verschiedene Phasen des Sprechprozesses und der Artikulation in der kroatischen, englischen und deutschen Sprache beschrieben werden. Trotz signifikanter semantisch-konzeptueller Übereinstimmungen – die vor allem auf der universellen Funktion der Zunge als Sprechorgan beruhen – konnten mittels kontrastiver Analyse unterschiedliche Formen der Lexikalisierung desselben Konzepts festgestellt werden, was auf sprachspezifisch geprägte Ausdrücke verweist. Erfolgreiches oder erschwertes Sprechen sowie Schweigen als Beendigung des Sprechakts gehören zu den universellen Eigenschaften menschlicher verbaler Kommunikation – und damit auch sozialer Interaktion. Sarić (2024) betont, dass das sprachliche Weltbild, das sich in phraseologischen Ausdrücken spiegelt, unterschiedliche Auffassungen entsprechender Merkmale des Sprechprozesses und der Artikulation innerhalb der drei Sprachgemeinschaften offenbart, also unterschiedliche motivationale Mechanismen, mit denen eine gemeinsame primäre Bedeutungsmotivation sprachlich ausgearbeitet wird. Dies unterstreicht die sprachlich-kulturelle Diversität und die Rolle von Sprache als Spiegel der Kultur. Im analysierten Korpus überwiegen Phraseologismen mit partieller Äquivalenz – ein Befund, der sowohl sprachliche Universalien als auch Diversität impliziert.

In der zweiten Untersuchung analysieren Sarić und Kovač (2025) die semantische Struktur von Phraseologismen mit der Komponente *Zunge/tongue/jezik* in den drei verglichenen Sprachen (Deutsch, Englisch und Kroatisch). Die Autorinnen kommen zu dem Schluss, dass die sprachspezifisch geprägten Ausdrücke in allen drei Sprachen die sprachlich-kulturelle Gebundenheit phraseologischer Einheiten bestätigen. Die semantische Analyse der erfassten Phraseologismen zeigt zudem, dass sie vorwiegend zur Lexikalisierung negativer Persönlichkeitsmerkmale sowie zur Darstellung negativer figurativer Sprachverwendung dienen. Ein bedeutender Beitrag dieser Studie liegt im gewählten Ansatz sowie in der Tatsache, dass dieser spezifische Bereich der somatischen Phraseologie bislang nicht kontrastiv auf mehrsprachigen Korpora untersucht wurde. Die wenigen vorhandenen einsprachigen Studien deuten ebenfalls darauf hin, dass bei dieser Art phraseologischer Einheiten negative menschliche Eigenschaften überwiegen. Abschließend betonen

die Autorinnen die Notwendigkeit weiterer und umfassenderer Untersuchungen im Bereich der (somatischen) Phraseologie – insbesondere in nicht verwandten Sprachen – mit dem Fokus auf die Übereinstimmung von phraseologischen Paaren in unterschiedlichen Kontexten. Ziel ist es, funktionale Äquivalenz und Gebrauchsfrequenz von Ausdrücken zu ermitteln. Solche Forschungsergebnisse wären insbesondere für den Fremdsprachenunterricht und das Übersetzen von großem Nutzen.

2. PHRASEODIDAKTIK

Die Phraseodidaktik ist ein wissenschaftliches Teilgebiet, das bis heute nur unzureichend erforscht wurde. Der Begriff selbst sowie seine Bedeutung und sein Anwendungsbereich sind den meisten Sprachdidaktiker:innen und Sprachlehrer:innen kaum bekannt. Der Grund dafür liegt laut Barčot und Milčić (2019) in der Tatsache, dass sich die Phraseologie als linguistische Disziplin erst seit der Mitte des vergangenen Jahrhunderts intensiver entwickelt. In ihren Anfangsphasen konzentrierten sich Sprachwissenschaftler:innen vorwiegend auf theoretische Fragen, wodurch die Phraseodidaktik – also die Lehre und das Lernen fester Wortverbindungen in Mutter- und Fremdsprachen – bis heute weitgehend vernachlässigt blieb.

Sprachkompetenz bezieht sich nicht nur auf das Beherrschen der Grammatik und den allgemeinen Wortschatz einer Sprache – sie umfasst auch das Verstehen und Aneignen fester sprachlicher Ausdrücke einer bestimmten Sprache. Was in der Muttersprache unbewusst geschieht, stellt beim Erlernen einer Fremdsprache eine große Herausforderung dar. Das bloße Verstehen der Grundbedeutung einzelner lexikalischer Bestandteile einer festen Wortverbindung reicht nicht aus, um deren Gesamtbedeutung zu erfassen. Darüber hinaus muss der Lernende auch in der Lage sein, die situativen Kontexte zu erkennen, in denen eine bestimmte Konstruktion verwendet werden kann (E. Roulet, 1981 nach Hunjak, 2024). Feste Wortverbindungen, insbesondere Phraseologismen, sind äußerst häufige Erscheinungen in jeder lebendigen Sprache. Daher ist die Entwicklung phraseologischer Kompetenz beim Spracherwerb von großer Bedeutung. Diese umfasst zwei zentrale Prozesse – das Verstehen (Dekodieren) und die aktive Verwendung (Kodieren) – die jeweils unterschiedliche didaktische Herausforderungen mit sich bringen (Hunjak, 2024).

Der Zweig der Phraseologie, der sich mit dieser Problematik beschäftigt, wird als Phraseodidaktik bezeichnet. Dabei handelt es sich um ein wissenschaftliches Teilgebiet, dessen Aufgabe es ist, feste Wortverbindungen (Phraseologie im weit-

eren Sinne) im Rahmen des Spracherwerbs zu vermitteln. Der Begriff stammt aus der deutschen Sprachwissenschaft. Trotz ihrer engen Verbindung zur Phraseologie ist die Phraseodidaktik bislang jedoch ein wenig entwickeltes Fachgebiet, das im Sprachunterricht häufig vernachlässigt wird – in manchen Ländern (z. B. Russland) wird sie zwar seit Jahrzehnten auf universitärer Ebene gelehrt, doch bei vielen Lehrkräften und Didaktiker:innen ist ihre Relevanz noch immer nicht ausreichend anerkannt (ebd):

Zur Wichtigkeit der Phraseologie im Fremdsprachenunterricht werden verschiedene Meinungen vertreten. Lange wurde davon ausgegangen, dass Phraseologismen Randerscheinungen sind, die in der fremdsprachigen Kommunikation nicht unmittelbar notwendig sind. [...] In den letzten Jahren hat jedoch der Standpunkt immer mehr Anhänger gewonnen, dass Phraseologismen für die fremdsprachliche Kommunikation unverzichtbar sind, dass sogar eine begrenzte Kommunikation in der Fremdsprache ohne eine minimale Beherrschung der Phraseologie nicht möglich ist. (Hallsteinsdóttir 2011)

Die Phraseodidaktik umfasst sprachliche, soziolinguistische und pragmatische Aspekte der Kommunikation. Da feste Wortverbindungen an der Schnittstelle zwischen Lexik und Grammatik liegen (I. González Rey, 2007 nach Hunjak, 2024), erfordert ihr Unterricht einen besonderen methodischen Zugang: Zunächst sollte ihre soziokulturelle und pragmatische Funktion erläutert und anschließend in einen passenden Sprachkontext eingebettet werden. Bei bildhaften Ausdrücken und Sprichwörtern ist es wichtig, historische und kulturelle Hintergrundinformationen zu vermitteln, während Kollokationen so unterrichtet werden sollten, dass Lernende auf deren spontane Aneignung vorbereitet werden. Letztlich ist das Ziel die Entwicklung aktiver phraseologischer Kompetenz, was einen langwierigen Lernprozess voraussetzt – daher ist eine frühe Exposition sowie ein systematischer Unterricht fester Wendungen entscheidend für deren natürliche und spontane Verwendung in der Sprache (Hunjak 2024).

Die Problematik des Erwerbs fester Wendungen wird auf unterschiedliche Weise erklärt. In diesem Zusammenhang formuliert L. Wery (2000 nach Hunjak, 2024) drei Hypothesen, die die größten Schwierigkeiten für Lernende darstellen: unzureichender Sprachkontakt, fehlende Motivation sowie mangelnde Strategien für das aktive Lernen. Darüber hinaus hebt L. Zaręba (2004b nach Hunjak, 2024) weitere Herausforderungen hervor – etwa die Länge der Ausdrücke, lexikalische und strukturelle Irregularitäten sowie die Notwendigkeit, scheinbar unlogische Konstruktionen auswendig zu lernen.

Der Erwerb fester Wendungen ist häufig mit sogenannten phraseologischen Fehlern verbunden. Laskowski (2009 nach Hunjak, 2024) unterscheidet dabei drei Typen: (1) lexikalisch-semantische Fehler, die sich auf die Verwendung im falschen Kontext oder auf Bedeutungsveränderungen beziehen, (2) morphosyntaktische Fehler, die strukturelle Unregelmäßigkeiten betreffen, und (3) pragmatische Fehler, die durch die Verwendung in unpassenden Situationen entstehen. Darüber hinaus gelten formale Veränderungen der Wendung, Entlehnungen oder Lehnübersetzungen, falsche Freunde sowie die Idiomatizität des Ausdrucks selbst als Hauptursachen phraseologischer Fehler bei Lernenden (Hunjak, 2024).

Eine besondere Rolle in der Phraseodidaktik spielt die kontrastive Linguistik, insbesondere die kontrastive Phraseologie, da sie den Vergleich fester Wendungen in verschiedenen Sprachen ermöglicht, was sowohl beim Sprachenlernen als auch beim Übersetzen hilfreich ist. Die größten Herausforderungen bestehen dabei in Unterschieden hinsichtlich der lexikalischen Struktur, der Grammatik und der konzeptuellen Hintergrundbilder der Ausdrücke. Die Phraseodidaktik nutzt kontrastive Analysen, um Idiomatizität besser zu verstehen und den phraseologischen Unterricht effektiver zu gestalten, wodurch Fehler reduziert und der Erwerb phraseologischer Einheiten in der Fremdsprache erleichtert wird (ebd).

Im Kontext der deutschen Sprache führten Barčot und Milčić (2019) eine empirische Untersuchung durch, um herauszufinden, ob – und in welchem Maße – Studierende Phraseologismen mit mythologischer Komponente kennen und ob sie diese in ihrer Muttersprache verwenden. Die Umfrage umfasste 30 Phraseologismen mit mythologischen Bestandteilen und untersuchte deren Bedeutung, Verwendungskontext sowie die Bilder/Assoziationen, die sie bei den Sprecher:innen hervorrufen. Die erhobenen Daten wurden sowohl quantitativ als auch qualitativ analysiert. Die Autorinnen kommen für das Kroatische und Deutsche zu folgenden Ergebnissen: (1) Ein höheres Maß an Bekanntheit eines Phraseologismus steht im Zusammenhang mit einer höheren Häufigkeit der damit verbundenen Assoziationen; (2) für das Kroatische gilt: Je besser die Bedeutung eines Phraseologismus erkannt wird, desto treffender wird sein Verwendungskontext genannt. Außerdem ruft ein besser verstandener Phraseologismus mehr Assoziationen hervor. Zwischen der korrekten Angabe des Kontexts und der Intensität der Bildhaftigkeit besteht jedoch kein Zusammenhang. Für das Deutsche gelten dieselben Tendenzen wie für das Kroatische, wobei die Zusammenhänge im Kroatischen stärker ausgeprägt sind. Die quantitative Analyse bestätigte die Ausgangshypothese und zeigte, dass die befragten Personen in Kroatien und Österreich Phraseologismen mit mythologischer Komponente nur unzureichend beherrschen.

In Anlehnung an die oben beschriebene Studie besteht das Ziel der im Rahmen dieser Arbeit durchgeführten Untersuchung (die im nächsten Kapitel ausführlich

dargestellt wird) darin, zu ermitteln, inwieweit die ausgewählten Phraseologismen im heutigen Sprachgebrauch unter den deutschsprachigen Muttersprachler:innen präsent sind.

3. FORSCHUNG

a. Ziel der Arbeit und Hypothese

Ziel der Forschung war es, den Kenntnisstand somatischer Phraseologismen mit der Komponente *Zunge* unter deutschsprachigen Muttersprachler:innen zu ermitteln, um festzustellen, inwieweit die ausgewählten Phraseologismen im aktiven Sprachgebrauch präsent sind.

Der Anstoß für diese Untersuchung war eine ähnliche Studie von Sarić und Kovač (2025) zum Thema Kroatische Phraseologismen zur Bezeichnung des Sprechvorgangs. Durch die Analyse der vorhandenen Literatur kommen die Autorinnen zu dem Schluss, dass neuere Studien zu englischen Phraseologismen darauf hinweisen, dass zahlreiche Phraseologismen nicht mehr zum zeitgenössischen Sprachgebrauch gehören und allmählich aus der Sprache verschwinden. Der Rückgang der Verwendung von Phrasemen ist insbesondere bei den jüngeren Generationen deutlich zu erkennen und wird durch Faktoren wie unzureichende Lehrmethoden, einen Generationswechsel in der Sprache usw. beeinflusst. Aus diesem Grund untersuchten die Autorinnen kroatische somatische Phraseologismen im Zusammenhang mit Sprechprozessen bei Universitätsstudenten und konzentrierten sich dabei auf deren Erkennung, Verwendung und sprachübergreifendes Bewusstsein für englische Entsprechungen. Als Grundlage der Forschung dienten der von Sarić (2024) erstellte semantische Klassifizierungsrahmen und das Korpus der vier kroatischen somatischen Phraseme, die die Komponente Zunge enthalten.

Es wurde angenommen, dass die ausgewählten Phraseologismen häufig in der alltäglichen Kommunikation unter deutschsprachigen Muttersprachler:innen verwendet werden.

b. Methodisches Vorgehen

Die Untersuchung wurde mittels einer Online-Umfrage durchgeführt, die mit dem Tool Google Forms erstellt wurde. Insgesamt nahmen neun Personen an der Umfrage teil, allesamt deutschsprachige Muttersprachler:innen. Für die schriftliche Befragung wurden insgesamt vier somatische Phraseologismen mit der Komponente »Zunge« ausgewählt (Tabelle 1), die in der lexikografischen Analyse

von Sarić (2022) herausgearbeitet wurden. Die erhobenen Daten wurden sowohl quantitativ als auch qualitativ ausgewertet und grafisch dargestellt:

1. eine lose Zunge haben

Dieser Phraseologismus wird im Duden definiert als *die Neigung, freche Bemerkungen zu machen*, z. B.

Die Nachbarin hatte eine lose Zunge, war aber sonst sehr hilfsbereit und freundlich.

(Duden: 882)

Ich kannte die Lage in Berlin nicht..., und ich hätte... meine lose Zunge hüten sollen.

(Duden: 882)

2. sich lieber die Zunge abbeißen

Duden gibt für diesen somatischen Phraseologismus die Definition *um keinen Preis [etw. sagen, verraten]*, z. B.

Eher beißt sich der Alte die Zunge ab, als dass er einen Fehler zugibt. (Duden: 883)

3. etw. geht jmdm. schwer von der Zunge

Nach der Definition Dudens bedeutet dieser Phraseologismus *von jmdm. schwer ausgesprochen werden können*, z. B.

Es geht den Beamten schwer von der Zunge: Er soll sich von seiner Familie verabschieden, er wird vorläufig nicht wiederkommen (Duden: 883 – 884)

4. sich die Zunge aus dem Hals rennen

Diesen Phraseologismus definiert der Duden als *bis zur Erschöpfung rennen* und kennzeichnet ihn stilistisch als »umgangssprachlich«, z. B.

So etwas Blödes – ich renne mir die Zunge aus dem Hals, und die Bahn hat eine Dreiviertelstunde Verspätung! (Duden: 883)

Tabelle 1: Ausgewählte Phraseologismen mit der Komponente *Zunge*, Bedeutungen und Beispiele

Neben allgemeinen personenbezogenen Angaben (Alter, Geschlecht, Bildungsstand) sollten die Befragten zu jedem der vier ausgewählten somatischen

Phraseologismen mit der Komponente *Zunge* ihren Kenntnisstand angeben, indem sie durch Ankreuzen des Grads ihrer Zustimmung zu den vorgegebenen Aussagen zum Ausdruck brachten (siehe Tabelle 2 und Tabelle 3)²:

1. Dieser Ausdruck ist mir unbekannt.
2. Ich kenne diesen Ausdruck (habe ihn irgendwo gehört/gelesen), aber ich verwende ihn nicht in der Alltagssprache.
3. Ich kenne diesen Ausdruck und verwende ihn im alltäglichen Sprechen/Schreiben.
4. Ich verwende einen anderen Ausdruck mit ähnlicher Bedeutung.

Tabelle 2: Darstellung der in der Umfrage angebotenen Antwortoptionen

1. Ich höre es oft.
2. Ich höre diesen Ausdruck selten.
3. Ich habe noch nie gehört, dass jemand diesen Ausdruck verwendet.

Tabelle 3: Darstellung der in der Umfrage angebotenen Antwortoptionen

c. Teilnehmer:innen

Unter den Befragten überwiegt die jüngere Altersgruppe – die Mehrheit ist zwischen 18 und 34 Jahre alt; die übrigen verteilen sich auf die Altersgruppen 35 – 44 sowie 55 – 64 Jahre. An der Studie nahmen fünf Frauen und vier Männer teil.

Die Teilnehmenden verfügen über unterschiedliche Bildungsabschlüsse, wobei der größte Anteil (44,4 %) ein allgemeinbildendes Abitur besitzt. Es folgen Teilnehmende mit einem Bachelor-Abschluss (22,2 %); jeweils 11,1 % verfügen über einen Schulabschluss (Sekundarstufe I), einen Masterabschluss (Master/Diplom/Magister) oder einen Dokortitel (Dr./PhD). Diese Angaben verweisen auf eine heterogene Bildungsstruktur mit unterschiedlichen akademischen Qualifikationen, darunter Fachrichtungen wie Germanistik oder Medizin.

² Dabei wird berücksichtigt, dass es mitunter schwierig ist, festzustellen, ob (und in welchem Ausmaß) man bestimmte Ausdrücke tatsächlich im eigenen Sprachgebrauch verwendet.

d. Analyse der Ergebnisse

Die aus der Umfrage gewonnenen Daten ermöglichen einen detaillierten Einblick in das Kenntnisniveau und den tatsächlichen Gebrauch somatischer Phraseologismen mit der Komponente *Zunge* unter deutschsprachigen Muttersprachler:innen. Die Analyse der Antworten weist auf mehrere klare Tendenzen in der Sprachverwendung der Befragten hin – insbesondere im Hinblick auf den Unterschied zwischen passivem Wissen und aktivem Gebrauch dieser Ausdrücke sowie auf die wahrgenommene Häufigkeit ihres Vorkommens in der zeitgenössischen Kommunikation.

Im Folgenden werden die Umfrageergebnisse zu jedem der vier ausgewählten somatischen Phraseologismen deskriptiv ausgewertet:

a) eine lose Zunge haben

Laut den Umfrageergebnissen gibt nur eine Person (11,1 %) an, dass sie diesen Phraseologismus kennt und verwendet, während mehr als die Hälfte, d. h. 55,6 % der Befragten, erklärt, dass sie den Phraseologismus zwar erkennt, ihn jedoch selbst nicht benutzt. 22,2 % gaben an, den Phraseologismus nicht zu kennen, während 11,1 % sagten, dass sie einen ähnlichen Ausdruck verwenden. Drei Personen behaupten, dass der Phraseologismus im Sprachgebrauch häufig sei, fünf hingegen halten ihn für selten, und eine Person sagt, dass er überhaupt nicht verwendet werde. Als Alternativen nannten die Befragten die Ausdrücke **ein loses/vorlautes Mundwerk/Maulwerk haben** sowie **frei Schnauze**. Sarić (2022) führt als Beispiel einer vollständigen Äquivalenz im Englischen den Phraseologismus **loose tongue** an, während der Ausdruck **duga (dugoga) jezika** im Kroatischen ein Beispiel partieller Äquivalenz darstellt.

b) sich lieber die Zunge abbeißen

Die Forschungsergebnisse zeigen, dass 44,4 % der Befragten diesen Phraseologismus erkennen, während ihn nur eine Person (11,1 %) auch persönlich verwendet. 22,2 % gaben an, dass ihnen der Phraseologismus unbekannt sei, und die übrigen 22,2 % erklärten, dass sie einen alternativen Ausdruck verwenden. Wie in Abbildung 4 zu sehen ist, halten sechs Befragte den Phraseologismus für selten im Sprachgebrauch, während drei der Meinung sind, dass er überhaupt nicht verwendet wird. Als Alternativen nannten die Befragten die Ausdrücke **schweigen wie ein Grab** sowie den bereits feststehenden Ausdruck »**Lieber sterbe ich**«. Sarić (2022) führt außerdem den kroatischen Phraseologismus **pregristi jezik/ugristi se (ujesti se) za jezik** sowie den englischen Ausdruck **bite one's tongue** als Äquivalente zu diesem Phraseologismus an.

c) *etw. geht jmdm. schwer von der Zunge*

Dieser Phraseologismus wird laut den Umfrageergebnissen von keinem der Befragten verwendet, jedoch wird er von 66,7 % erkannt. Von den übrigen Befragten bevorzugen 11,1 % einen ähnlichen Ausdruck, während 22,2 % den genannten Phraseologismus überhaupt nicht erkennen. Die in Abbildung 3 dargestellten Ergebnisse zeigen, dass sechs Befragte der Meinung sind, der Ausdruck sei selten in Gebrauch, während drei Befragte angaben, er werde gar nicht verwendet. Als Alternative schlug einer der Befragten die Wendung **etw. jmdm. schwer über die Lippen gehen** vor.

d) *sich die Zunge aus dem Hals rennen*

Durch den Vergleich der Ergebnisse (Abb. 3 und 4) erwies sich dieser Phraseologismus als besonders interessant, da ihn keiner der Befragten erkannt hat und weder einen ähnlichen Ausdruck verwendet. Zudem gaben alle Befragten an, ihn persönlich noch nie im Sprachgebrauch gehört zu haben.

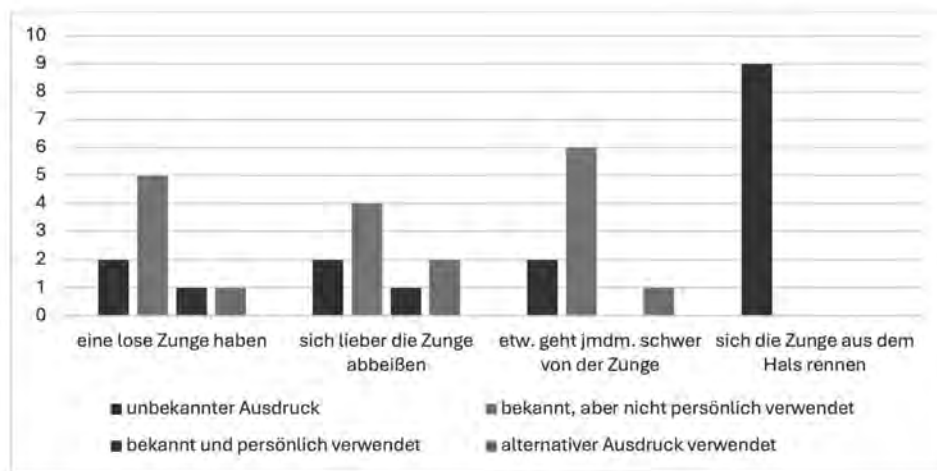

Abbildung 3: Kenntnis und aktive Verwendung von Phraseologismen bei den Befragten

In Abbildung 4 sind die Ergebnisse dargestellt, die sich auf die Häufigkeit der Verwendung der untersuchten Phraseologismen im Alltagsgebrauch beziehen. Daraus geht hervor, dass nach Einschätzung der Befragten der Phraseologismus *eine lose Zunge haben* am häufigsten verwendet wird, während alle Befragten

angaben, den Ausdruck *sich die Zunge aus dem Hals rennen* noch nie gehört zu haben. Die beiden übrigen Phraseologismen sind im Alltag weniger verbreitet, werden jedoch gelegentlich verwendet.

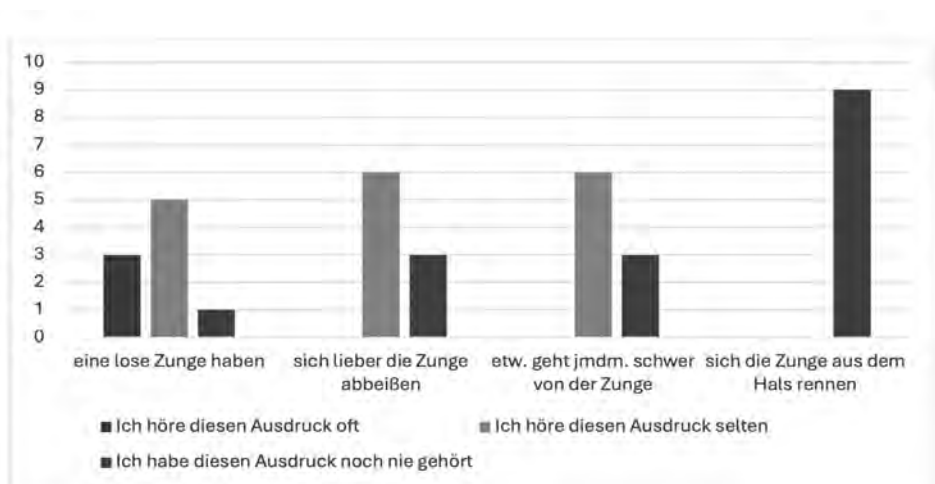

Abbildung 4: Häufigkeit des Vorkommens von Phraseologismen im zeitgenössischen Sprachgebrauch

Die Ergebnisse der Analyse können mit der Forschung von Sarić und Kovač (2025) verglichen werden. Die Ergebnisse offenbarten, dass bestimmte Phraseologismen (z. B. *sich die Zunge aus dem Hals rennen*) allmählich aus der Sprache verschwinden. Die Autorinnen schlagen vor, dass die Integration von Phraseologieeinheiten in die Lehrpläne für den muttersprachlichen und fremdsprachigen Unterricht die Phraseologiekompetenz, die Kommunikationsfähigkeiten und das sprachübergreifende Bewusstsein der Lernenden verbessern könnte.

FAZIT

Die Analyse der erhobenen Daten zeigt, dass das Wissen über und der Gebrauch von somatischen Phraseologismen mit der Komponente *Zunge* unter den Befragten nicht nur vom jeweiligen Phraseologismus selbst abhängt, sondern auch von Faktoren wie Alter, Bildungsgrad und sprachlicher Erfahrung der einzelnen Personen. Diese Unterschiede in der Bekanntheit und Verwendungshäufigkeit bestätigen die theoretische Annahme, dass Phraseologismen – ebenso wie die Sprache selbst – keine statischen, sondern dynamische Erscheinungen sind. Ihre Präsenz im Sprachgebrauch unterliegt Veränderungen, die aus gesellschaftlichen, kommunikativen und bildungsspezifischen Kontexten resultieren.

Obwohl die Umfrage mit einer relativ kleinen Stichprobe durchgeführt wurde, hat sie dennoch gezeigt, dass somatische Phraseologismen mit der Komponente *Zunge* einen wertvollen Bestandteil des deutschen phraseologischen Bestands darstellen. Ihre Verwendung hängt von mehreren Faktoren ab – darunter Gebrauchshäufigkeit, stilistische und kulturelle Markierung sowie der Bildungskontext. Damit wird die Bedeutung der Phraseodidaktik im Sprachunterricht erneut unterstrichen, ebenso wie die Notwendigkeit weiterer kontrastiver und korpusbasierter Studien, die eine genauere Identifikation von Phraseologismen im realen Alltagsgebrauch ermöglichen könnten.

Mit anderen Worten, die Ergebnisse deuten auf den wandelbaren Charakter der Präsenz von Phraseologismen in der heutigen Sprache hin – einige behalten ihren kommunikativen Wert, während andere an Funktionalität verlieren. Diese Erkenntnis ist sowohl für die theoretische Linguistik als auch für praxisorientierte Bereiche wie den Fremdsprachenunterricht und die Übersetzung von hoher Relevanz, da hier eine Unterscheidung zwischen aktivem und rückläufigem Idiomgebrauch entscheidend ist.

LITERATURVERZEICHNIS

- Barčot, B. & Milčić, T. (2019). »Arijadnina nit u ovladavanju frazemima na nastavi materinskoga i stranoga jezika – kvantitativno obrađeni podaci (prvi dio studije)«. *Philological Studies*, 17 (1), 292–304.
- Burger, H. (2015). *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen* (5. Aufl.). Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Hallsteinsdóttir, E. (2011). »Aktuelle Forschungsfragen der deutschsprachigen Phraseodidaktik«. *Linguistik Online*, 47 (3), 3–31.
- Kahl, S. (2015). *Kontrastive Analyse zu phraseologischen Somatismen im Deutschen und Italienischen* (Doktorarbeit). Otto-Friedrich-Universität Bamberg: University of Bamberg Press.
- Kovačević, B. (2012). *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Nikolić-Hoyt, A. (2014). *Tezaurusni portret čovječjega tijela*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Sarić, A. & Kovač, M. (2025). »Croatian idioms denoting speech process: Aspects of university students' phraseological and cross-linguistic competence«. *Govor*, 42 (1), 41–60.
- Sarić, A. (2024). »Govorni proces u frazeologiji: somatski frazemi sa sastavnicom jezik/tongue/Zunge«. *Govor*, 41 (2), 157–177.
- Sarić, A. (2022). *Somatski frazemi u hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku* (Doktorarbeit). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Sułkowska, M. (2024). »Od frazeologije do frazeodidaktike – teorijske i praktične studije« (Übers. S. Hunjak). *Kroatologija*, 15 (1), 307–321. (Original erschienen 2013 in *De la phraséologie à la phraséodidactique: études théoriques et pratiques*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego).
- Wörterbuch der deutschen Idiomatik. (2013). *Redewendungen* (Band 11, 4. Aufl.). Berlin: Dudenverlag.

FREQUENCY OF USE OF SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS IN GERMAN

Abstract

The acquisition of phraseological units represents one of the greatest challenges for learners in the process of foreign language acquisition and is an essential component of both linguistic and pragmatic competence. The aim of this article was to investigate the level of knowledge and the frequency of use of somatic phraseological units with the component *tongue* among nine native German speakers in order to determine the extent to which the selected units are actually anchored in language use. The analysis of the results and the conclusions point to the changing nature of the presence of phraseological units in today's language – some retain their communicative value, while others gradually disappear from use.

Keywords: phraseological units; somatic phraseological units; phraseodidactics; idiomaticity

UČESTALOST UPORABE SOMATSKIH FRAZEMA U NJEMAČKOME JEZIKU

Sažetak

Ovladavanje frazemima jedan je od najvećih izazova učenicima u procesu ovladavanja stranim jezikom i bitan je čimbenik ne samo lingvističke, nego i pragmatičke kompetencije. Cilj je ovog rada bio ispitati stupanj poznavanja i učestalost upotrebe somatskih frazema sa sastavnicom *Zunge* među devetoro izvornih govornika njemačkog jezika, kako bi se ustanovilo u kojoj su mjeri odabrani frazemi prisutni u stvarnoj jezičnoj uporabi. Rezultati analize, kao i proizišli zaključci, upućuju na promjenjivu prirodu prisutnosti frazema u suvremenom jeziku – neki zadržavaju svoju komunikativnu vrijednost, dok drugi nestaju iz uporabe.

Ključne riječi: frazemi; somatski frazemi; frazeodidaktika; idiomatičnost

PRISTUP GLAGOLIMA U GRAMATICI ANDRIJE BARIĆA: *SLOVICA ŠERBSKO-ILIRSKOGA JEZIKA ZA DIECU*

Nika (Mitja) Lovrić

Nika (Mitja) Lovrić
nlovric1@ffst.hr

UDK:811.163.42'367.625"18"
Prethodno priopćenje
Primljeno: 29. 9. 2025.

Druga je polovica 19. stoljeća u hrvatskom jezikoslovlju razdoblje opterećeno brojnim jezičnim koncepcijama koje su svojim normativnim i leksikografskim radom pridonijele formiranju hrvatskoga kao standardnoga jezika. Premda je više jezičnih struja bilo aktivno, dominantne su jezične pravce zastupale Zagrebačka filološka škola, prema ilirskom temelju, i hrvatski vukovci, koji su slijedili Karadžić-Daničićev jezični tip. Cilj je ovoga rada predstaviti gramatiku i pobliže analizirati klasifikaciju glagola u Barićevoj zanemarenoj *Slovici šerbsko-ilirskoga jezika za diecu* izdanoj u 1860. godini te uočiti elemente koji dokazuju vjernost koncepciji zagrebačke filološke škole, ali i dodirne točke s vukovskom normom.

Ključne riječi: Andrija Barić; morfologija; gramatika; glagolske vrste; klasifikacija glagola

1. UVOD

U dugoj povijesti hrvatskog jezikoslovlja, počevši od Kašićeve *Institutionum linguae Illyricae* (1604.), 19. stoljeće dokazalo se kao najlukrativnije, ali i najburnije razdoblje, s pregršt izdanih gramatika do kraja stoljeća koje svjedoče

o nastanku hrvatskog standardnog jezika. Riječ je o stoljeću koje je obilježeno suprotstavljajućim teorijskim pravicima, idejama i rješenjima različitih filoloških škola te intenzivnim normativnim i leksikografskim radom. Politički i jezično rascjepkane, hrvatske su zemlje težile za potpunim ostvarenjem nacionalnog identiteta te ujedinjenjem cijele Hrvatske. Kraljevina je Dalmacija, pod talijanskim suverenitetom, osobito bila isključena iz političkih i kulturnih tokova od ostatka Hrvatske. Izuzev zadarskog filološkog kruga koji se obilježjima nije bitno razlikovao od onih dominirajućih skupina, jezikoslovni su naponi Dalmacije ostali većinom zanemareni. Ipak je nekoliko gramatika bilo tiskano u 19. stoljeću u Dalmaciji, među kojima je i *Slovica sèrbsko-ilirskoga jezika za diecu* (1860.) Andrije Barića. O ovoj je gramatici, kao i o njezinu autoru, sačuvano vrlo malo podataka, što nije neočekivano s obzirom na brojne druge priručnike objavljene u istome razdoblju. Unatoč tomu, među mnogim školskim gramatikama tiskanim u istome razdoblju, u Barićevoj *Slovici* dolazi do izražaja autorova nakana da gramatiku napravi što prikladnijom djeci.

Cilj je ovoga rada opisati Barićevu gramatiku, prikazati jezična načela koja slijedi te ih staviti u kontekstualni okvir jezičnih previranja druge polovice 19. stoljeća. Razdoblje je u kojem Barić piše politički, kulturno i jezično razdvojeno te opterećeno, ali i bogato s mnogim priručnicima među kojima je Barićev znatno neobrađen, a njegov autor kao pojedinac neistražen.

Kako bi se mogao pozicionirati Barićev gramatičarski rad unutar okvira sredine stoljeća, ponajprije će se opisati jezično-povijesno stanje i idejne smjernice koje su mu prethodile, ali i otvorile put daljnjem razvoju te pružile temelj na kojemu Barić oblikuje vlastitu gramatiku. Zatim će se oslikati sredina stoljeća, napeta i prepuna neusklađenih jezičnih tendencija, u kakvoj je i sam Barić stvarao. Predstavljanjem različitih rješenja brojnih pravaca koji su bili aktivni, pazeći ne samo na vrijeme, već i mjesto nastanka pritom će se osvijetliti razlike, ali i poveznice među gramatičarima istih ili protivnih struja.

Teorijski će dio popratiti pregled i opis Barićeve Slovice, a zatim se posvetiti Barićevu pristupu klasifikaciji glagola. Naposljetku će se njegov pristup usporediti s nekoliko gramatičara koji su djelovali u istome razdoblju, prateći slične ili drukčije jezične postavke. Na taj će način rad razotkriti kakve su se jezične tendencije isprepletale kroz stoljeće, pod čijim utjecajima Barić piše svoju slovicu te kakvom je jezičnom tipu najviše priklonjen.

2. METODE I CILJEVI RADA

U izradi rada primijenjena je metoda analize sadržaja gramatike Andrije Barića, kao i komparativna metoda kojom se ona uspoređuje s četirima gramatikama njegovih suvremenika. Korpus je rada prikupljen istraživanjem mrežnih izvora te građe iz zaštićenog fonda Sveučilišne knjižnice te knjižnice na Filozofskom fakultetu u Splitu, a zatim je podvrgnut analizi i usporedbi s navedenim gramatikama. Prva je gramatika Vjekoslava Babukića *Ilirska slovnica*, tiskana u Zagrebu 1854. godine i dostupna u digitalnom izdanju na mrežnoj stranici *Internet Archive*. Druga je gramatika *Slovnica hèrvatska: za gimnazije i realne škole* Antuna Mažuranića iz 1859. godine, u Zagrebu izdana, a digitalno dostupna na stranici Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Zatim je korištena gramatika *Oblici srpskoga jezika* Đure Daničića iz 1860. godine, dostupna na internetskoj stranici *Google Books*. Posljednja je gramatika *Grammatica della lingua illirica* Ivana Danila iz 1855. godine, također dostupna na stranici Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Gramatika je Andrije Barića dvaput tiskana u Splitu; prvi put 1851. godine, zatim 1860. godine. Fokus je ovoga rada analiza druge gramatike koja je dostupna u digitalnoj verziji na internetskoj stranici *Internet Archive*. Središnji dio rada obuhvaća obradu Barićeva pristupa klasifikaciji glagola. Biografski su podaci o autoru nedostadni, stoga se najveći dio pretraživanja proveo na mrežnoj stranici *Google Books*, gdje su dostupne ili cijele knjige ili pregledi, zajedno sa zapisnicima sjednica i programa iz Klasične gimnazije u Splitu te imenika u kojima je Barić spomenut.

Temeljni je cilj ovoga rada smjestiti jezikoslovno djelovanje Barića i njegove gramatike u kontekst druge polovice 19. stoljeća i njenih slovnica, a pritom i uočiti one utjecaje i jezične postavke gramatike, barem na području klasifikacije glagola, koje će odrediti priklanja li se vukovskoj književnojezičnoj normi ili onoj Zagrebačke filološke škole. S obzirom na širinu područja koje obuhvaća morfologija glagola, istraživanje je posvećeno isključivo vrstama i razredima glagola.

3. ANDRIJA BARIĆ

Andrija je Barić, premda zaslužan, u velikoj mjeri zanemaren jezikoslovac, gramatičar i matematičar. Biografski su podaci o njemu vrlo oskudni; Mrežno

izdanje Leksikografskog zavoda Miroslava Krležę iznosi tek probrane informacije o njemu. Riječ je o pojedincu, za kojeg se tvrdi da potječe iz Knina, a koji je bio učitelj pedesetih godina 19. stoljeća u Splitu, gdje je i napisao i objavio svoju *Slovicu sërbsko-ilirskoga jezika za dëcu* prvi put 1851. godine. U knjizi *Ostavština prof. Josipa Barača (1871.-1939.) u Zbirci starih knjiga i rukopisa Sveučilišne knjižnice u Splitu* navedeno je kako je Barić godinu prije bio *C.K. učitelj Podkraljevske učionice* (Kovačić, 2012). Nadalje, učiteljevao je u nižoj realci u Kotoru, Piranu, Dubrovniku, a naposljetku u splitskoj gimnaziji od 1884. godine gdje je predavao matematiku (Kovačić, 2012).

Premda je i u Mrežnom izdanju Leksikografskog zavoda Miroslava Krležę i knjizi *Ostavština prof. Josipa Barača (1871.-1939.) u Zbirci starih knjiga i rukopisa Sveučilišne knjižnice u Splitu* zabilježeno da je Barić porijeklom iz Knina, Ivančev (2025) otkriva kako pregledom digitaliziranih matičnih knjiga rođenih u Kninu, koje se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru, nije pronađeno njegovo ime. Kako navodi Ivančev (2025, prema Piplović 1990) u knjizi *290 godina splitske klasične gimnazije* Andrija se Barić spominje kao učenik završnog razreda liceja u splitskom sjemeništu, pri čemu je njegovo ime zapisano kurzivom bez naznačenog mjesta rođenja. Daljnjim uvidom u imenike Klasične gimnazije u Državnom arhivu u Splitu utvrdila je da se Barićevo ime pojavljuje u popisu učenika prvog gramatičkog razreda za školsku godinu 1825./1826., uz podatak da ima 14 godina i da je rođen u Splitu (Ivančev, 2025).

Prilikom istraživanja internetskih izvora, ime je Andrija Barić pronađeno na više mjesta, najčešće u različitim školskim zapisnicima, no nije utvrđeno da je riječ o istome pojedincu. Barićevo je ime pronađeno u *Programu c. k. velikog državnog Gimnazija u Dubrovniku: za školsku godinu 1881.-82.* Na dvadesetoj je stranici u tablici naslovljenoj *Učitelji Izvanredni Učiteljskog Sбора* zapisan kao »pravi Učitelj na Nautici«, kao izvanredni učitelj Gimnastike koji predaje jednom odsjeku dva sata tjedno. Gimnastika se navodi kao slobodni predmet. Nadalje, u skraćenom prikazu *Spomenknjige o pedesetoj godišnjici opstanka: C. Kr. nautičke škole u Dubrovniku* iz 1903. godine imenovan je najprije namjesnim, a 27. rujna 1881. pravim učiteljem za matematiku i fiziku. Popraćeno je informacijom da je predavao upravo od 1880. do 1881., zatim od 1883. do 1884. godine te od 1899. do 1900. U *Zborniku za historiju školstva i prosvjete* iz 1965. godine zabilježeno je njegovo ime i titula »zaboravljenog splitskog učitelja«. Njegovo je ime još pronađeno kao treće po redu na popisu imena *Tristote obljetnice splitskog sjemeništa i klasične gimnazije*, zapisa o školskim sjednicama.

4. JEZIK U POVIJESNOM KONTEKSTU 19. STOLJEĆA

Jezikoslovni rad devetnaestog stoljeća zaslužen je za jezični temelj koji je doveo do pravopisnog i jezičnog jedinstva svih Hrvata. Prožet je različitim jezičnim previranjima koja se zasnivaju ne samo na jezikoslovnoj, već i političkoj razini koja je bila nerazdvojiva od prve u danim uvjetima koji su bili nepoželjni, između ostalog, i po ekonomskim, društvenim i književnim prilikama.

S obzirom na bujnu aktivnost i mnogobrojna imena koja pokrivaju ovo razdoblje, može se podijeliti na tri razdoblja: ilirsko razdoblje, započevši od tridesetih godina do polovice 19. stoljeća, razdoblje filoloških škola (zagrebačka, zadarska, riječka) koje preuzimaju rad od polovice stoljeća do devedesetih godina, sve do razdoblja prevlasti vukovaca koje čini posljednje desetljeće istoga stoljeća (Ham, 2006). Premda samo jedna jezična koncepcija odnosi pobjedu, svako je razdoblje bilo zaslužno za način na koji se hrvatski jezik kakvog danas poznajemo razvijao. Sanda Ham (2006) također upozorava na beskorisnost oslanjanja na ovu vremensku razdiobu, s razlogom što bi se sav filološki rad mogao svesti na dvije skupine: slovnice zagrebačke filološke škole i hrvatske vukovske gramatike koje povezuju zajednička, prepoznatljiva obilježja koja nisu vremenom ili mjestom ograničena.

4.1. PRVO RAZDOBLJE 19. STOLJEĆA

U usporedbi s ostatkom stoljeća, početak 19. stoljeća za hrvatski narod, stoga i pitanje jezika, označava neplodno razdoblje uzrokovano pogubnim političkim uvjetima. Prekidom Mletačke Republike 1797. godine, narod je u Dalmaciji poslije četiri stoljeća pod vlasti Venecije zapao na milost austrijskoj moći (Vince, 1990). Želja Dalmatinaca da se sjedine s narodom u sjevernoj Hrvatskoj i dalje nije uslišena te dolazi do prevlasti talijanske kulture, odnosno talijanizacije.

Kroz to razdoblje, rječnik je Joakima Stullija objavljen tri puta do 1810. godine, označavajući prvi pomak u jezičnom smjeru. Pod vlašću Napoleona koji ponovno preuzima vlast, Dalmacija, Dubrovnik, Istra, zapadni dio Koruške, civilna Hrvatska te Vojna krajina između Save i mora spajaju se u jednu političku jedinicu francuskog carstva pod imenom Ilirija ili Ilirska krajina (Vince, 1990). Vojno je zapovjedništvo predao generalu Marmontu koji je poznavao hrvatski jezik zbog čega je namjerio da se, uz francuski jezik, uvede narodni, odnosno »ilirski jezik« kao službeni u vanjskoj službi. To postiže organizacijom školstva u čitavoj Iliriji koja započinje 1810. godine – iste godine kada započinje izdavati svoje službene

novine *Télégraphe officiel des Provinces Illyriennes* na francuskom, talijanskom i njemačkom jeziku (Vince, 1990). U isto su vrijeme izlazile i dvojezične novine na hrvatskom i talijanskom pod naslovom *Il Regio Dalmata – Kraljski Dalmatin*; upravno-političke novine koje predstavljaju i prve novine objavljene na hrvatskom jeziku, premda su samo obuhvaćale onaj dio građe cjelokupnog talijanskoga dijela za kojega se smatralo da je najvažniji za šire slojeve (Vince, 1990).

No ovo nije bio lak posao za hrvatske prevodioce: bilo je mnoštvo pojmova za koje hrvatski jezik nije imao adekvatan izraz, nisu duboko poznavali narodni jezik, a kad ne bi stigli prevesti na vrijeme, novine bi se objavile bez prijevoda (Vince, 1990). Marmont napušta hrvatske krajeve 1811., što rezultira ponovnom rascjepkanošću pokrajina, ovaj put na šest civilnih provincija: Kranjska, Koruška, Istra, civilna Hrvatska, Dalmacija, Dubrovnik i Vojnička Hrvatska (Vince, 1990). Upravo se u Vojnoj Hrvatskoj našao i Šime Starčević, kojemu je predan zadatak pisanja gramatike na temelju toga jezika, koja će ispreplesti s osnovnim načelima Appendinijeve gramatike (Vince, 1990). Osnova je Starčevićeve gramatike narodni ikavski govor Like, ali upozorava kako je pak riječ o gramatici književnoga jezika koja samo odražava obilježja ikavske književne tradicije utemeljene na ličkom govoru, odnosno kako je riječ o naddijalektalnoj štokavštini (Vince, 1990).

Premda je i Appendinijeva gramatika na koju se oslanja također štokavska, gramatike nisu iste, te se Appendini mnogo više oslanja na dubrovačku književnost, zbog čega zadobiva i kritike od Starčevića (Ham, 2006). Starčević prigovara što izjednačuje dubrovački s ilirskim, što ga uzvisuje, ističući kako dubrovački govor ne može biti osnova općeg književnog jezika zbog uskog područja na kojem je rasprostranjen (Vince, 1990). Starčević se ističe u povijesti hrvatske gramatike kao prvi gramatičar koji je pisao na hrvatskom jeziku i učio četveronaglasni sustav (Ham, 2006).

Austrija do 1820. godine postupno ponovno uklanja francuski utjecaj u sudstvu i upravi, a u školstvu namjesnik Barun Tomašić, s ciljem rješavanja problema raznolike grafije i oblika, saziva skup stručnjaka kojima zadaje zadatak reformiranja dalmatinskog pravopisa kako bi se mogli tiskati oglasi i brošure na hrvatskome jeziku (Vince, 1990). Premda se tada to shvaćalo kao rješavanje problema, zapravo je početak koji će vladati sukobima između *Zore dalmatinske* i iliraca i 20 godina poslije. U Slavoniji najaktivniji je rad onaj Katančića, koji objavljuje prvi cjeloviti tiskani prijevod Svetoga pisma na hrvatskom jeziku (Vince, 1990). U svome pothvatu koristio se određenim starijim prijevodima lekcionara, no ubacivao je i poneke narodne izraze, s tim da je ostao vjeran latinskom tekstu Vulgate kako bi što manje oštetio sam prijevod, ali i zadovoljio crkvene cenzore, kojima se otprije nije svidio narodni jezik kojim su prevodili Kašić i Rosin (Vince, 1990). No prostorno nije bio ograničen; Vince (1990: 147) navodi kako je Švrljuga

na jednom primjerku Svetoga pisma 1833. godine, komentirao kako se »novi štokavski standard u predvečerje Preporoda spremno prihvaćao i u neštokavskim sredinama«. Bez obzira na svoju popularnost, djelo pak doživljava sudbinu u kojoj će biti nespomenuto ili nepotpuno citirano u budućim stručnim knjigama (Vince, 1990).

Katančić se ističe još i kao autor prvog hrvatskog etimološkog rječnika *Etymologicon illyricum*, isprva nazvanog *Pravoslavnik* (Vince, 1990). Riječi crpi iz književnih djela, ali i onih koje se sjeća iz djetinjstva, dok etimološke probleme rješava prema pučkog etimologiji, zbog čega se ne može ocjenjivati prema standardu današnjice (Vince, 1990). U Slavoniji djelovao je još i Ignjat Alojzije Brlić, staroštokavac kojemu Ham (2006: 61) pridaje titulu spone »između dvaju gramatičarskih razdoblja«. Razlog k tomu je, premda Brlić djeluje u preporodno doba, može se svrstati u stare hrvatske gramatičare. U svojoj gramatici ilirskoga jezika iz 1833. godine uveo je rješenja kakva dostižu i suvremene gramatike: isti broj padeža u jednini i množini s istim padežima kakve poznajemo danas (Ham, 2006). Pretekao je ilirce svojom ponudom da se samo jednim slovom pišu različiti jatovski odrazi, bilježio ih je slovom y koje se može čitati kao *je*, *ie*, *i* (Ham, 2006).

Prvo se razdoblje 19. stoljeća za hrvatski narod i pitanje jezika može opisati kao prevladavajuća depresija koja hvata sva područja života: ekonomsko, političko, društveno i književno. Hrvatski su krajevi bili rascjepkani, konstantno odvojeni u različite političke jedinice ovisno o tadašnjoj vlasti, a promišljanja o zajedničkom jeziku počinju prodirati tek krajem dvadesetih godina.

4.2. DRUGO RAZDOBLJE 19. STOLJEĆA

Uporište svih jezičnih previranja koja su se vukla kroz 19. stoljeće mogu se pronaći u težnjama naroda koji ni novine na vlastitom jeziku nije imao, za narodnim, političkim i kulturnim jedinstvom, koje najprije zahtijeva jezično sjedinjenje (Vince, 2010). Potreba za jedinstvenim jezikom nije bila nova želja ili zamisao, a do želje za izgradnjom jezika koji bi služio i obgrlio sve dijelove naroda dovodi stoljetni rad književnika i učenjaka, uz tenzije među krajevima koji zahtijevaju prostorno jedinstvo. Po riječima Ljudevita Jonkea (1971: 15), »moglo bi se čak reći: otkako postoji književni jezik u nekom narodu, otada postoji i taj narod kao afirmirani subjekt u društvu kulturnih naroda«.

Prvi prijedlog za stvaranje zajedničkog jezika može se identificirati puno ranije, u 1604. godini, u riječima pisca prve hrvatske gramatike Bartola Kašića, koji izdvaža štokavsko narječje kao pogodnu podlogu za zajednički književni

jezik. Njegova predanost štokavštini proizlazi iz pastoralne djelatnosti vjerskih misionara koji su za vrijeme kršćanske obnove trebali književni jezik kojim će pisati (Tafra, 2012). Dokazi Kašićeva ustrajanja mogu se pronaći u ponekim štokavskim riječima u djelima kajkavskog Ivana Belostenca u 17. stoljeću i Andrije Jambrešića u sljedećem stoljeću, a zatim i kod Jakova Mikalje i Ardelije Della Belle koji pišu na »dubrovačkom« književnom jeziku kojeg obilježava štokavska ijekavica, odnosno »bosanskom« prema Mikalji (Tafra, 2012).

Premda je u 19. stoljeću, zbog političkih okolnosti, veliku ulogu imala kajkavska Hrvatska sa Zagrebom kao kulturnim središtem, u 19. su stoljeću ilirci ti koji se opredjeljuju za štokavštinu. Pod vodstvom su Ljudevita Gaja, koji izriče predvodeću misao u *Proglasu* 1835. godine kakva će opisati ideološki temelj pokreta, govoreći: »Naša slovnica i naš rječnik jest čitava Ilirija. U tom velikom vrtu ima svagdje prekrasnog cvijeća; saberimo sve što je najbolje u jedan vijenac, i ovaj vijenac našeg naroda neće nikad uvenuti, nego će se unaprijed sve obilnije kititi«. Dakle, Gaj želi ne samo dovesti do jezičnog jedinstva u cijeloj Iliriji, već i kulturnog, a na svojoj strani sakupio je i čakavsku i štokavsku i kajkavsku generaciju (Vince, 1990). Odabir štokavštine nije slučajna, Gaj nastavlja rad koji je odavno započeo Kašić te pronalazi rješenje u narječju koje bi zadovoljilo sve potrebne uvjete za jezično jedinstvo: najraširenija je, odveć je bila afirmirana u Dubrovniku s najbogatijom književnošću te najpogodnija za sam književni jezik (Jonke, 1971). No upotrebljava štokavštinu samo kao jezični temelj dok izravno odbacuje govor samo jednoga kraja te ga priljubljuje s elementima čakavštine i kajkavštine te sa starijim oblicima, modificirajući postojano narječje kako bi stvorio umjetni jezik koji će lakše prihvatiti i kajkavci i čakavci, ali i Srbi, Slovenci te naposljetku i Bugari (Vince, 1990).

Uza se Gaj je imao pripadnike svih narječja koji su bili oduševljeni idejom ilirizma; idejom velikog, jačeg naroda i narodne pripadnosti koja bi uključivala sav slavenski narod, kakva je jedina i mogla procvjetati u političkim uvjetima koji su izjednačavali hrvatsko ime s kajkavskim 'horvatstvom', čijom se uporabom zapravo afirmirala pripadnost mađžaronstvu (Vince, 1990). Sam je Gaj bio kajkavac francuskoga podrijetla, a među njegovim pristalicama čak je najmanje bilo govornika štokavskoga narječja (Vince, 1990). Godinu poslije, 1836., jedan od Gajevih stručnjaka, Vjekoslav Babukić, objelodanjuje ilirsku koncepciju objavom kratke gramatike ilirskoga jezika pod naslovom *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, a tri godine nakon i Antun Mažuranić sa svojom kontrastivnom gramatikom *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika* (Jonke, 2012). U njima predstavljaju glavne točke ilirske koncepcije koje izazivaju osudu na području fonologije, morfologije, pravopisa i leksika. *Osnova slovnice* prva je općenacionalna gramatika po kojoj se učio hrvatski jezik pedesetak godina, a

pomoću koje se potaknula gramatičarska aktivnost od 1836. do 1876., u razdoblju kada se javlja Adolfo Veber Tkalčević sa svojom *Slovnícom hrvatskom*, zadnjom ilirskom gramatikom (Tafra, 2015).

Samom pravopisu najviše pažnje dodijelio je sam Gaj ranije u 1830. godini, izdavši knjižicu *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* koja je pridonijela reformi hrvatskog pravopisa uvodeći dijakritičke znakove za razlikovanje palatalnih suglasnika, a koju su pripomogli sastaviti i Babukić i Mažuranić.

Ipak, reakcija na pokret bila je burna, bio je osuđivan i odbačen, započevši od samih štokavaca iz Slavonije, Dalmacije i Like koji su bili nezadovoljni zbog novih njemačkih i mađarskih utjecaja (Vince, 1990). Pritom su i čakavci Ante Kuzmanić i Šime Starčević imali najoštrije prigovore na činjenicu što su ilirci donosili odluke u sjevernoj Hrvatskoj, a da prije nisu Dalmatince »svit pitali« (Vince, 1990: 224). Najteži su udarac doživjeli 1843. godine, na Saboru kraljevina Hrvatske i Slavonije kada vlada iz političkih razloga zabranjuje ilirsko ime nakon što po drugi put odbija prijedlog da se »ilirski« jezik uvede u saborske rasprave kojeg Ivan Kukuljević ponovno pokreće (Vince, 1990). No, to ih ne zaustavlja u njihovom zadatku te nastavljaju afirmirati svoje ideje pod hrvatskim, ali i jugoslavenskim imenom (Jonke, 2012). S tim su se prijedlogom složili i Josip Smederevac i Janko Drašković, zbog čega je prijedlog konačno prihvaćen. No, ni tada nisu ilirci odahnuli, jer, premda je dio hrvatskog naroda bio spreman prihvatiti »zajedničko prezime«, drugi južnoslavenski narodi nisu prihvaćali ideju ilirizma (Vince 1990: 226). Odgovor je Srba osobito bio negativan, ali i očekivan s obzirom na pokušaj nametanja njima stranoga imena i koncepcije.

Jonke (2012) dapače ističe kako je najburnija reakcija bila ona iz Dalmacije, gdje se 1844. godine u Zadru pokreće *Zora dalmatinska*, koja se držala svog utvrđenog pravopisa i svoje ikavske tradicije, s ponekim ijekavskim iznimkama u kojim prilozima. Njihov temelj bila je jezična tradicija pučkih pisaca koji su pisali ikavicom: Kačića, Reljkovića, Katančića i drugih (Vince, 1990). Dvije godine poslije, Ante Kuzmanić, koji je nekoć prihvaćao ideju zajedničkog južnoslavenskog jezika, preuzima uredništvo te glasovito izriče kako »mi ćemo Dalmatinci pri našem starinskome i ostati« (Jonke 2012: 105). Iste godine i Šime Starčević će okrutno grditi Gajev pravopis, koji »niti je Pemski, ni Poljski aliti Čehski, ni Lehski, ni naš Ilirski« (Jonke 2012: 91). U osudi ih iliraca Vuk Stefanović Karadžić otvoreno podržava, najviše Gajev način pisanja jata (ě), tvrdeći kako je pogreška »miješanje narječja« i da je bolje pisati i (*dite, lipo*), nego *děte, lěpo* »jer je ono po narječju koje se u narodu govori, a ono drugo nije ni po kakvome, nego po volji nekoliko ljudi« (Vince 1990: 275). Zadar dapače oštro odbija njegovu koncepciju, koja se temeljila na uvjerenju da je štokavština srpska i

da je najpogodnija za zajednički jezik Hrvata i Srba, ali ne i drugih južnoslavenskih naroda (Vince, 1990). Pisao je ijekavskim govorom, vodeći se načelom »Piši kako govoriš« u fonološkoj djelatnosti.

Time Karadžić negira postojanost Hrvata štokavaca, iz kojega se razloga Ante Kuzmanić kloni njegove koncepcije, smatrajući kako bi mogla ugroziti hrvatsku individualnost, za koju smatra da se pronalazi u ikavskom narodnom govoru (Vince, 1990). No ističe se (Vince, 1990) kako Kuzmanićeva tvrdoglavost i ustrajnost u uvjerenjima nije zbog kakvog dalmatinskog separatizma, već tvrdog uvjerenja da je upravo taj pravopis najzgodniji. Kuzmanić želi postići što i sve druge filološke škole koje će se javiti, a to je što čišći i probraniji jezik (Vince, 1990).

4.3. TREĆE RAZDOBLJE 19. STOLJEĆA

Tijekom pedesetih godina traje razdoblje polemika i brojnih kritika, ali se istodobno javljaju i nova shvaćanja književnosti, jezika te pitanje narodnog identiteta. Upravo 1850. godine održava se sastanak u Beču kada ilirci moraju posustati u kojim svojim pogledima¹, a pobjedu odnosi suparnička strana hrvatskih vukovaca. Njihov se uspjeh ne može prepisati samo lingvističkim razlozima, već i političkima: među vukovcima našli su se i Armin Pavić te Toma Maretić; unionisti koji su tada bili na vlasti (Brešan Ančić, 2022). S Vukom Karadžićem na čelu, mlada se generacija okupila oko koncepcije utemeljene na ideološkoj ideji zajedništva Srba i Hrvata, zbog kakve dolazi u sukob s ilircima. U odnosu na njih, vukovaca je bilo znatno manje te su oni sljedeći: Andrija Torkvat Brlić, Pero Budmani, Ivan Danilo, Mirko Divković, Frane Vuletić, Rudolf Strohal i Tomo Maretić.

Ilirski sljedbenici nisu ni u poilirsko doba uvažavali preporuke Dogovora; vukovci odnose pravu pobjedu tek krajem stoljeća, pojavom *Hrvatskog pravopisa* Ivana Broza i *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika* Tome Maretića 1899. godine. Premda je ilirsko doba trajalo vrlo kratko (15 godina), aktivnost se iliraca nastavila i razvila u obliku rada najdominantnije

¹ Prva točka naglašava što je i sam Karadžić jednom tvrdio, a to jest kako ne valja graditi novo narječje iz postojećega ili ga miješati s kakvim drugim. U drugoj se navodi da je za jezik Srba i Hrvata najpogodnije odabrati ijekavski govor; treća točka pak nameće pisanje h svugdje gdje mu je po etimologiji mjesto. Četvrta točka nalaže kako nije potrebno pisati glas h u genitivu množine imenica (npr. *ženah*). U petoj su točki svi suglasni da se samoglasno r piše bez popratnih samoglasnika (npr. *prst*, a ne *pèrst*) (Jonke 2012: 186).

filološke škole u 19. stoljeću: Zagrebačke filološke škole. Ilirsko je ime bilo zamijenjeno sve češće nacionalnim, hrvatskim imenom, izgubila se temeljna koncepcija, ali su se i zadržala određena obilježja. Sljedeće su postavke bile izmijenjene: zbog mnogih prigovora protiv »rogatoga *e*«, kojim je Gaj želio okupiti i ekavce i ikavce oko sebe, 1848. godine prelazi u *Danici* na pisanje *ie* u dugim i u kratkim slogovima (*tielo, lieto*), a prema Bogoslavu Šuleku, *je* za kratke, od čega dalje nije išlo (Jonke, 2012). Ilirskim se slovničarima smatraju Vjekoslav Babukić, Antun Mažurnaić i Adolfo Veber Tkalčević. Tkalčević zapravo se ističe kao jedini među sljedbenicima ilirske koncepcije koji nastavlja bilježiti rogato *e* te ga napušta tek u posljednjem izdanju njegove *Slovnice hrvatske* godine 1876. i zamjenjuje dvoglasnim *ie* (Jonke, 2012).

Ono što se ne mijenja jest osnova koncepcije: štokavština i dalje čini dijalektni temelj jeziku, iz kojega razloga zagrebačka škola ne predstavlja novo razdoblje u razvoju književnog jezika. Ono što je novo jest sustavan rad da se uspostavi jedinstven književni jezik u svim krajevima hrvatskoga naroda kakav prijašnje gramatike nisu poznavale, jer izuzevši pravopis koji je normiran u drugoj polovici 18. stoljeća, druge razine nisu imale ni normativne gramatike ni rječnike (Taфра, 2012). Proces je normiranja bio otežan upravo zbog dijalektne rascjepkanosti i ikavsko-jekavskoga dvojstva u štokavskoj književnosti te upotrebe drugih jezika (Taфра, 2012), zbog čega zagrebačka škola normira jekavsku štokavštinu već u prvoj gramatici, s preporukom da se *ě* može čitati jekavski, ikavski, ekavski – čak i ijekavski za potrebe stiha – ali da je »dobro barem u čitanju priučavati se ilirski *ě* razložno kao je izgovarati«, sve dok jekavski nije zamijenio sve druge izgovore iz slovnice u slovicu (Ham 2006: 68).

Korak po korak, bili su prisiljeni u smjeru nametnute novoštokavštine, ali samo načelno; književni je njihov jezik ostao prepoznatljiv, zastarjlen (Taфра, 2012). Njihov tronaglasni nenovoštokavski naglasni sustav izmjenjuje se za Karadžićev novoštokavski tek sredinom stoljeća, u prvoj zagrebačkoj slovnici. Vodili su se načelom »Piši kao što dobri pisci pišu« po kojem su i normirali jezik, smatrajući da se književni jezik ne može izvoditi iz dijalekatskog ili pučkog govora, što je potpuno suprotstavljeno uvjerenju vukovaca, koji se vode maksimum »Govori kao što dobri štokavci govore«, čime su se oslonili na usmenu štokavsku tradiciju i živi govor (Ham, 2006).

Time su očistili dijalekt od ikakvih dijalekatskih dodira, izravno se opirući kajkavizmima i čakavizmima iz kojih je zagrebačka škola crpila za svoj jezik. Njihov odabir etimološkoga pisanja Babukić opravdava u raspravi s Karadžićem, navodeći kako »budući da govorimo za uši, a pišemo za oči: zato u govoru poradi uših treba više paziti na 'eufoniu ili blagoglasje...' (...) Stoga treba pisati: izseći, a ne iseci, izkidati, a ne iskidati...« (»Priateljski dopisi o pravopisu«, 1847). Može

se pretpostaviti da su se opredijelili za etimološki način pisanja i zbog kajkavske etimološke tradicije, a i češke i slovenske, što ne zadire daleko od njihove ideološke želje za sjedinjenjem svih južnih Slavena (Jonke, 2012). Nasuprot njega stoji Karadžić koji se vodi načelom »Piši kao što govoriš!« te se drži fonetskoga načina pisanja i traži da svaki glas ima samo jedan znak u riječima, odnosno da se piše jednostavnim jezikom kakvim govore seljaci (Vince, 1990). Vukovska je norma odredila reformiranu ćirilicu, a u Hrvata latinicu (Ham, 2006). Sličnu buru izazvali su i njihovi stari padežni nastavci, koji su ponovno zajednički svima trima narječjima: u (staro)štokavštini nisu izumrli, a u čakavštini i kajkavštini nastavljaju živjeti (Ham, 2006). U pitanju jest genitiv, dativ, lokativ i instrumental množine imenica m., ž. i sr. roda, koji glase kao *ženam*, *ženah*, *ženam*, a opiru se Karadžićevim novoštokavskim oblicima za dativ, lokativ i instrumental mn. koji glasi kao *ženama* (Jonke, 2012).

Za ovaj su običaj grdno pobijani, te zadobivaju posprdno ime *ahovci* u raspravi *Kako da sklanjamo imena* Frana Kurelaca (Jonke, 2012). Ni u području leksika nisu ilirci bili zadovoljni *Srpskim rječnikom* Karadžića iz 1818. i 1852. godine, koji je izgradio na temelju narodnih pripovijetki i pjesama i isključive štokavštine (Ham, 2006). Rječnik im je služio tek kao ogledalo za leksički korpus kojeg je poznavala štokavština, a kad u njemu ne bi pronašli pogodno rješenje, okrenuli bi se kajkavštini, čakavštini, kao i drugim slavenskim jezicima, osobito češkom, ruskom i slovenskom (Jonke, 2012). No, ako i tad ne bi pronašli izraz koji bi zadovoljio potrebu – stvorili bi nove riječi, čemu je najviše zaslužan leksikograf Bogoslav Šulek (Jonke, 2012). Šulek izdaje najprije bogati *Němačko-hrvatski rječnik* u dva dijela, a zatim odlazi u terminološkom pravcu s *Rječnikom znanstvenoga nazivlja* iz 1874. godine, koji zapravo samo nosi njegovo ime, a sažima rad zagrebačke škole (Jonke, 2012). Vukovci odbijaju koristiti blago iz njegova rječnika, sve dok Pero Budmani, treći urednik *Akademijinog Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* iz 1880. godine, ne počne »uzimati po koju riječi«, a kojega prate i kasniji urednici poput Tome Maretića (Jonke 2012: 115).

Ham (2006) navodi kako postoji jasan raskorak između vukovske norme i zagrebačke norme: vukovci nisu dosljedni poput iliraca. Vukovske gramatike koje dolaze poslije Karadžića i Daničića nisu potpuna na isti način, a najčešće je riječ o dvostrukim rješenjima koja proizlaze iz miješanja jezičnih obilježja kako bi se pak ostalo pri hrvatskoj tradiciji u dovoljnoj mjeri da ne odskače od temelja vukovske norme (Ham, 2006).

Uz navedene dvije protivničke struje, na poleđini su i zadarska i riječka škola. Na čelu se riječke škole nalazio Fran Kurelac, čija se koncepcija odvila kao sporedna grana sličnih uvjerenja onima zagrebačke: Kurelac je htio ujediniti staro i novo (Vince, 1990). Vjerovao je kako jezik treba očistiti od folklorizacije

te kako je Karadžićeva norma neelastična za zadatke koje znanost i književnost zahtijevaju od jezika te se najviše htio približiti ne samo južnoslavenskim jezicima, već slavenskima uopće (Vince, 1990). Zadarska je škola i dalje bila aktivna, kao što je i austrijski utjecaj koji je osporavao ozakonjenost hrvatskog jezika, te se nije uspjela normativno nametnuti (Brešan Ančić, 2022). Ante je Kuzmanić i dalje ustrajavao na ikavici, vjerujući da svaki narod treba izgraditi književni jezik na temelju najraširenijeg govora te na tradiciji pisaca istoga govora, tako braneći i hrvatsku tradiciju, ali i dalmatinsku, slavonsku, ličku i djelomično bosansko-hercegovačku (Vince, 1990). Ističe se kao izraziti branitelj pučkoga, prostornoga narodnoga jezika, što se može iščitati iz samog njegovog opreza prema vukovskoj koncepciji, za koju je smatrao da će lišiti hrvatski jezik od svojih osnovnih načela.

Karadžićeva su se jezična promišljanja zapravo isprva i odnosila samo na Srbe, no poslije je proširio svoju misao i na Hrvate. Upravo je jugoslavenska zamisao o zajedništvu bila ta koja je zaslužna za ukorjenjivanje vukovske misli u hrvatskim krajevima: ona je već približila ideju sjedinjenja (Ham, 2006). Također je kriterij europske slavistike, koja je prepoznavala narode po jeziku, bio zaslužan za činjenicu da se štokavci nisu smatrali Hrvatima, a ni štokavština narječjem hrvatskoga jezika (Ham, 2006). Kada je Karadžić prozvao štokavce Srbima, drugi su počeli nazivati Hrvatima samo kajkavce koji oko Zagreba prebivaju, a ostali su protegnuli hrvatsko ime isključivo na čakavce (Vince, 1990). Međutim, u 19. je stoljeću utvrđeno kako su hrvatski i srpski narodni jezik zapravo jedan jezik sa zajedničkim osnovnim fonološkim, morfološkim i sintaktičkim osobinama, zbog čega ga Daničić i Jagić prozivaju hrvatskim ili srpskim jezikom upravo u drugoj polovini stoljeća (Jonke, 2012). Bogoslav Šulek u svome članku *Srbi i Hrvati*, kao odgovor na Karadžićev »ultranacionalistički pamflet« *Srbi svi i svuda* (Pranjeković 1999: 445), navodi kako »‘Hvati su se posrbili!’ Tu opet ne ima nikakva razloga, zašto bi to uradili. Srbi političke vlasti nikada nису na Hrvate potegli (...) Hrvati su prvi svoje štokavsko narječje u knjižtvo uveli; dapače (...) Srbi su se za Hrvate povodili« (Pranjeković 1999: 202). Navodi kako se granica između Srba i Hrvata ne bi mogla povući ni prema jezičnim kriterijima, ni prema latiničkom ili ćirilskom pismu, ni prema vjeri², ni političkim uvjerenjima jer zajedno čine jedan narod. Karadžić dakako mijenja svoje mišljenje i u svoja jezična i ideološka promišljanja ubraja i Hrvate te skuplja pobjedu na spomenutom Bečkom dogovoru 1850. godine, a vukovska se norma potpuno utvrđuje objavom Maretićeve Gramatike 1899. godine. Naime, to ne poništava stvarne utjecaje ilirskoga rada, dapače, ono

² U Daničićevu trećem izdanju *Oblika srpskoga jezika* izdvojeno je kako su svi štokavci Srbi, a razlikuju se samo vjerski, što čini Hrvate katoličkim Srbima (Ham, 2006).

se proteglo u jednoj mjeri i kroz vukovsku normu, a u manjoj mjeri i kroz ekavsku varijantu srpskoga književnoga jezika (Jonke, 2012). Kako Jonke (2012: 191) zaključuje: »pa ni rezultati nisu posve onakvi kakve je želio Gaj, a nisu ni posve onakvi kakve je želio Karadžić«. Premda se hrvatski književni jezik približio vukovskoj koncepciji, nije crpio iz onoga što već nije donekle bilo zastupljeno u hrvatskim novoštokavskim govorima otprije³.

5. POČETAK ŠKOLSKE GRAMATIKE

U raznim povijesnim razdobljima gramatičari su izrađivali gramatike prilagođene specifičnim potrebama i često ih sastavljali na različitim jezicima, ovisno o svrsi i publici kojoj su bile namijenjene. Gramatikologija, lingvistička disciplina koja se bavi gramatikom, »istražuje i opisuje različite metodološke aparate gramatičkih opisa. (...) Gramatikologija, dakle, govori o gramatikama kao različitim modelima opisa jezičnog sustava« (Tafra 1993: 9). Normativne su gramatike zaslužne za opis gramatičke norme standardnog jezika, a normiranje jest proces u standardnome jeziku »koji se provodi svjesno i sustavno odgovarajućim normativnim (preskriptivnim priručnicima) i to u svim dijelovima govorenoga i pisanoga standarda« (Samardžija 1999: 7, 8). Podrazumijeva se, dakle, da normativna gramatika nije ni gramatika ni idiom kojim se govornici koriste u svakodnevnome govoru; njezina je funkcija omogućiti učinkovitu i jasnu komunikaciju među govornicima, ali i uspješno uključivanje pojedinca u društveni život, uz što čini osnovu kulturnog identiteta određenoga naroda (Bender, 2023).

S druge strane, ono što čini gramatiku školskom jest njezina prilagođena struktura koja je namijenjena učenicima i njihovim sposobnostima i predznanju, no njena se srž – koju čini gramatička norma – ne mijenja (Aladrović Slovaček, 2015). Zahtijeva drukčiju građu od znanstvene; karakteriziraju ju deskriptivnost, imanentnost, funkcionalnost i postupnost te time predstavlja most između imanentne (intuitivne) i znanstvene (analitičke) (Grahovac-Pražić, 2021, prema Pavličević-Franjić, 2005). Vrijedi istaknuti da školsku svrhu gramatike otkrivamo u tekstu predgovora, čak i onda kada ona nije izričito naznačena u naslovu; gramatike napisane s namjenom izvanškolskog učenja jezika su mnogo rjeđe (Grahovac-Pražić, 2021, prema Pacel, 1865). U razdoblju prije preporoda u

³ Sinkretizirani množinski nastavci smatraju se izrazito vukovskima, premda ih je odveć i sam Kašić poznao u svojoj gramatici (Ham, 2006).

predgovorima se naglašavala raznolikost svrhe gramatika, dok su u 19. stoljeću predgovori tiskanih gramatika jasno isticali njihovu namjenu, često već u samom naslovu ili podnaslovu.

Prvu je školsku gramatiku *Osnovu slovnice slavjanske narječja ilirskoga* (1836.) napisao Vjekoslav Babukić prema pozivu bana Josipa Jelačića, koja nikad zapravo nije ušla u škole zbog svoje »metodološke i sadržajne opširnosti« te negativnih recenzija drugih jezikoslovaca koji su mu zamjerali jezikoslovnu i metodološku zastarjelost (Aladrović Slovaček, 2015: 29, 33). Dokazala se više kao opisna, djelomice povijesna, ali i poredbena s određenim značajkama normativne gramatike s Babukićevim napomenama o pravilnome (Sokolović, 2018). Premda navedena gramatika nije bila utjecajna na razvoj književnog jezika, upravo Babukićev gramatičarski rad dovodi do početka normiranja hrvatskog književnog jezika (Aladrović Slovaček, 2015). Andrija je Barić oba izdanja svoje gramatike namijenio »djeci nižih razreda«, s vjerom da je »složio i pojavljao ovu slovicu, pisanu u našem vlastitom i prostom narječju, i 'to ponešto na kratko, a razmierno zanju, kako ja i sudim, i kako ćete istinito vi sami suditi« (Barić 1860: 9). Njemu je, dakle, cilj približiti djeci pravila čitanja na što jednostavniji način, što i postiže praktičnom strukturom koja je sačinjena od pitanja i odgovora, a čime se naglašava didaktička funkcija (Ivančev, 2025). Smatra (Barić, 1860: 9) kako su tadašnje gramatike, premda »podobne«, teško razumljive djeci i često pisane »u jednom jeziku, koj nije razumljen od svih jugoslavjanah, radi česa gotovo nepotriebljive jesu za decu«. Naizgled se čini kao da gramatike ne pridaju toliku važnost početnicima koliko pridaju obrazovanome čitatelju ili učitelju (Grahovac-Pražić, 2021).

6. SLOVICA ŠERBSKO-ILIRSKOGA JEZIKA ZA DIECU ANDRIJE BARIĆA IZ 1860. GODINE

Barićeva je gramatika srpsko-ilirskoga jezika prvi put tiskana 1851. godine, a drugi put 1860. godine. Za prvo je izdanje zaslužna tiskara Piperata, naime i jedina tiskara u Splitu tada, pod vlasništvom Bernada Piperata i njegovog sina, a zatim i ostatka njegove obitelji (Ivančev, 2025). Posao štampanja i izdavaštva tada se isprepletao te su većinom bili obiteljski poslovi u pitanju (Ivančev, 2025). Drugo je izdanje također objavljeno u Splitu, kako je navedeno u samoj gramatici: u tiskari Oliveti i Giovannicio, pod nakladništvom Minerva (Barić, 1860). Barić

svoje drugo izdanje posvećuje *jugoslavjanskoj* djeci: »posvećujem vam slovicu (gramatiku)«, koju ja smatrah kao vele potrebitu za vas« (Barić 1860: 9).

U sljedećem paragrafu navodi zoran problem koji osporava pitanje jezika u hrvatskim krajevima u 19. stoljeću: »Ima mnogo narodah, koji laglje i podobnie nauče pravo i izvèrstno govoriti i pisati svoj jezik, nego mi do sada; erbo oni imadu u svom vlastitom jeziku utiskane dobre i sposobne slovce, i s' toga nije njima mučno poznati pravila, po kojih bi se imao govoriti i pisati redljivo rečeni jezik (...)« (Barić, 1860: 9). S obzirom na to da je riječ o jezičnoj normi u hrvatskim zemljama prije ujedinjenja, treba ustanoviti činjenicu da se radi o vremenu koje nije poznavalo kodificiranost i institucionaliziranost zbog političke rasutosti: od druge je polovice 18. stoljeća raspisan pravopis za škole u Slavoniji i Hrvatskoj, no nisu postojale normirane gramatike ili rječnici (Taфра, 2012).

Kraljevina je Dalmacija, s druge strane, bila izolirana politički, kulturno i jezično od sjeverne Hrvatske, što je smanjilo njezin utjecaj u odlukama vezanim za formiranje hrvatskog standardnog jezika (Brešan Ančić, 2022). I sam naslov gramatike odražava problem imena samog jezika, koji je bio različit u Dalmaciji; hrvatsko-srpski, hrvatski ili srpski, slavodalmatinski, slavjanskodalmatinski, dalmatinski, ilirsko-dalmatinski, a među pukom i slavjanodalmatinski, arvacki jezik (Brešan Ančić, 2015, prema Vince, 2002). Gramatičari jezik imenuju: vlastiti jezik i hrvatski jezik (Mažuranić), ilirski jezik (Babukić), hrvatski ili srpski jezik (Daničić). Da je bilo teško usuglasiti se oko imena, daljnje se potvrđuje u varijacijama u samoj Barićevoj gramatici: gramatiku naslovljava sèrbsko-ilirskom, posvećuje je jugoslavjanskoj djeci, a govori narodnim jezikom (Ivančev, 2025). Za svoju gramatiku Barić (1860) tvrdi da obrađuje srpsko-ilirski jezik kojim se služi većina stanovništva Dalmacie, Hèrvatske, Sèrbie, Bosanske i Cèrnogoraca. U popisu tiskanih hrvatskih gramatika do 1876., navedena je upravo Barićeva *Slovica* kao prva gramatika s dvojnim nazivom (Taфра, 1993).

6.1. OPIS GRAMATIKE

Gramatika je oblikovana u dijaloškom formatu, sastavljenom od pitanja i odgovora pisanih jednostavnim stilom, s ciljem da djeca što lakše usvoje osnovne sadržaje iz pojedinih poglavlja. Prema podacima *Hrvatskoga biografskoga leksikona*, Barić je ovu gramatiku namijenio učenicima nižih razreda, iz kojega razloga prilagođava jezik i izostavlja razinu detalja koja će se istaknuti u usporedbi s, primjerice, Babukićem ili Daničićem.

Sama se gramatika sastoji od devet dijelova i *Dodatka*, a započinje Uvodom koji Barić naslovljava Općenito o gramatici (*O slovici u obćenu*). U tih devet dijelova, Barić obrađuje vrste riječi, koje i predstavlja u poglavlju o slovima i izgovaranju (*O slovih i izgovaranju*), a zatim o vrstama riječi (*O dieli govorenja*). Obradu istih predstavlja u sljedećem redoslijedu: 1. imenice, 2. pridjevi, 3. brojevi, 4. zamjenice, 5. i 6. glagoli, 7. prilozi, 8. prijedlozi te 9. usklići. Kraj gramatike označava Dodatak koji je podijeljen na tri dijela; 1. dio (A) bavi se redom riječi (*O riečoredju u obće*), 2. dio (B) tumači razliku između jednosložnih i višesložnih riječi (*O kakovstvu dielah govorenja*) te posljednji dio (C) iznosi osnove pravopisa (*Niekoja o pravopišju*).

6.2. PRIKAZ MORFOLOGIJE GLAGOLA U SLOVICI ŠERBSKO-ILIRSKOGA JEZIKA ZA DIECU IZ 1860. GODINE

Dio V. Barićeve (1860) gramatike nosi naslov *O Glagoljah oli vriemenoriečih u obćeno*. Ovo je poglavlje Barić podijelio na podnaslove: *O Sliki*, *O Vriemenu*. *O Načinih*. *O Sklonjenju*. *Nadomierenje*.

Analiza Barićeve klasifikacije glagola, odnosno podjele na vrste i razrede, temeljit će se na usporedbi s četirima gramatikama njegovih suvremenika kako bi se predstavili i pojasnili principi i okviri unutar kojih Barić piše, kao i rasvijetlile ondašnje konfliktne jezične paradigme.

7. OPIS GLAGOLSKIH VRSTA I RAZREDA U SLOVICI ŠERBSKO-ILIRSKOGA JEZIKA ZA DIECU IZ 1860. GODINE

Sedmo je poglavlje ovoga rada posvećeno prikazivanju načina na koji Barić pristupa klasifikaciji glagola na glagolske vrste i razrede. Podijeljeno je na šest podnaslova, od kojih svaki obrađuje jednu vrstu glagola od sveukupno šest. Isti je pristup, kao i jezične postavke i temelji, podvrgnut usporedbi s četirima gramatičarima koji su djelovali u isto vrijeme kao Barić, a koji su se razlikovali u svojoj klasifikaciji od njega.

7.1. VRSTE I RAZREDI GLAGOLA

Šezdeseta stranica gramatike (Barić, 1860) nosi naslov *Nadomierenje* i podnaslov *Sličenje vremenah glagoljah*, na kojoj je predstavljena podjela glagola na vrste. S obzirom na podjelu glagola, Barić (1860: 60) polazi od završetka infinitivne osnove i infinitivnog nastavka, odnosno »da se pazi na pervobitnu slovku glagoljah, to jest, na onu slovku, nakon koje sliede slovke oli glasi občno promienivoga izhoda oli dospitka glagoljah.« Umjesto riječi korijen, utvrđuje (1860: 60) osnovni 'slog' koji se prepoznaje u oblicima poput participa, trećeg lica množine prezenta i drugih u kojima se oblik mijenja, primjerice *da-ti* ima prezentski oblik *da-jem*, perfekt *da-o* daje particip *da-juć* itd.

Barić (1860: 60, 61) vrste glagole naziva 'redovima', a podjela koju navodi jest sljedeća:

1. red: *čuti, tresti, pasti* itd.
2. red: *minuti, dignuti* itd.
3. red: *umieti, višieti* itd.
4. red: *hoditi, moliti* itd.
5. red: *zobati, sijati* itd.
6. red: *milovati, kraljevati, darivati* itd.

Podjelu prema infinitivnom nastavku te završetku infinitivne osnove možemo pronaći i u Babukića (1854). Vrijedi istaknuti da su ove gramatike bile pisane u vremenu kada je vladala nesigurnost u vezi prirode infinitiva, odnosno radi li se o glagolskom vremenu, neodređenom načinu ili obliku (Taфра, 1993). I hrvatski i srpski su gramatičari dugo određivali infinitiv kao neodređeni način (prevedeno s latinskog jezika), stoga je tako zabilježeno u Barića, Mažuranića, Daničića i Babukića (Taфра, 1993). Za podjelu koju Babukić iznosi zaslužan je češki filolog Josip Dobrovský (Babukić 1854: 239), koji je glagole razdjelio na šest konjugacija, imenujući ih 'razredima'. U hrvatske je gramatike Babukić prvi unio njegovu podjelu, koju će poslije prihvatiti i Veber i Maretić te će ostati kao temelj i za suvremene gramatike (Taфра, 1993). Podjelu na šest vrsta glagola prema infinitivnoj osnovi možemo pronaći i u Đure Daničića (1860). Ivan Danilo (1855: 48) vrstama i razredima glagola pristupa dijeleći ih prvo na 'verbi primitivi' (jednostavni glagoli) i 'verbi derivati' (složeni glagoli). Njihove razrede određuje s obzirom na završetak osnove pred nastavkom -ti, od kojih *verbi primitivi* imaju pet razreda, a *verbi derivati* četiri. Mažuranić s druge strane najviše odudara od ostalih gramatičara. Razlikuje (1859: 70) samo dvije vrste, 'pèrvotne' i 'izvèdene' glagole, odnosno glagole koji nemaju nikakav umetnuti infinitivni morf između osnove i infinitivnog nastavka te glagole koji imaju. Dok *pèrvotne* dalje dijeli

(1859) na manji broj podvrsta, *izvèdeni* nemaju podjele, već su samo navedeni morfovi koji se umeću između korijena i infinitivnog nastavka.

7.2. I. VRSTA

Barić (1860) u prvu vrstu svrstava sve glagole koji nemaju nikakav infinitivni morf umetnut između osnove i infinitivnog nastavka, ili kako Babukić (1854: 240) kaže, »nikakve karakteristike (obilježja)«: npr. *čuti*, *tresti*, *pasti* itd. Barić (1860) ih definira kao sve glagole čija osnova u infinitivu završava na samoglasnik ili suglasnik pred infinitivnim nastavkom -ti.

Njegova se prva glagolska vrsta podudara s Babukićevim *pèrvim razredom* (1854), s iznimkom što ih Babukić dalje dijeli na tri podvrste; u prvu vrstu glagole koji pred infinitivnim nastavkom završavaju sa samoglasnikom: npr. *dati*, *biti*, *piti*; drugu vrstu one koji završavaju suglasnikom: npr. *tresti*, *pasti* – što i sam Barić raspoznaje u svojoj definiciji⁴, ali bez daljnje podjele – te u treću one glagole kojima osnova završava na »ustneni suglasnik *b, p, v*«: npr. *zebsti*, *tepsti*. Mažuranić (1859) glagole prve vrste naziva *pèrvotnim glagolima*, čija je definicija usuglašena s prijašnjim gramatičarima, ali koje Mažuranić dijeli na dvije podvrste: *dvovèrstne*, odnosno one glagole kojima korijen završava na samoglasnik (*a, e, i, u, ě*) te *trovèrstne*, one glagole kojima korijen završava na suglasnik, a koji se dijele na još tri podvrste s fokusom i na njihovu realizaciju u indikativu: s infinitivom na -sti (npr. *tresti* – *tresem*), -ći (npr. *strići* – *strižem*) i -rti, kojima korijen uvijek izlazi na r (npr. *ter-ti*, *mer-ti*) (Mažuranić 1859).

Daničić (1860) prvu vrstu definira jednako kao i Barić i Babukić, ali ju pritom dijeli na sedam razreda:

1. razred: glagoli čija osnova završava na *d, t* (npr. *krad*, *plet*), koji pred infinitivnim nastavkom -ti prelaze u -s: npr. *plesti*, *krasti*.
2. razred: glagoli čija osnova završava na *s, z* (npr. *gris*, *véz*), koji pred infinitivnim nastavkom -ti prelaze u -s-: npr. *gristi*, *vesti*.
3. razred: glagoli čija osnova završava na *b, p, v* (npr. *zeb*, *crp*), koji pred infinitivnim nastavkom -ti dobivaju umetak -s-: npr. *zebsti*, *crpsti*.
4. razred: glagoli čija osnova završava na *g, k, h* (npr. *žeg*, *pek*), koji pred infinitivnim nastavkom -ti prelaze u -ć: npr. *žeći*, *peći*.

⁴ »Na pèrvi red spadaju svi glagolji, kojih slovka pèrvobitna u neizviestnom načinu izhodi na samoglasnik oli na suglasnik prid dospjetnom slovkom ti (...).« (Barić 1860: 60)

5. razred: glagoli čija osnova završava na *n, m* (npr. otm, kun), koji pred infinitivnim nastavkom *-ti* postaju: npr. *oteti, kleti*.

6. razred: glagoli čija osnova završava na samoglasnik izuzev *r* (npr. li, ču), koji pred infinitivnim nastavkom *-ti* dobivaju umetak *-j-* kako bi se izbjeglo zijevanje: npr. *čuti, biti, znati*.

7. razred: glagoli čija osnova završava na samoglasno *r* (npr. mr, dr), kojima pred infinitivnim nastavkom *-ti* izađe glas *da* bi *r* postane suglasno: npr. *mrijeti, drijeti*.

Daničić (1860), poput Babukića glagol *biti* svrstava u prvu vrstu, s tim da ga ubraja u šesti razred. Daničić (1860: 69) svoj postupak opravdava temeljem toga što u »pravom sadašnjem vremenu« (misleći na indikativ), glagolskom prilogu sadašnjem i zapovjednom načinu dobiva suglasnik *d*: *budem, budi, budući*; odnosno u prezentu se ponaša kao osnova koja završava na suglasnik iz kojega se razloga izjednačuje s glagolima prve vrste.

Verbi su *primitivi* u Danila (1855) podijeljeni na pet razreda. Prvi razred podrazumijeva glagole kojima osnova završava otvornikom: *čuti, stati, piti*; drugi razred glagole čiji korijen završava dvama suglasnicima, a drugi uvijek završava na *r*: *terti, brati, mrėti*; treći razred glagole koji pred infinitivnim nastavkom *-ti* imaju umetnut morf *-s-*: *plesti, cerpsti, zebsti*; četvrti razred čiji glagoli završavaju na *-ći*; te peti razred s glagolima koji završavaju na *-eti, -uti*, a kojima je u prezentu umetnut morf *-m-*, odnosno *-n-*: *početi, nasuti*.

Nakon pregleda prve vrste u svim gramatikama, uočljivo je da Barić ne odstupa mnogo od svojih suvremenika, ali je broj primjera koje bilježi oskudan te, iako odvaja glagole čija osnova završava na samoglasnik od onih čija završava na suglasnik, službeno ih ne dijeli na dvije podvrste. Može se naslutiti da je razlog k tomu upravo njegov cilj da bude što jednostavniji i razumljiviji djeci.

7.3. II. VRSTA

Drugoj vrsti Barić (1860) pripisuje glagole s infinitivnim morfom *-nu-*, npr. *minuti* (mi-nu-ti), *dignuti* (dig-nu-ti) ili *-ni-*. Ipak, izdvaja glagole koji se mogu izvesti i s nastavkom *-ći*, s infinitivnom osnovom koja završava na *g, h* ili *k*, zbog čega se istovremeno mijenjaju skupovi *gti, hti, kti* u *ći*; npr. *dići* umjesto *dignuti*, *maći* umjesto *maknuti*. U ovome mu slučaju kriterij nije isključivo morfološki jer naglašava moguće varijacije uvjetovane glasovnom promjenom.

Babukić (1854: 240) s druge strane, izdvaja dvije podvrste: »jednu koja u korenu ima samo glasnik: *mi-nu-ti, si-nu-ti* i jednu koja u korenu ima suglasnik:

dig-nu-ti, *dah-nu-ti*«. Razlika jest u tomu što Barić (1860: 60) ponovno, poput Babukića, spoznaje osnovu koja »(...) izhodeće na suglasnik oli na samoglasnik (...)«, ali ih ne dijeli službeno u podvrste. Daničić (1860) određuje završetak osnove druge vrste s nastavkom *-nu* (npr. *ginuti*). Zasebno izdvaja glagole iste vrste koji u perfektu i glagolskom pridjevu radnom odbacuju nastavak *-nu*; npr. *panuti* – pao, iz kojega se razloga ovi oblici izjednačuju s glagolima prve vrste; npr. *pasti* – pao. Ovoj su pojavi iznimka glagoli iste vrste koji, ako pri tvorbi određenih oblika izgube neki glas zbog infinitivnog morfa *-nu-*, taj se glas vrati kada se *-nu-* odbaci, a do istoga dolazi u ostvaraju aorista: npr. *izbjegnuti* – *izbjegoh*, *krenuti* – *kretoh*. Danilo (1855), s druge strane, glagole druge vrste ubraja u četvrti razred *verbi derivati*, dakle one koji imaju morfem *-nu-* pred infinitivnim nastavkom *-ti*: npr. *maknuti*, *dignuti*. Kao što je već navedeno, Mažuranić najviše odudara od ostalih gramatičara. Infinitivni morf *-nu-* koji prema ostalim gramatikama pripada glagolima druge vrste, nije zasebno izdvojen kao vrsta u Mažuranićevoj podjeli (1859: 70, 71), već svrstan kao jedan od jedanaest (*a*, *ja*, *va*, *ě*, *i*, *nu*; *ova*, *eva*; *ava*, *ěva*, *iva*) morfova izvđenih glagola (npr. *kapnuti*). Barić je naizgled jedini od gramatičara koji ističe infinitivni morf *-ni-* te fonološki uvjetovane varijacije infinitivnog nastavka.

7.4. III. VRSTA

Treću vrstu glagola u Barićevoj (1860) gramatici karakteriziraju glagoli koji između korijena i infinitivnog nastavka dobivaju infinitivni morf *-ie-*: npr. *umieti* (um-ie-ti), *višieti* (vis-ie-ti) itd.

Babukić (1854: 241) na sličan način navodi kako u treću vrstu spadaju svi glagoli koji »pred tvorkom Inf. ti imaju karakteristiku *ě*«, primjerice *uměti*, *razuměti*, *živěti*. Mažuranić svrstava sve glagole s infinitivnom morfom *-ě-* pod izvđene glagole (npr. *uměti*). Daničić (1860) za treću vrstu glagola navodi infinitivni morf *-je-*, no izdvaja i varijacije u govoru s obzirom na geografsko područje (*je* po južnom govoru, *e* po istočnom, *i* po zadanom). Iznimku pritom predstavlja njegovo daljnje raščlanjivanje ove vrste na razrede, odnosno na dva razreda. U prvom razredu navodi (1860) kako je osnova s morfom *-je-* za sve oblike. Naglašava (1860) kako u ovaj razred spadaju samo glagoli *umjeti*, *razumjeti* te, samo po nekim krajevima, *ugoveti*. Napomenuto je i kako je nekad mnogo glagola pripadalo ovoj vrsti (npr. *željeti*), ali su svi prešli u drugi razred iste vrste (Daničić, 1860). Ponovno bilježi morf *-je-* i za glagole drugog razreda, ali ne u svim oblicima, već samo u prezentu, glagolskom prilogu sadašnjem

te zapovjednom načinu. Daničić (1860) nastavlja posvećivati najviše pažnje ostvarajima u različitim glagolskim vremenima i načinima, prema kojima daljnje razdvaja glagole: npr. u osnovama sa završnim *g* ili *k* pred nastavkom dolazi do palatalizacije (*ž*, *č*) te naknadne zamjene nastavka s *-a-* (npr. *ležati*, *trčati*), ali ako ispred tih suglasnika stoje *s*, *š*, *z*, dolazi do dodatnih glasovnih promjena, koje rezultiraju skupinama *št* i *žd* (npr. *šuštati*, *zviždati*) itd. Podjela (1860) glagola ovoga razreda koju daje jest:

1. glagoli u kojima se (u južnim govorima) umeće *-je-*, pri čemu se *j* ispred *l* i *n* stapa u *lj*, *nj*: npr. *svrbjeti*, *vrvjeti*, *grmjati*.
2. glagoli u kojima od *-je-* (u južnome govoru) otpada *j* pred *r*: npr. *vreti*, *zreti*, *nazreti*.
3. glagoli kojima se morf koji oblikuje osnovu mijenja u *-a-*: *bježati*, *blejati*, *klečati*.

Daničić (1860) još detaljnije ide u analizu kada istakne kako su određeni glagoli izašli iz ove vrste, ali tek u određenim oblicima; npr. *hotjeti* u drugi razred pete vrste sa sadašnjim vremenom (izuzev trećeg lica mn.), dok je po ostalim oblicima još uvijek dio ove vrste: *hoteći*, *hotjeh*, *hoćah*, *hotio* itd. Isto je tako izdvojen glagol *spati*, za kojega Daničić (1860) tvrdi da je prešao u ovu vrstu svojim oblicima u prezentu i glagolskom prilogu sadašnjem: *spim*, *speći*. Danilo (1855) u treći razred *verbi derivati* ubraja glagole koji pred infinitivnim nastavkom imaju *i*, odnosno *ě* (npr. *prošiti*, *vidjeti*), kao i, poput Daničića, nepravilni glagol *hotěti*. Dakle, definicijom usuglašene su sve gramatike; najveća je razlika u ostvaraju jata kojem se priklanjaju. Babukić, Mažuranić i Danilo jat bilježe kao rogato *ě* u sklopu s načelima ilirskog pravopisa, Barić bilježi jat kao dvoglas *ie* što je karakteristika druge faze iliraca (Tafr, 1993), a Daničić ga zapisuje kao *je*. Po tomu što je glagole prve vrste, sedmoga razreda bilježio s *ije* (npr. *mrijeti*), vidljivo je da u pitanju nije kratki ostvaraj jata kao u iliraca, već da je fonološka vrijednost drukčija od navedenih gramatičara te da je riječ o Karadžić-Danićevu jezičnom tipu.

7.5. IV. VRSTA

U četvrtu vrstu glagola Barić (1860) svrstava glagole koji između korijena i infinitivnog nastavka dobivaju morf *-i-*: *hoditi* (hod-i-ti), *moliti* (mol-i-ti) itd.

Oko četvrte su vrste usuglašeni s Barićem još Babukić i Daničić. Prema Mažuraniću (1859) morf *-i-* pripada umecima *izvedènih* glagola. Danilo (1855: 72) ne razjašnjava posve jasno pripadnost morfa *-i-*; morf je *-i-* naveden u definiciji

trećeg razreda *verbi derivati*, ali je naveden zajedno s morform -*ě-*., ubrajajući zajedno glagole koji pred infinitivnim nastavkom »imaju *i*, odnosno *ě*«. Premda i Daničić u svojoj obradi treće vrste glagola navodi varijacije, jasnije je predočeno da je riječ geografski uvjetovanim odstupanjima. Ne slijedi nužno da u taj razred automatski ulaze svi glagoli koji bi po prirodi pripadali četvrtoj vrsti, no kada navodi primjere glagola poput *voziti*, *kositi*, *pružiti* koji paradigmatski odgovaraju četvrtoj vrsti, čini se kao da je riječ o dvostrukim kriterijima.

7.6. V. VRSTA

U Barićevu (1860) su petu vrstu ubrojeni glagoli koji između korijena i infinitivnog nastavka dobivaju infinitivni morf -*a-* ili -*ja-*; npr. *zobati* (zob-*a-ti*), *sijati* (si-*ja-ti*) itd.

Babukić (1854) petu vrstu dijeli na tri razreda s obzirom na infinitivni morf:

1. morfem -*a-*: npr. *bacati* (bac-*a-ti*), *pitati*, *pisati*.
2. morfem -*ja-*, osobito kada se glagoli tvore kao frekventativi ili iterativi te pritom prelaze iz drugih razreda (najčešće iz trećeg i četvrtog): npr. *izpijati* (od izpi-*ti*) *vidjati*, *razuměti*.
3. »podvostručen« morfem -*jaja-/java-* ili -*aja-/ava-*: npr. *umoljavati* (umol-*jaja-ti*, od umol-*i-ti*), *popitavati*, *podkrěpljavati*.

Mažuranić (1859) glagole s umetnutim infinitivnim morfovima -*a-* i -*ja-* ubraja u *izveděne* glagole: npr. *zidati*, *vijati*. Danilo (1855) uvrštava glagole s infinitivnim morform -*a-* u prvi razred *verbi derivati*, bez obzira na prezentsku osnovu ili nastavak u prezentu. Takvi su npr. glagoli *pitati*, *sijati*, *bježati*. Uočljiva je određena razlika u podjeli glagola među gramatičarima; glagol *bježati* Daničić (1860) ubraja pod treći razred treće vrste, dok Danilo (1855) isti uključuje u prvi razred *verbi derivati*.

Daničić (1860) dijeli petu vrstu na tri razreda. Prvi razred u svim svojim oblicima ima infinitivni morf -*a-*, u kakve se glagole mogu ubrojiti: npr. *pogrijevati*, *razumijevati*, *oklijevati*. Glagoli drugog razreda imat će umetnut -*a-* u samo određenim oblicima, dok će u prezentu, glagolskom prilogu sadašnjem i zapovjednom načinu biti umetnut -*i-*. U ovu podjelu ulaze oni glagoli čija osnova ima pred svojim nastavkom npr. glas *b*: *zobati*, *ogrebat*; glas *g*: *lagati*, *lijegati*; glas *l*: *klati*, *slati*; glas *r*: *verati se*, *zavirati se* itd. Glagolima se trećeg razreda u navedenim oblicima ne javlja nikakav nastavak, dok u svim ostalim oblicima zadržavaju morf -*a-*. Glagole trećeg razreda dalje dijeli na:

1. glagole s osnovom koja završava na suglasnik, kad je bez nastavka: npr. *brati*, *zvati*, *tkati*.
2. glagole s osnovom koja završava na samoglasnik, kad je bez nastavka, a kad je s nastavkom onda zbog zijevanja:
 - a) dobiva *j*: npr. *kajati*, *vijati*, *stajati*.
 - b) dobiva *v*: npr. *bljuvati*, *kljuvati*, *pljuvati*.
 - c) pretvara krajnje *u* u *ov*: npr. *kovati*, *snovati*, *trovati*.

7.7. VI. VRSTA

U šestu vrstu Barić svrstava (1860) glagole koji između korijena i infinitivnog nastavka dobivaju infinitivni morfove *-ova-*, *-eva-*, *-iva-*; npr. *milovati* (mil-ova-ti), *kraljevati* (kralj-eva-ti), *darivati* (dar-iva-ti).

Oko ove su vrste usuglašeni i Babukić i Daničić. Danilo (1855) u drugi razred *verbi derivati* uključuje glagole koji u infinitivu imaju navedene morfove, a Mažuranić (1859) ponovno ubraja morfove svih vrsta (s iznimkom prve vrste) pod *izvedene* glagole.

Usput vrijedi istaknuti Daničićevu napomenu o glagolima s morfolom *-eva*, navodeći kako: »između mnogo glagola ove vrste samo u dva nastavka u osnovi glasi *eva*: *vojevati*, *kraljevati*, a ostali imaju jedni *ova*, npr. *božićovati*, *bolovati* itd.« (1860: 98) Ovakvog je mišljenja isključivo Daničić; drugi gramatičari navode mnoge primjere glagola s infinitivnim morfolom *-eva-*.

Pregledom svih gramatika, može se zaključiti da Barić ne odudara mnogo od drugih gramatičara. Dapače, navodi primjere koji su zabilježeni u gotovo svim gramatikama. Najveća je razlika što Barić ne obrađuje gradivo detaljno; ne ulazi u srž, ne dijeli vrste na razrede, zanemaruje nijanse te navodi tek nekoliko primjera dok drugi gramatičari, osobito Daničić, slojevitije objašnjavaju pravila i potankosti. Njegova se jednostavnost i praktičnost mogu opravdati činjenicom da je to i htio postići kako bi bio razumljiv učenicima i ljudima s manjim predznanjem. Utjecaj je zagrebačke škole u njegovom pisanju očit; jat bilježi dvoglasom *ie* kao i nastavak *ah* u G mn. (npr. podnaslov poglavlja *Sličnje vremenah glagoljah*). Fonem /*ž*/ bilježi grafemom *dj* i *gj*. Asimilaciju po zvučnosti u pisanju provodi jako rijetko, ali se takvo stanje zadržalo sve do početka 20. stoljeća, po čemu se može zaključiti da je ta promjena jedna od posljednje prihvaćenih u dalmatinskim pravopisima (Brešan Ančić, 2015).

U Mrežnom izdanju Leksikografskog zavoda Miroslava Krležu te knjizi *Ostavština prof. Josipa Barača (1871.-1939.) u Zbirci starih knjiga i rukopisa*

Sveučilišne knjižnice u Splitu i jest zabilježeno kako se Barić ugledao na Babukića i njegova rješenja, odnosno traženja osnove književnog jezika u narodnom govoru. što je uočljivo i po činjenici da navodi sve primjere koji su zapisani i u Babukićevoj *Slovnici*, izuzev njegove napomene o varijaciji u infinitivnom nastavku druge vrste glagola s osnovom koja završava na *k*, *g* ili *h* te glagola *sijati* iz pete vrste. Najviše mu se priklanja i izdvajanjem prve dvije vrste s obzirom na to završava li im osnova na samoglasnik ili suglasnik.

8. ZAKLJUČAK

Druga je polovica 19. stoljeća u hrvatskoj povijesti obilježena s političke strane rascjepkanošću hrvatskih zemalja i težnje za narodnim identitetom i individualnošću, a s jezične strane jakim koncepcijama koje su često bile i nacionalno motivirane, žestokim raspravama o jeziku koji niti službeno ime nije imao i intenzivnim radom na oblikovanju standardnoga jezika. Pojavom prve školske gramatike označava se i početak sustavnoga gramatičkoga opisa, kao i institucionaliziranosti i kodificiranosti. O hrvatskom jeziku u 19. stoljeću danas postoji bogata i raznolika literatura, koja obuhvaća i sintetičke i analitičke studije, analize posvećene pojedinim pitanjima grafije, pravopisa i morfološkoga opisa te mnogobrojne grafije o raznim gramatičarima. S obzirom na broj velikana koji su imali znatan utjecaj na formiranje hrvatskog standardnog jezika, nije neočekivano što je Barić ostao na poleđini kao pojedinac koji je živio u Dalmaciji koja je, politički i kulturno isključena od ostatka zemlje, imala manji utjecaj na jezikoslovne rasprave i odluke koje su se vodile u sjevernoj Hrvatskoj. Barićeva se gramatika ni posebno ne ističe svojim sadržajem; ne izlaže nove ideje ili rješenja, već služi samo kao gramatika za djecu koja slijedi jezične postavke već unaprijed određenih jezičnih tendencija.

Analizom Barićeve morfologije glagola nastojalo se razjasniti njegovo mjesto u kompleksnom jezično-povijesnom razdoblju te, u određenoj mjeri, odrediti teorijske i jezičnonormativne okvire unutar kojih piše. Rezultati upućuju na to da je Barić pri oblikovanju svoje gramatike slijedio načela zagrebačke filološke škole. To se može iščitati iz samoga načina na koji piše; jat bilježi kao dvoglas *ie* za dugi slog, zadržava nastavak *ah* u G mn., a u svojoj je klasifikaciji glagola najbliži podjeli koju Babukić nudi, uključujući i podjelu na podvrste te navodi gotovo isključivo primjere koji Babukić bilježi. Ovakva je analiza značajna jer, iako njegovo djelo možda nema presudnu ulogu u cjelokupnoj povijesti hrvatskoga

jezikoslovlja, njegova je važnost nesumnjiva u povijesnom smislu. Ono svjedoči o tadašnjim jezičnim zapletima, neujednačenosti jezika i problemima oko imenovanja jezika te teškoćama s kojima su se gramatičari suočavali pri pisanju svojih gramatika kao narod koji nije poznao dotad kodificiranost; teškoćama koje je autor uspio u velikoj mjeri izbjeći kako bi se potpuno prilagodio čitateljima dječjeg uzrasta. Posebno je naglašena njegova predanost čitatelju pri pisanju, a ne učitelju, što njegovu gramatiku čini pristupačnijom i pedagoški promišljenijom, premda otežava dublju analizu jezičnih načela koja je slijedio.

LITERATURA

- Aladrović Slovaček, K. (2015). *Babukićeva Ilirska slovnica – 160 godina kasnije*. <<https://hrcak.srce.hr/broj/12057>>. Pristupljeno 22. kolovoza 2025.
- Aladrović Slovaček, K. (2015). *Školska gramatika od Babukićevih dana do danas*. <<https://hrcak.srce.hr/149504>>. Pristupljeno 20. kolovoza 2025.
- Babukić, V. (1854). *Ilirska slovnica*. Zagreb: Bèrztiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja.
- Barić, A. (1860). *Slovica sèrbsko-ilirskoga jezika za diecu*. Split: Tiskopisnica U. Olivet i Giovannicio.
- Bender, G. (2023). *Odstupanja od gramatičke norme u višim razredima osnovnih škola u Dubrovniku*. <<https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:129434>>. Pristupljeno 21. kolovoza 2025.
- Brešan Ančić, T. (2015). *Pravopisna previjanja u Dalmaciji 60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća*. <<https://linguamontenegrina.me/index.php/lm/article/view/437/441>>. Pristupljeno 24. kolovoza 2025.
- Brešan Ančić, T. (2022). *O jeziku u Kraljevini Hrvatskoj*. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.
- Danilo, I. (1855). *Grammatica della lingua illirica: sulle tracce segnate dei ginnasi e delle scuole tecniche ad uso delle classi inferiori / compilata dal Giovanni Danilo*. Zadar: Fratelli Battara. <<https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=10673>>. Pristupljeno 24. kolovoza 2025.
- Daničić, Đ. (1892). *Oblici srpskoga jezika*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- Grahovac-Pražić, V. (2021). *Analiza predgovora u hrvatskim gramatikama od preporoda do kraja 19. stoljeća*. <<https://hrcak.srce.hr/file/405551>>. Pristupljeno 19. kolovoza 2025.

- Ham, S. (2006). *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Ivančev, M. (2025). *Morfologija imenica u Slovnici Serbsko-ilirskoga jezika Andrije Barića*. <<https://repozitorij.ffst.unist.hr/islandora/object/ffst:4877>>. Pristupljeno 23. kolovoza 2025.
- Jonke, LJ. (1971). *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kovačić, M. (2012). *Ostavština prof. Josipa Barača (1871.-1939.) u Zbirci starih knjiga i rukopisa Sveučilišne knjižnice u Splitu*. <https://www.svkst.unist.hr/wp-content/uploads/2019/10/Josip_Baracc.pdf>. Pristupljeno 24. kolovoza 2025.
- Mažuranić, A. (1854). *Slovnica hrvatska: za gimnazije i realne škole*. Zagreb: Troškom spisateljevim.
- Pranjeković, I. (1999). *Jezikoslovne rasprave i članci*. Zagreb: Matica hrvatska.
- »Prijateljski dopisi o pravopisu ćirilskimi i latinskim pismeni među Vukom Stefanov. Karadžićem i Věkoslavom Babukićem«. *Kolo*, knj. IV, Zagreb, 1847, 70.
- Samardžija, M. (1999). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tafra, B. (1993). *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tafra, B. (2012). *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Vince, Z. (1991). *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Internetski izvori

- Hrvatski biografski leksikon*. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/baric-andrija>>. Pristupljeno 24. kolovoza 2025.
- Program c. k. velikog državnog Gimnazija u Dubrovniku: za školsku godinu (1882)*. <<https://tinyurl.com/ve4d9mde>>. Pristupljeno 22. kolovoza 2025.
- Spomenknjiga: o pedesetoj godišnjici opstanka : C. Kr. nautičke škole u Dubrovniku*. (1903). Upraviteljstvo C. Kr. nautičke škole. <<https://tinyurl.com/yckdtk6y>>. Pristupljeno 22. kolovoza 2025.
- »Tristota obljetnica splitskog sjemeništa i klasične gimnazije«. (2000). *Crkva u svijetu*. <<https://tinyurl.com/5a3krv7s>>. Pristupljeno 22. kolovoza 2025.
- Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. (1965). Zagreb: Hrvatski školski muzej. <<https://tinyurl.com/3j4dn3t4>>. Pristupljeno 22. kolovoza 2025.

THE APPROACH TO VERBS IN THE GRAMMAR OF ANDRIJA BARIĆ:
VOCABULARY OF THE SERBO-ILLYRIAN LANGUAGE

A b s t r a c t

The second half of the 19th century in Croatian linguistics was a period marked by numerous linguistic conceptions which, through their normative and lexicographic work, contributed to the formation of Croatian as a standard language. Although several linguistic currents were active, the dominant directions were represented by the Zagreb Philological School, grounded in the Illyrian tradition, and the Croatian Vukovians, who followed the Karadžić–Daničić linguistic model. The aim of this paper is to present the grammar and provide a closer analysis of the classification of verbs in Barić's neglected *Slovica sèrbsko-ilirskoga jezika*, published in 1860, and to identify elements that demonstrate adherence to the conception of the Zagreb Philological School, as well as points of contact with the Vukovian norm.

Keywords: Andrija Barić; morphology; grammar; verb classes; classification of verbs

PRAVO, KNJIGA, MEDITERAN U STOLJEĆIMA SREDNJEG VIJEKA*

Nella Lanza

»Po naredbi građanskoga suda za pokretnine pošao sam u gradsku luku i sa sobom, prema propisima, ponio knjigu statuta. Kad smo se našli pred brodom o kojem je spor, jedan je suvlasnik rekao: O Martine, odsijeci trećinu ovoga broda koja pripada Nikolaciju, a ako ti ne želiš, ja ću odsjeći uz božju pomoć« (kod tog apsurdnog zahtjeva teško je ne pomisliti na krvavu inačicu koju upotrebljava Shakespeare u zapletu svoga *Mletačkog trgovca*). Kancelar dalje zapisuje: »u mojoj je prisutnosti za potvrdu svoje prisege zagrabilo rukom morsku vodu i popio je«. ¹ Kao neka izvedenica stare izreke da se onaj tko uroni prst u more povezuje s cijelim svijetom, ova neobična obredna prisega iz 1461. kao početna slika povezuje knjigu, Mediteran, pisano i običajno pravo.

U gradu s pravnom tradicijom poput Splita ne treba duljiti o važnosti pravnog fenomena za formiranje povijesnog identiteta; dokaz je tome pozornost koja je poklonjena 700. obljetnici Splitskog statuta. ² No, u tome i svakom drugom pravnom tekstu predmodernog razdoblja redovito se zrcali i mnogo drevnija

* Uvodni esej na Knjizi Mediterana, Zavod HAZU u Splitu, 22. rujna 2024.

¹ *Die ultima augusti 1461 ego cancellarius de mandato dominorum consulum de mobili ...fui ad portum cum Ostoya rivier et tuli mecum statutum secundum ordines ... et subdidit Stamathis et dixit: »O Martine incidas terciam partem de dicta barcha pro parte tangente ipsi Nicolachio, et si tu non uis incidere ego per Deum incidam« et in fidem sacramenti accepit aquam marinam manu et eam bibit, et hec me presente ut supra.* Državni arhiv u Dubrovniku, HR-DADU-15, *Diversa cancellariae*, sv. 70, f. 132.

² Uz razne prigodne manifestacije održan je i skup, čiji su rezultati objavljeni u: *Splitski statut iz 1312. godine: Povijest i pravo*, ur. Željko Radić, Marko Trogrlić, Massimo Meccarelli i Ludwig Steindorff, Split: Književni krug, 2015.

baština. Naime, u prošlim nastojanjima oko destilacije društvenih vrijednosti i njihove pravne artikulacije redovito se posezalo i još se uvijek poseže za vrlo starim alatom konceptata i termina, iskušanima i provjerenima kroz primjenu koja se mjeri tisućljećima. Malo je koji dio mediteranske baštine ostao toliko živ kao pravo, i to bez značajnijih hijata kroz povijest, nezavisno od silovitih promjena u društvima, nastanka i propasti državnih tvorevina i migracija ljudi. I u našoj svakodnevnici, a da nismo toga svjesni, oporuka, služnost na tuđoj nekretnini, dosjelost ili ugovor o pomorskom prijevozu – a spominjem samo par primjera – crpe iz antičkog nasljeđa.

Rimsko pravo, nastalo kao veličanstveni produkt rimskog duha, u srednjem vijeku ispreplelo se s kanonskim u cjelinu koju nazivamo općim pravom (*ius comune*) baš zato što je stoljećima u cijeloj razvijenoj Europi dopunjavalo, integriralo i usmjeravalo izgradnju pojedinih pravnih poredaka (*ius proprium*).³ Nakon što se rasprostrlo Europom, to je pravo vriježama bacalo izdanke po drugim kontinentima – nakon europskog posvajanja u Novome svijetu, a kroz utjecaj velikih europskih kodifikacija iz 19. stoljeća, također temeljenih na rimskom pravu, naposljetku se s manjim ili većim prilagodbama prenosilo i u Atatürkovu Tursku, u daleki Japan i na mnoge druge strane,⁴ do danas ostavši podlogom većine pravnih sustava.

Pred stotinjak godina – a to za disciplinu kao što je pravna povijest i nije dugo – vladala je paradigma da je rimsko pravo u ranom srednjem vijeku iščeznulo ili bilo vrlo duboko zapretno, tako da je – kako se tvrdilo – tek pronalaskom prevažnih rimskopravnih izvora i osnutkom pravnog studija u Bologni potkraj 11. stoljeća ponovno oživjela njegova primjena. Ukratko, neki su to nazvali »pričom o duhu« (*ghost story*).⁵ Kasnija su istraživanja, međutim, učvrstila narativ o kontinuitetu: pravo i Mediteran u tijesnom su zagrljaju nadživjeli stoljeća u kojima je urbani

³ Literatura o ovoj temi upravo je nepregledna. Prednost bih dala sintezama koje su objavili Manlio Bellomo, Mario Ascheri i, za zahtjevnije čitateljstvo, Ennio Cortese. U hrvatskom je prijevodu objavljena jedino konceptijski prilično zastarjela knjiga Peter Stein, *Rimsko pravo i Europa. Povijest jedne pravne kulture*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007. U ovim izdanjima, kao i mnogim drugima, detaljno je objašnjen pojam *ius comune* – europske pravne baštine temeljene na rimskom i kanonskom pravu – kojemu se u ovom kratkom eseju ne mogu posebno posvetiti, premda ga višekratno spominjem.

⁴ O transplantima u pravu posebno vidi radove Alana Watsona: *Legal transplants: an approach to comparative law*, Edinburgh: Edinburgh Scottish Academic Press, 1974; *The Evolution of Law*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1985; *The Evolution of Western Private Law*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2001.

⁵ Paul Vinogradoff, *Roman Law in Mediaeval Europe*, London – New York: Harper & Brothers, 1909, 4.

život bio skučen, a razni narodi u valovima plavili njegove obale.⁶ Dok se rimsko pravo, čija je monumentalna Justinijanova kodifikacija iz 6. st. već pravo Rimskog Carstva s težištem na istoku, dalje organski razvijalo i mijenjalo kroz bizantske zbirke, makar ne uvijek u smjeru sofisticiranijih rješenja, već prilagođavajući se potrebama svakodnevice, danas na temelju preciznih istraživanja znamo da je i na sredozemnom Zapadu kontinuitet postojao, ali ne uvijek u neprekinutim linijama jasnoga smjera, nego više »točkasto«. Pravne škole koje su na raznim mjestima u Italiji djelovale i u tim nama mutnim stoljećima, kompilacije koje su trebale odgovoriti prostijim potrebama pravnoga života u ranom srednjovjekovlju – sve su to bili svjetlucavi tragovi nekadašnjega sjaja, iskrice koje će nastaviti tinjati i omogućiti da se primjena rimskog prava, obogaćena prinosom kanonskog prava, potkraj 11. stoljeća rasplamsa novim žarom.⁷

I na našem je području taj kontinuitet posvjedočen mnogim detaljima, unatoč tome što je pisanoga traga manje no što bismo voljeli. Premda oprez traži da razlučimo pitanje nominalnog vrhovništva od prava koje se primjenjuje,⁸ bizantska vrhovna vlast nad dalmatinskim gradovima jedno je od mogućih ishodišta. Primjerice, odredba da se dio imovine osobe umrle bez oporuke i bez potomaka raspodjeljuje za spas duše (*pro anima*), prisutna u nekim dalmatinskim statutima, može se vezati uz rješenje bizantskog prava.⁹

Antička baština probija i u pravnim običajima, primjerice, u ritualnom povlačenju za uho onoga tko treba nešto posvjedočiti. Taj je obred, počivao na antičkom uvjerenju da se zbivanja kroz uho utiskuju u ljudsko pamćenje, otkuda se mogu opet prizvati. Povuci nekog svjedoka za uho značilo je stoga poručiti mu »zapamti da možeš posvjedočiti na sudu«. I upravo u takvoj funkciji povlačenje za uho bilježi se u pravnim izvorima šireg južnojadranskog prostora, npr. i u Lastovskom statutu.¹⁰ Ili drugi primjer, još doslovniji: kada 1240. pristav uvodi u

⁶ O drugim elementima kontinuiteta vidi Nenad Cambi, »Kontinuitet ili diskontinuitet: kasna antika – rani srednji vijek?«, *Historijski zbornik* 52 (1999), 107–116.

⁷ Manlio Bellomo, *The Common Legal Past of Europe 1000-1800*, Washington D.C.: The Catholic University of America Press, 1995, 34–54; Ennio Cortese, *Il diritto nella storia medievale*, I – L'Alto Medioevo, Roma: Il Cigno Galileo Galilei, 1995.

⁸ O tome, ali i o fleksibilnosti u primjeni mjerodavnog prava vidi osobito Maurizio Lupoi, »A European Common Law before Bologna?«, *Law before Gratian: Law in Western Europe c. 500-1100*, ur. Per Andersen, Mia Münster-Swendsen i Helle Vogt, Copenhagen: DJØF Publishing, 2007, 5–6.

⁹ Marko Petrak, »Rimsko-bizantsko pravo i intestatno nasljeđivanje *pro anima* u Splitskom statutu«, *Splitski statut iz 1312. godine: Povijest i pravo*, ur. Željko Radić, Marko Trogrlić, Massimo Meccarelli i Ludwig Steindorff, Split: Književni krug, 2015, 256–271.

¹⁰ Nella Lonza, »Povlačenje svjedoka za uho: zagonetka iz dubrovačke srednjovjekovne građe«, *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik*, ur. Sašo Jerše, Peter Štih

posjed zemljišta u Gorici kraj Biograda opata zadarskog samostana sv. Damjana, čini to uz predaju štapa (*baculum*), baš kao što bi se u nekadašnjem Rimu kao znak prijenosa vlasništva predavao štapić *festuca*.¹¹ Citati antičkog nasljeđa nisu direktni, a putevi njegova prenošenja obično skriveni, no nema dvojbe o njegovim prežiteljima.

U tim je stoljećima ranog srednjovjekovlja pravo temeljeno na rimskom i kanonskom pravu k nama svakako dolazilo i sa zapada, iz franačkoga kruga. Možda je najbolji primjer fragment rukopisa koji je u pravnoj historiografiji poznat pod imenima *Lex Dei* ili *Collatio Legum Romanarum et Mosaicarum*, čiji je bifolij – jedini preostatak kodeksa koji je morao imati preko stotinu folija – sretnim slučajem sačuvan u Državnom arhivu u Zadru. Rukopisi migriraju i moglo bi se pomisliti da je taj list pergamene ostatak nekog primjerka koji je, tko zna kada i zašto, stigao u zadarsku sredinu stoljećima i stoljećima nakon što je napisan u 9. stoljeću beneventanom, vjerojatno u sjevernoj Italiji. Međutim, tu priču opovrgava reciklaža, jer ga je početkom 15. stoljeća u nekom kutku zatekao zadarski notar Artikucije iz Rivignana i iskoristio za korice jednog svoga spisa, jamačno kao »otpad« zatečen na licu mjesta, ostatak raskupusanog rukopisa. Tako nam je putem tog skromnog materijalnog ostatka ostao trag prava iz vremena davno prije no što su superiorniji pravni tekstovi i školovani notari iz Italije počeli donositi svježije stečeno znanje i novu literaturu. To je trag koji nas vodi u vrijeme Trpimirovića, a možda i kontekst hrvatske ranosrednjovjekovne države, ako je u pravu kolega Ančić koji je dopunio moje teze o zbirci namijenjenoj praksi biskupskog sudišta pretpostavkom da je bio donesen u naše krajeve skupa s relikvijarima i pobožnošću milanskoga kruga, namijenjen baš biskupu Hrvatske Kneževine u Ninu.¹² Kako god bilo, u samim začecima knjige na hrvatskom prostoru bok uz bok stoje Splitski evangelijar kao liturgijski priručnik¹³ i ovaj pravni priručnik koji je imao praktičnu

i Darja Mihelič. Ljubljana: Založba ZRC, 2006, 443–450.

¹¹ *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, IV, ur. Tadija Smičiklas, Zagreb: JAZU, 107, 1906, 117; za *festucu* vidi Herman van den Brink, »Festuca, quasi hastae loco«, *Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society* 2 (1970), 1–21.

¹² Nella Lonza, »Zadarski fragment Lex Dei iz 9. stoljeća i pitanje pravnih izvora ranosrednjovjekovnih dalmatinskih gradova«, *Rad HAZU* 51 (2016), 127–144; Mladen Ančić, »Franački i langobardski utjecaji pri stvaranju i oblikovanju Hrvatske Kneževine«, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., 43 (2016), 233–235.

¹³ Vidi monumentalno izdanje *Splitski evangelijar / Evangeliarium Spalatense*, ur. Mirjana Matijević Sokol, Split: Književni krug Split i Nadbiskupija splitsko-makarska, 2016.

vrijednost, ali još veću simboličku, jer je upućivao na okrilje Božjeg i rimskog prava i autoritet biskupa koji se njime služi.¹⁴

S osnutkom sveučilišta krajem 11. stoljeća – a ne treba zaboraviti da je sveučilište započelo s pravom i to rimskim – odgovarajući na zahtjeve dinamičnijeg vremena i novog uspona urbanog života poseže se za tom iskušanom baštinom i podvrgava je se sustavnijem proučavanju i podučavanju. Novo europsko svjetovno i crkveno zakonodavstvo u prvoj polovici 12. stoljeća snažno se inspirira učenjima bolonjske škole.¹⁵ Bologna kao *Alma mater studiorum*, Montpellier, zatim Padova i dalje redom postajali su centri pravnoga znanja koji su od samih početaka privlačili studente odasvud iz razvijenog dijela Europe, od mediteranskog juga sve do Roskildea u Danskoj.¹⁶ Ta je *peregrinatio academica* zahvatila i naše krajeve. Premda je u Bologni bilo i ranih studenata iz Zagreba, među njima se isticalo nekoliko pripadnika »splitskog srednjovjekovnog književnog kruga« – da upotrijebim sretni izraz Mirjane Matijević Sokol – od Tome Arhiđakona do splitskog nadbiskupa Bernarda, višestruko povezanog s bolonjskim studijem.¹⁷

Osim ljudi, kolale su i knjige. Oporukom sročenom oko 1196. barski nadbiskup ostavlja zadarskom samostanu sv. Krševana svoj *decretum*, jamačno prevažni Gracijanov dekret (*Concordantia discordantium canonum*), sastavljen pola stoljeća ranije, oko 1140.¹⁸ Ivan Scomla, zadarski kanonik na anžuvinskom dvoru u Napulju, koji je studirao kanonsko pravo sredinom 13. stoljeća, vjerojatno u Bologni, opskrbio se svim značajnijim izvorima i literaturom, očito predmnijevajući da će mu se ta skupa investicija u rukopise oploditi u pravnoj karijeri. Osim važnih djela kanonistike imao je i glavne izvore i rasprave iz rimskog prava, pa i jedan notarski priručnik. Osamnaest rukopisa popisanih u njegovih oporuci iz 1294. Scomlinu zbirku smješta među najbogatije europske privatne biblioteke toga vremena za područje prava.¹⁹ Bogatim fondom pravnih knjiga dičili su se kasnije šibenski

¹⁴ Lonza, »Zadarski fragment Lex Dei«, 143.

¹⁵ O tome detaljnije u: Kenneth Pennington, »The 'Big Bang': Roman Law in the Early Twelfth-Century«, *Rivista internazionale di diritto comune* 18 (2007), 43–70.

¹⁶ Za studente u Padovi vidi Mirko Dražen Grmek, »Hrvati i sveučilište u Padovi«, *Ljetopis JAZU* 62 (1957), 334–374; Nella Lonza, »Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku«, *Analiti Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 48 (2010): 9–45; Monika Grdiša Asić, *Dubrovački studenti na Sveučilištu u Padovi od druge polovice 14. stoljeća do pada Republike*, doktorski rad, Dubrovnik, 2020.

¹⁷ Mirjana Matijević Sokol, »Splitski srednjovjekovni književni krug«, *Mogućnosti* 60/7–9 (2013), 1–9.

¹⁸ *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, II, ur. Tadija Smičiklas, Zagreb: JAZU, 265, 1904, 282.

¹⁹ Nella Lonza, »La biblioteca duecentesca del canonico zaratino Johannes de Scomla«, *Rivista internazionale di diritto comune* 3 (1992), 197–219.

kanonik i arhiđakon Petar Ivanov (sredina 15. stoljeća), trogirski humanist i crkveni pravnik Fantin de Valle (Ciprianis) i drugi.²⁰

Ne treba misliti da je odlazak na pravni studij uvijek bio potaknut nekim praktičnim očekivanjima u razvoju pravne karijere, već je često služio mnogo difuznijem jačanju prestiža i »društvenog kapitala«. Naime, u dalmatinskim gradovima i Dubrovniku upravljanje i suđenje u pravilu nije bilo prepušteno školovanim stručnjacima, već je bilo položeno na stalež kojemu je pripadala politička moć.²¹ Patriciji su se za sudačku dužnost i druge službe pripremali postupno, prikupljajući iskustvo kroz *cursus honorum*, a ne kroz pravnu nastavu. Stoga je za uredno i konzistentno djelovanje pravosudnog mehanizma bilo ključno profesionalno osoblje (kancelari, odnosno notari), koje se od 13. stoljeća najčešće »uvozilo« sa specijaliziranog tržišta u Italiji i koje je ovladalo osnovama *ius comune*.²²

Školovani pravnici iz Dalmacije u srednjem vijeku bili su u prilici primijeniti stečeno znanje ponajprije u crkvenim službama svoga zavičaja, no poneki su gradili crkvenu karijeru u inozemstvu ili stupali u visoke i dobro plaćene državne službe. Primjerice, početkom 16. stoljeća Dubrovčanin Lovro Nikolin Ragnina djelovao je kao upravitelj Tolentina, grada na području papinske države, a zatim je obnašao neko vrijeme visoku pravosudnu funkciju u Firentinskoj Republici (*Avvocato della Repubblica Fiorentina*).²³

Da su dodiri naše obale s najrazvijenijim pravnim centrima stoljećima bili vrlo živi, pokazuju i primjeri u kojima na desetke pravnih sporova iz Zadra, ili primjerice Kotora, šalju u Bolognu, Padovu i druge talijanske sveučilišne centre tražeći stručno mišljenje.²⁴ O jednom zadarskom kaznenom slučaju iz druge

²⁰ Stjepan Krasić, »Trogiranin Fantin de Valle i njegova knjižnica«, *Radovi JAZU u Zadru* 20 (1973), 367–383; Josip Kolanović, »Knjižnice dvaju šibenskih svećenika iz sredine XV. stoljeća«, *Croatica christiana periodica* 3 (1979), 124–130.

²¹ Izuzetak je bio Zadar u nekim razdobljima svoje povijesti. Vidi Tomislav Popić, *Krojenje pravde. Zadarsko sudstvo u srednjem vijeku (1358. – 1458.)*, Zagreb: Plejada, 2014, 61–75, 79–83.

²² Constantinus Jireček, »Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner«, *Archiv für slavische Philologie*, 26 (1904), 161–214; Branka Grbavac, *Notarijat na istočnoj jadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, doktorska disertacija, Zagreb, 2010.; Francesco Bettarini, »Per un censimento dei notai dalmati«, *La Rivista Dalmatica*, 111 (2014), 13–26.

²³ Detaljnije u: Lonza, »Dubrovački studenti«, 33–35.

²⁴ Slavko Mijušković, »I testi delle sentenze d'appello dei Collegi di Padova, Vicenza, Verona e Treviso su ricorsi da Cattaro«, u: *La critica del testo*, I, ur. Bruno Paradisi, Firenze: Olschki, 1971, 529–539; Nella Lonza, »The Practice of Legal Consulting and the Policy of Law in Late Medieval Dalmatia«, *Law and Disputing in the Middle Ages. Proceedings of the Ninth Carlsberg Academy Conference on Medieval Legal History*

polovice 14. stoljeća razmišljao je i pisao nitko manje nego Baldo degli Ubaldi, najsjajniji europski pravnik svoga vremena,²⁵ a Dubrovčani su u 16. stoljeću, kada su razmišljali o reformi svoga kaznenog prava, posao htjeli povjeriti Andrei Alciatu, znamenitom pravnom humanisti.²⁶ To su bili prirodni potezi dobro informiranih sredina uronjenih u moćnu europsku pravnu baštinu, a valja reći i: sredina u kojima je postojala svijest o tome da se treba obratiti najboljima i gdje se znalo koji su to pojedinci i centri najvršniji.

Prepisujući se i prenoseći kroz djelovanje pravnih profesionalaca – pogotovo notara koji su stizali u službu u razvijene gradove kojima su trebale njihove usluge – rimsko se pravo s kanonskim, ugnijezdilo u mnoge propise i u praksu mediteranskih i jadranskih gradova. Kao sitni primjer između mnogih, spomenimo gotovo doslovne citate znamenite Ulpijanove definicije prava u Dubrovačkom statutu i nekim drugim pravnim zbirkama.²⁷ Odredbe o razbaštinjenju nasljednika iz rimskog prava preuzete su ne samo u Dubrovački statut (što je donekle očekivano), već i u Poljički statut.²⁸ Ili, koncept zajedničke avarije, koji je vjerojatno grčkog postanja, zatim upijen u rimsku pravnu baštinu, pa brojne srednjovjekovne i ranonovovjekovne propise i običajno pravo. U njegovoj je podlozi ideja »zajedničkog poduhvata« – da su oni koji teže zajedničkoj dobiti zajednički dužni snositi rizike, a klasičan je primjer bacanje preko palube dijela tereta da bi se spasio ostatak stvari, brod i ljudi. Ovo se načelo u dubrovačkoj

2012, ur. Per Andersen i dr. Copenhagen: DJØF Publishing, 2013, 201–212; Nella Lonza, »*Terra incognita: A handful of consilia regarding medieval Dalmatia*«, *Honos alit artes. Studi per il settantesimo compleanno di Mario Ascheri*, I, ur. Paola Maffei i Gian Maria Varanini, Firenze: Reti Medievali i Firenze University Press, 2014, 77–84; Tomislav Popić, *Krojenje pravde*, 158–161.

²⁵ Nella Lonza, »Pravno mišljenje (consilium) znamenitog talijanskog pravника Balda degli Ubaldija u zadarskom kaznenom slučaju iz 14. stoljeća«, *Magistra famosa. Zbornik u čast Mirjani Matijević Sokol*, ur. Ivan Botica i dr. Split: Književni krug, 2023, 507–522.

²⁶ Bernard Stulli, »Ordines artis nauticae secundum consuetudinem civitatis Ragusii«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 1 (1952), 110; Nella Lonza, »Dubrovački statut, temeljna sastavnica pravnog poretka i biljeg političkog identiteta«, *Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*. Dubrovnik: Državni arhiv, 2002, 29–30.

²⁷ Usp. D. 1,1,10, pr. i Dubrovački statut, proemij (*Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272*. Dubrovnik: Državni arhiv, 2002, dalje: Dubrovački statut, s oznakom knjige i glave). Vidi Antun Cvitanić, »Proemiji statuta naših primorskih komuna – specifičan koncentriran izraz srednjovjekovnog shvaćanja političke vlasti i prava«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 17/3–4 (1967), 279; Lonza, »Dubrovački statut«, 16; Marko Petrak, »Recepcija Ulpijanove definicije pravednosti u hrvatskim srednjovjekovnim izvorima«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 57/6 (2007), 966–968.

²⁸ Nov., 115.3; Dubrovački statut, IV, 23; Poljički statut, čl. 49c (*Hrvatski pisani zakoni: vinodolski, poljički, vrbanski a donekle i sveta krčkoga otoka, kastavski, veprinački i trsatski*, ur. Franjo Rački, Vatroslav Jagić i Ivan Črnčić. Zagreb: JAZU, 1890, 57–58).

praksi primjerice proširilo i na plaćanje otkupa za zarobljenog mornara, pa čak i na kopnenu karavansku trgovinu.²⁹ U svojim se osnovnim postavkama taj antički institut u pomorskom pravu primjenjuje do danas.

Rimsko pravo oblikovalo je mnoga pravna rješenja i, skupa s kanonskim pravom, utjecalo na propise, privatne ugovore i sudsku praksu. Skoro da nema tog pravnog izvora u europskom srednjovjekovlju koji nije intertekstualan. No, više od toga, rimsko je pravo postalo i *forma mentis*, pa kad su 1461. u Dubrovniku oslobađali nekog roba, zapisali su doslovno: »neka bude uspostavljen u svojoj slobodi kako i priliči slobodnom čovjeku i rimskom građaninu«. ³⁰ Ovaj je rob bio nesretnik vjerojatno kupljen ili otet u nekoj brdovitoj nedodžiji, no da bi se opisao njegov novi status posezalo se za rimskopravnim izrazom, premda rimske države već odavno bilo nije.

S antičkom baštinom Mediterana veže nas i jezik prava – latinski. Do danas živ u brojnim pravnim izrekama koje, ponekad i nemušto, pravnici vole citirati jer se diče tradicijom ili samo žele ispasti učeni, služio je stoljećima i stoljećima za izraziti pravnu misao, sročiti normu, izgraditi pravno nazivlje. Većina statuta naše obale također je sastavljena na latinskom i tek je kasnije, ako ikada, dobila svoju vernakularnu inačicu. Čak i u pravnim zbirkama sastavljenih na hrvatskome, a najstariji i najdojmljiviji je primjer Vinodolski zakon iz 1288., stručnjak će prepoznati kalkove po pravnim izvorima na latinskom (npr.: *Ako ubo onde nisu svedoci dobri, prisezi ki taji, da nij' to učinil: budi prost*; to je tzv. *purgatio canonica*, a može se osjetiti da je cijela rečenica kalkirana prema latinskom).³¹ Onaj tko ga je zapisao izrazio se na hrvatskome, ali misli su mu slijedile pravne uzore na latinskome.

Taj jezik, koji je služio komunikaciji čitave obrazovane Europe, rabila je i pravna profesija. U pravnim poslovima i sudskim zapisnicima se stvarno zbivanje pretakalo u latinski narativ u koji su tek rijetko prodirale hrvatske riječi.

²⁹ Primjerice, *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, V, ur. Josip Gelcich, Zagreb: JAZU, 1897, 300 (iz 1330.); Državni arhiv u Dubrovniku, HR-DADU-3, *Acta Consilii rogatorum*, sv. 30, f. 8r (primjer iz 1504.).

³⁰ »... *et sit constitutus in libertate sua quemadmodum decet quemlibet hominem liberum et Romanum civem*«. Mihailo J. Dinić, *Iz dubrovačkog arhiva*, III, Beograd: SANU, 1967, dok. 243, str. 124. O sudbini ove formule u srednjem vijeku vidi Pier Silverio Leicht, »La formula dei 'cives romani' nella manumissione medievale«, *Roma. Rivista di studi e di vita romana* 16 (1938), 499–506.

³¹ Vinodolski zakon, gl. 27 (*Hrvatski pisani zakoni*, 11); detaljno o prisezi očišćenja (*purgatio canonica*) vidi Antonia Fiori, *Il giuramento di innocenza nel processo canonico medievale. Storia e disciplina della 'purgatio canonica'*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2013.

Običnome čovjeku, nekom Mati iz šibenskog Varoša koji je svjedočio o svađi u krčmi, otimao se time vlastiti sočni iskaz da bi ga se pretočilo u administrativni pravni jezik i to latinski pa zbog tog prevođenja i kljaštrenja povjesničaru može biti žao. No, s druge strane, jedan jezik prava na cijelom Mediteranu olakšavao je razumijevanje u pravnim situacijama i pogodio pravnim prometu. Kad bi neki trogirski trgovac u Anconi kupovao ulje ili sklapao neki pomorski ugovor, lokalni je notar postignuti sporazum gurao u iste notarske formule i izražavao se na istome jeziku kojim bi se poslužio i njegov kolega na istočnoj jadranskoj obali ili u bilo kojoj sjevernomediteranskoj luci, omogućavajući razumijevanje bez prevoditelja i tumača i dajući dokumentima jednostavnu primjenjivost bez obzira na granice.

Primjenjivati pravo stoljećima i stoljećima je značilo crpiti iz sjećanja kako se nešto rješavalo u prethodnim slučajevima, ali i listati knjigu – knjigu zakona, statuta, stručnjaka za rimsko pravo i crkvenopravnih autora. Pravo sačuvano u knjigama, ali i listinama, registrima, priznanicama, svitcima... za dugo je razdoblje najbogatiji izvor za upoznavanje prošloga života. To su priče o pojedincima i društvu koje nalazimo izliveno u pravni kalup, ponekad i u njemu toliko stisnuto da je teško proniknuti u njihovu bit. Budući da su vrela iz kojih spoznajemo srednjovjekovnu povijest glavninom pravna – od propisa do oporuka i od ugovora do kaznenih presuda – pravna povijest ne samo da je jedno od bitnih polja u proučavanju prošlosti, već i nezaobilazna alatnica u kojoj su pohranjeni instrumenti za odgovorne povijesne interpretacije.

To pravo u koje je pretočena društvena zbilja čuva i neke vrijednosti mediteranskog svijeta, koje nije naodmet oslušnuti ni danas. Kad Lastovski statut zabrani sječu borova uz more da bi mornari koji ondje pristanu imali hlad,³² u tome čitamo brigu o okolišu, osjećamo slatkoću mediteranskog života, a također gledamo pravo koje još nije bilo zaboravilo da je tu zato da štiti vrijednosti zajednice i pojedinca u njoj. Zato nas pravna povijest i treba zanimati – ne kao neki prirepak pravnom studiju koji se može samo tako prekriziti potezom pera jer ne služi ničemu praktičnom, već kao važan, živ, gradivni dio naše baštine u svojoj prirodnoj trijadi: Mediteran – knjiga – pravo.³³

³² Lastovski statut, gl. 109 (*Lastovski statut*, ur. Željko Radić, Split – Lastovo: Književni krug Split, Općina Lastovo, 2024).

³³ Rad na ovom tekstu sufinancirala je HRZZ u okviru projekta PLURACTA, IP-2022-10-4560.

MEDITERANSKI PALIMPSEST*

Radoslav Bužančić

Žalost za prolaznošću života, kao i borba za očuvanjem uspomene na davna »Zlatna doba«, mediteranska je idealizacija prošlosti, iz koje se kult predaka i divinizacija heroja pretapa u priče, mitove i epove koji spajaju junake minulih vremena i težnje suvremenika za imitacijom njihovih podviga. Pozornica je Mediteran, isprepleten pomorskim itinerarima koji povezuju *orbis terrarum* i civilizacije na tom prostoru zbog čega one nikad nisu izolirane. Iz jedne u drugu pretaču se utjecaji i ponovno se rađaju već rođene i iščezle zamisli. To je kontinuitet koji objedinjuje različitosti u jedinstvenu stvaralačku viziju genija. Ali ne vodi ga isključivo *ingegno*, stvaranje i pronalazak novog, već ona ponovna kreacija kreiranog koju je Seneka podcrtao u prisposobi o pčeli, istakavši, kako je stvaranje meda od cvjetnog nektara jednako kreativno, kao i stvaranje mednog soka u čaški cvijeta. Upoznati povijesni prostor, posvojiti ga i baštiniti njegovu slavu oduvijek je bilo povezano s inspiracijom koju donose Muze u kontemplativnom sjećanju na mitske krajolike. Dolina Gize u Egiptu rimskog je magistrata Gaja Cestija, člana *Septemviri Epulorum*, nadahnula da između 18. i 12. godine pr. Krista podigne u Rimu piramidu za svoju grobnicu. Njegovo djelo zasjenio je car Hadrijan, koji je u pitomom pejzažu Tivolija sagradio rezidenciju poznatu kao Villa Adriana. U njoj je dao iskopati monumentalni bazen nazvan Kanope, kao repliku izvornoga plovnog kanala u egipatskom gradu Canopusu pored Aleksandrije. Iz teksta koji je sastavio Cassius Dio doznajemo da je Kanope bio fatalan njegovom voljenom Antinoju koji je tu poginuo utopljen u Nilu. Događaj spominju i *Historia Augusta* te Aurelius Victor, no svi su zapravo zaokupljeni istim motivom žrtvovanja,

* Uvodni esej na Knjizi Mediterana, Stara gradska vijećnica u Splitu, 5. listopada 2025.

Fra Mauro, Prikaz Mediterana na karti svijeta nastaloj između 1457. i 1459. godine

božanske apoteoze i Hadrijanove tuge. Nama ostaje fascinacija eklektičkim podvigom gradnje bazena s vodenom scenom i Serapejem koji u prostor vile unosi ozračje delte Nila prizivajući sjećanje na egipatske faraone, Ptolomejeviće i junake rimskog Građanskog rata.

Isti je car dao sagraditi Panteon u Rimu na mjestu gdje je stajao hram koji je podigao Marko Vipsanije Agripa. Taj je izvorni Panteon uništen u požaru 80. godine, a Hadrijan je u razdoblju od 118. do 128. dao podići novi, veličanstveni

hram na istom mjestu, posvećen svim božanstvima i koji svojim oblikovanjem spaja klasiku republikanske ere s maloazijskim utjecajima Apolodorove arhitekture. Hadrijanovi graditeljski podvizi uvijek su nadahnuti velikim primjerima. Godine 135. dao je nalog arhitektu Demetrianu da osmisli i izgradi pogrebni mauzolej za njega i njegovu obitelj.

Arhitektura mauzoleja inspirirana je Augustovom grobnicom na drugoj strani Tibera, ali htio je da njegov heroon bude divovskih dimenzija što ga razlikuje od ostalih carskih mauzoleja. Odakle eklekticizam u Hadrijanovim graditeljskim podvizima?

Hadrijan je Mediteranac, možda najbolji primjer sinkretizma mediteranske kulture. Rođen je u Italici, rimskoj koloniji u blizini Seville u današnjoj Španjolskoj, u hispano-rimskoj patricijskoj obitelji iako njegovi preci potječu iz grada Adrije na jadranskoj obali, jer se obitelj preselila u Hispaniju na imanje dodijeljeno rimskom veteranu. Kao dječak, odgojen je u Rimu od Grka pedagoga zbog čega je cijelog života njegovao duboku naklonost prema grčkoj kulturi i filozofiji.

Hadrijan je ostvario značajnu političku i vojnu karijeru prije nego što je postao carem. Služio je u nekoliko važnih vojnih provincija, među kojima su bile Donja Mezija, postavši upraviteljem Donje Panonije u današnjoj Hrvatskoj i Sirije. Godine 117. naslijedio je na carskom tronu rođaka Trajana kao njegov adoptirani sin. Tijekom svoje vladavine proputovao je gotovo cijelo rimsko carstvo, Ilirik, Malu Aziju, Siriju, Palestinu i Egipat. U Aleksandriji je sagradio brojne građevine među kojima Serapisov hram, u Ateni dovršio *Olimpeion*, u Rimu golemi hram Venere i Rome, a u Tivoliju monumentalnu vilu koja je sjajem nadmašila Neronov *Domus Aurea*. Hadrijan je bio najveći uzor caru Dioklecijanu, Mediterancu i nastavljaju jedinstvene mediteranske sinkretističke kulture koji je spajao domete helenističke Grčke, Sirije i Egipta sa civilizacijom Ilirika, Italije i Iberije. Njegovo posljednje arhitektonsko i urbanističko djelo splitska je Jovijeva palača, nastala nakon golemih projekata u Rimu i onih koji su slijedili u Antiohiji, Palmiri, Aleksandriji i Tebi, Nikomediji, Ciresiumu, Kartagi, Durostorumu, Hisaryi i Kastoriji, Pelli i Sirmiju. Količinom velikih arhitektonskih podviga nadišao je Hadrijanovu graditeljsku ostavštinu, kojom je do kraja života bio fasciniran. Primjerice, takozvani *triklinij* splitske palače izravno je inspiriran Hadrijanovim najintrigantnijim arhitektonskim ostvarenjem vile Adriane koje danas nazivaju *Teatro marittimo*. Obje se građevine sastoje od trijema kao portika u čijem je središtu presjajna građevina, u Tivoliju odvojena akvarijem, a u Splitu možda avijarijem, kako to preporučuje Marko Terencije Varon (116. pr. Kr. – 27. pr. Kr.) opisujući vlastitu vilu u Casinu, na stranicama svog djela *De re rustica*.

Jovius je u splitskoj palači, poput Hadrijana, imao dihotomiju filozofskog laboratorija koja se sastojala od peripatetičkog trijema oko izdvojene središnje

sale namijenjene gozbama na kojima se raspravljalo po uzoru na Platonov simpozij. Takozvani *triklinij* bio je jedno od središta bifokalne splitske palače u kojem je sin Jupiterov okružen savjetnicima filozofirao, raspravljao i donosio odluke, upravljajući vlastitim patrimonijem – Ilirikom.

Od čitave njegove graditeljske ostavštine jedan od najbolje sačuvanih kompleksa kroz srednji i novi vijek bila je palača, u okolici Salone, koja se stjecajem povijesnih okolnosti preobrazila u grad Split.

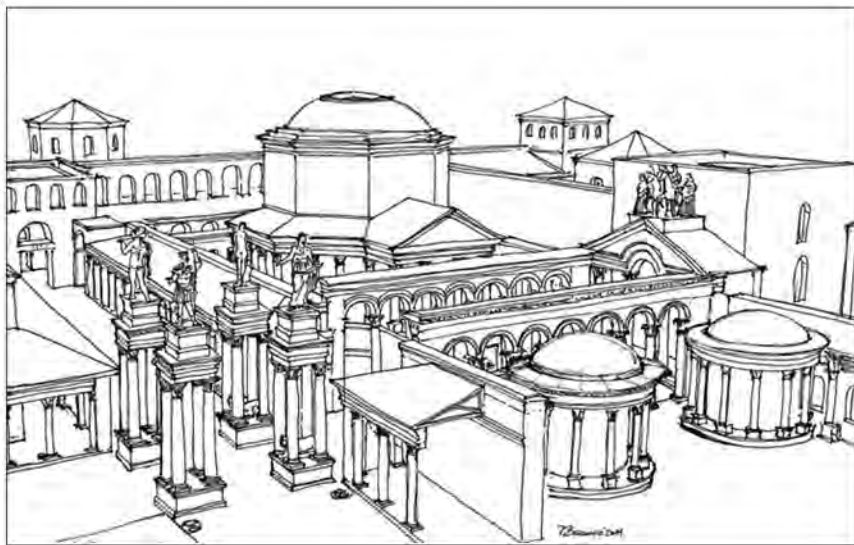
Pretvorbe antičkih građevina Splita nizale su se kroz povijest jedna za drugom. Vrlo brzo mauzolej je postao katedrala, a Mali hram njena krstionica, jednako kao što je Hadrijanov mauzolej za Honorija konvertiran u utvrdu, u kojoj je Nikola V. (1447. – 1455.) dao izgraditi i urediti prvu pravu papinsku rezidenciju Rima u 15. st.

Triklinij splitske palače s portikom i carskim odajama podijelili su biskupi i priori grada u 7. st. za svoje sjedište. Splitski episkopij zauzeo je veći dio istočne polovine Palače.

Naraštajima se očuvala mediteranska antička baština koju su u 10. st. naslijedili Hrvati, barbarski narod, doselivši se u Ilirik u osvit srednjeg vijeka. Podnožje zvonika pred katedralom, na kojem se potpisao majstor Otto sagrađeno je *all'antica* u 13. st., ako je dopušteno koristiti talijanski izraz koji znači »na način starih« za arhitekturu koja teži oživljavanju stila i načela klasične prošlosti, prije humanističkog preporoda. Split je imao sreću, za razliku od Rima, gledati potpuno sačuvana svjedočanstva monumentalnog imperijalnog graditeljstva koja su u 15. st. postala otvorena čitanka arhitekture. Rim je nasuprot Splitu bio prepun ruševina, koje su služile kao kamenolomi, forum je bio prekriven poljima iz kojih su ponegdje virili ostaci hramova i trijumfalnih lukova. S nadvišenog Kapitolija, dok vodi gradnju palače Nikoli V., iz lukova tablinuma Leon Battista Alberti promatra Rim, gradske forume, Kolosej, Palatin, Celio i Esquilin, što će inspirirati njegovo topografsko djelo *Imago urbis Romae*, pisano u obliku

Jedno od dvaju žarišta Jovijeve palače, triklinij, idealna rekonstrukcija (R. Bužančić)

Svetište Jovijeve palače, Concordia tetrarchorum
(prema novim istraživanjima R. Bužančića)

tablice s udaljenostima i kutovima koji će pomoći u međusobne odnose dovesti urbane krajolike i poznate opisa grada iz djela rimskih pisaca. Upravo tu, pod lukom tablinuma, odakle puca pogled na Forum Romanum, postaviti će teoriju o slikarstvu, koja u sebi sadrži elemente kazališta i urbanizma. Uokvirena slika Foruma s Kolosejem, Titovim slavolukom i ruševinama Kastorova hrama podno Palatina, postat će obrazac za »idealni grad renesanse«, pred kojim se na otvorenom prostoru odvija drama slikarske *historiae* kao u kazalištu. Ista zamisao vrijedit će i za oblikovanje gradskog trga, koji treba iz neke točke biti sagledljiv kao što je to Forum uokviren lukovima tablinuma. Takav pogled na trg kroz luk predvorja bazilike San Andrea Gonzagin će graditelj Luca Fancelli ponoviti kao motiv u rješenju Piazza delle Erbe u Mantovi, a uređenje gradske *piazza* dio je šire zamisli pripreme grada za trijumfalni povratak Ludovika III. Gonzage iz križarskog rata nakon što pod njegovim vodstvom bude oslobođen Konstantinopol od Mehmeda Osvajača. Gonzaga, poznat kao Lodovico *il Turco*, pokrenuo je na crkvenom saboru u Mantovi (1459. – 1460.) urbanističku obnovu grada koja je u središtu projekta imala uređenje glavne ulice dužine oko 500 koraka (*passi*), otprilike 900 metara od bazilike San Andrea do crkve San Sebastiano, zamišljene da bude tribuna na početku trijumfalne povorke kojom će se proslaviti pobjednik nad Turcima i

spasitelj Kršćanstva. Oдавno je na toj neobičnoj građevini centralna oblika s trima bočnim kapelama prepoznata graditeljska leksika Dioklecijanove trijumfalne arhitekture. Sirijski luk nesumnjivo je kao motiv preuzet iz Jovijeve palače u Splitu, a arhitektonski predložak kojeg su L. B. Alberti i Gonzaga slijedili ostao je zagonetan, jer je stoljećima bio zatrpan u ruševinama stare splitske biskupije. Crkva sv. Sebastijana u Mantovi uzima se kao jedan je od značajnih primjera renesansne arhitekture *all'antica*, a započeta je oko 1460. godine prema projektu L. B. Albertija. Ova crkva nije, kako se ponekad navodi, u obliku grčkog križa, tj. s četirima jednakim kracima, već je kvadratna tlocrta s tri kapele i prostazom na četvrtoj strani. Crkva ima dvije razine od kojih je donja, hram funerarne namijene, a gornji kat je crkva s kapelama kojoj se uspinje vanjskim stepenicama kao na trijem Martova hrama u Rimu. Izravno nadahnuće za oblikovanje crkve posvećene vojniku, Dioklecijanovu mučeniku Sebastijanu, bio je do nedavno izgubljeni triklinij Jovijeve palače u Splitu pronađen u istraživanjima 70-ih prošlog stoljeća. Gonzaga i Alberti evidentno su imali model splitske građevine koja je stajala u starom Episkopiju do požara 1500. godine. Tako je Hadrijanov *teatro maritimo*, koji je inspirirao Dioklecijanove graditelje triklinija, posredno bio nadahnuće L. B. Albertiju za projekt crkve sv. Sebastijana u Mantovi.

Ta se crkva, građena prema modelu splitskog triklinija, počela užurbano podizati u vrijeme trajanja kongresa, a njena nagla gradnja zaustavljena je smrću pape Pija II. On je u Ankoni umro ne dočekavši mletačku flotu da ga preveze, kao vođu križarskog rata, na suprotnu obalu Jadrana. Papa Pio II. iz Dubrovnika je trebao nadzirati ratne operacije osvajanja Konstantinopola i nakon pobjede trijumfalno brodovima krenuti u oslobođeni grad. Dubrovnik se spremao ugostiti Papu u Kneževu dvoru, u kojem bi sveti otac boravio dok križarska vojska kršćanske Europe ne vrati izgubljen Konstantinopol, oslobodi istočno kršćanstvo od Otomanske nesreće i okonča veliku šizmu raspravljenu na koncilu u Baselu. Jesu li priprema za boravak pape u Dubrovniku indirektno motivirale obnovu grada u 15. st.? Na to pitanje nije moguće precizno odgovoriti jer se veliki graditeljski i hidraulički zahvati Dubrovnika izvode već u drugoj četvrtini 15. st., ali dolazak Michelozza di Bartolomea u grad 1460., neposredno nakon kongresa u Mantovi i njegovo djelovanje do 1463. možemo izravno povezati uz papin autoritet. Iako je Medici za njega već imao sljedeći posao, Michelozzo dolazi u Dubrovnik, prekinuvši dovršetak Cosimove firentinske palače, sa zadatkom obnove i ojačanja gradskih utvrda, koje su podrazumijevale radikalnu urbanističku obnovu grada i njegovo proširenje prema zapadu. Taj će projekt za sobom povući uređenje Straduna, koji je produžen od franjevac do vrata od Pila i obnovu Kneževa dvora nasuprot, uz istočni gradski bedem i luku.

Papa Pio II. sa svojim arhitektima i graditeljima crpio je inspiraciju iz rimskih antičkih građevina, između ostalog i Hadrijanove vile u Tivoliju koju je istraživao i opisao u svom djelu *Commentaria rerum memorabilium*. Njegovi arhitekti, Filareteovi učenici, Nicolò i Varone utvrđuju Tivoli, koji je poput Splita postao jedan od glavnih arheoloških izvora za poimanje antičke arhitekture. Nakon više od tisuću godina Hadrijan i Dioklecijan ponovno postaju značajan uzor humanistima prenoseći preko svojih graditeljskih pothvata eklekticizam graditeljstva rimskog carstva oduševljena mediteranskom baštinom Istoka.

Bernardo Rossellino istodobno je između 1460. i 1463. oživljavao model rimske kuće zlatnog doba imperija, gradeći Piju II. palaču u sklopu cjelovite obnove papina rodnog Corsignana kojeg su kasnije u njegovu čast preimenovali u Pienza. Njemu su bili poznati antički građevni uzori iz rimske arhitekture, posebice rimske vile i palače carskog doba, koje je proučavao i prilagodio u svojim djelima. Svoje poznavanje gradnje *all'antica* Rossellino duguje L. B. Albertiju s kojim je gradio palaču bogatom firentinskom trgovcu Giovanniju Rucellai (1446. – 1451.) nastavljajući potom graditi ostale papine projekte. Palača je poznata kao jedan od prvih primjera primjene klasičnih graditeljskih elemenata, stupova, pilastara i lukova s unutrašnjim dvorištem poput peristila antičke reprezentativne arhitekture.

Urbanističke obnove Rima, Mantove, Pienze i Dubrovnika imaju jednu zajedničku misao, u fokusu je palača, crkva i prostrana ulica kojom se pristupa *procesionaliter*. U Dioklecijanovoj gradnji to će biti *regia*, cesta kojom se pristupa u *Palatium sacrum*, u papinskom Rimu cesta kojom je povezana *loggia della benedittione* pred bazilikom sv. Petra i *loggia* na Palazzo Venezia s crkvom sv. Marka do koje je na Tijelovo išla najznačajnija procesija Grada. Gonzagina palača i crkva sv. Sebastijana bile su povezane cestom namijenjenoj svečanostima, nesuđenom trijumfu zapovjednika papine vojske, ali i procesiji na Tijelovo posvećenoj Krvi Kristovoj. Golemi interes za svečane trijumfalne povorke, započet literarno kod Petrarke, kulminira u opus slika Gonzagine palače, koji je Andrea Mantegna posvetio Cezarovim trijumfima. Trijumfalni papin ulazak u Konstantinopol trebao je krenuti sa Straduna nakon oslobođanja grada od Osmanlija i predstavljao bi humanistički *exemplum* rekonkviste.

Tako je antička matrica reprezentativnih palača Rima na vrlo osobit način ušla u ranorenesansni Dubrovnik, kao jedinstven primjer sekularne arhitekture *all'antica*, koja još nije bila pronašla svoje mjesto u arhitekturi ostalih dijelova Europe. Slijedili su je istodobno pothvati Koriolana Cipika u Trogiru, koji je paralelno sa spomenutim arhitektonskim i urbanističkim pothvatima s druge obale Jadrana u Trogir unio dah novog vijeka. Njegove gradnje, prožete duhom obnove Corsignana, Mantove, Rima i Dubrovnika primijenile su teoriju L. B. Albetrija iz njegova *Della pittura* u kojem koristi metaforu »otvorenog prozora«

za opisivanje slike pa tako predvorje katedrale postaje mjesto s kojeg promatrač, kroz luk predvorja, vidi sliku grada, trga i njegovih javnih građevina u pozadini scene, na način kako se slika idealni grad renesanse na slikarskim platnima. Rimski je forum kroz Albertijev traktat neizravno oživio antički forum Trogira skriven pod slojevima pregradnji kroz dugi period kontinuirana trajanja. Ideja nastala u rimskom tablinumu, temeljem perspektive i univerzalne organizacije prostora, postala je okosnica obnove mediteranskog grada. Nasuprot tome, istoj ideji pripada kapela sv. Ivana Trogirskoga za čiju je gradnju Koriolan posegnuo u Albertijev opis svećeničke kurije u *De re Aedificatoria*. Filareteov đak Nikola Ivanov Firentinac preuzeo je iz splitske krstionice kasetirani svod antičkog Malog hrama. Predložak preuzet iz Jovijeve palače u Splitu još jednom uskrasnio je starinu, univerzalni oblik *cele* od grčkih i etrurskih prostila do rimskih Augusteja, u konkretnom primjeru, splitskog hrama posvećena Herkulu. Nasuprot njemu, oktogonalni peripter splitske *concordiae tetrarchorum*, Jupitrov hram i Jovijev mauzolej, kao izvorna ideja post Apolodorove arhitekture, imao je velik utjecaj na monumentalnu arhitekturu Jadranskog bazena. Već je davno zamijećeno kako glasoviti baptisterij Parme s Antelamijevim opusom skulptura strukturalno imitira splitski oktagon, sa superponiranim dvostrukim redom stupova uz unutrašnje zidove. Ipak vjerojatno najljepši primjer imitacije tog spomenika jest oktagon u Vicovaru poznat kao Tempietto di San Giacomo Maggiore s osmerokutnim tlocrtnim oblikom, smješten u sredini trga pored crkve svetog Petra Apostola. Građevina, čiji donji kasnogotički dio podignut oko 1450. godine Vasari pripisuje Mestru Simoneu, učeniku Brunelleschija, a Filarete Domenicu iz Kopra, dovršena je 1474. godine kako bi primila tijelo nastradalog kardinala Giacomina Orsinija, kneza Vicovara. Za dovršenje gradnje angažiran je Ivan Duknović, najznačajniji protagonist papinih radionica, autor kardinalskih grobnica Rima, arhitekt skulptor pape Pavla II. i Korvina. Ostaje pitanje je li utjecaj splitskog oktogona na Vikovarski mauzolej Orsinija plod veze Koriolana Cipika i Marcantonija Sabellica, glasovitog povjesničara, humaniste i bibliotekara Marciane podrijetlom iz Vicovara, ili je poznavanje splitske arhitekture moglo u Vikovar stići preko Bruneleschija ili Filaretea, koji su znali za iznimno sačuvanu kasnoantičku rezidenciju koja se u izvorima nazivala *villa Iovensia a Spalato*.

Koriolan Cipiko, vojskovođa i humanist, doktor obaju prava i diplomat Pija II. koji se istaknuo kao njegov orator *in partes Panoniae*, sastavio je u svojim ratnim memoarima penegirik Dubrovniku u kojem je boravio kao soprakomit trogirke galije na povratku iz Morejskog rata. Već iz naslova djela *De bello Asiatico* jasno je da se kroz parafrazu naslova literarnog uzora poistovjećuje sa Gajem Julijom Cezarom. Njegov ljetnikovac u Kaštel Starome nadahnut je Cezarovim opisom kaštela koji vjernim Galima podiže radi zaštite od Vencigentoriksa,

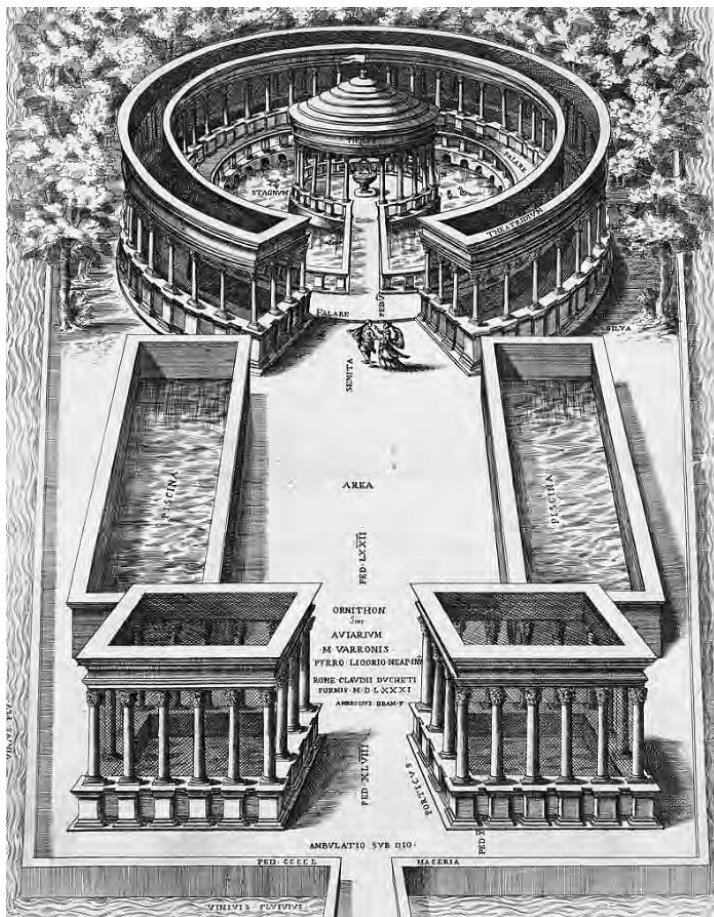
vođe pobunjenika. Ljetnikovac je na obali utvrđenog *vicusa* njegovih kolona, strukturiran *all'antica* s peristilom usred zdanja po uzoru na dubrovački Knežev dvor i Michelozzove firentinske palače, dakako u skromnim dimenzijama. Gradnju su dosljedno pratili hidraulički radovi, akumulacijsko jezero, fulonika, akvedukt, regulacija vodenih tokova i javna cisterna u središtu utvrđenog *vicusa*. Cipikova gradnja Kašel Starog postala je prototip za gradnje ljetnikovaca Trogira, poput onog u Marini koji gradi trogirski biskup Marcello i brojnih drugih koji su ga slijedili. Svi se oni razlikuju od renesansnih ljetnikovaca nadahnutih Ciceronovim opisima Tuskulana i Arpina koji prizivaju muze i *otium* kao ideal intelektualnog stvaralaštva.

Antika nikad nije bila toliki uzor za stvaranje elegantne arhitekture kao u 16. st. kada se rađao stil visoke renesanse. U to vrijeme među gradnjama harmonijskih proporcija, klasičnih motiva i sofisticiranih ukrasa, ističu se one koje pokušavaju u potpunosti slijediti model antičke vile. Jedna od njih, koja je od rasporeda do ukrasa uskrsnula sjaj rimskog graditeljstva, jest Villa Farnesina. Izgrađena je u razdoblju od 1506. do 1510. godine po nalogu bogatog bankara iz Sijene, Agostina Chigija, u kvartu Trastevere. On je bio blagajnik pape Julija II. i jedan od najbogatijih ljudi toga vremena. Vilu je projektirao Baldassare Peruzzi preuzevši ustroj klasične rimske kuće, a njezine interijere ukrašene mramorom, štuko dekoracijama i afresko slikama, izradili su poznati umjetnici poput Rafaela, Baldassarea Peruzzija i Giulija Romana.

Među gradnjama hrvatskih humanista koje oživljavaju antiku posebno mjesto zauzima Tvrdalj Petra Hektorovića. Djelo nastalo na arheološkom lokalitetu antičke *vile maritime*, kao model gradnje koji interpretira nađenu starinu. Za rekonstrukciju građevine, koju započinje 1540., a dovršava 1570., poslužio mu je model vile u Casinu Marka Terencija Varona koju je rimski pjesnik opisao u djelu *De re rustica*.

Varonov Casinum drevni je grad, smješten u južnom Laciju, u podnožju Monte Cassina, a nalazi se uz Via Latina, koja je povezivala Rim s Capuom i Napuljem. U tri knjige Varon precizno opisuje vilu i njene dijelove te daje upute za gospodarenje imanjem. Prema njegovim opisima Hektorović uz pronađen antički ribnjak, koji je nastao pregrađivanjem dna uvale mostom, gradi avijarij i kuničnjak u raskošnom vrtu koji poput splitske vile Jovensis ima triklinij okružen peripatetičkim trijemom. Svoje djelo ukrašava isključivo vlastitim stihovima parafrazirajući literarna djela svoje humanističke biblioteke, upravo prema Varonovom naputku.

Petar Hektorović (1487. – 1572.), pjesnik, prevoditelj Ovidija, antikvar, arheolog i graditelj suvremenik je Pirra Ligorija (1510. – 1583.), graditelja i slikara koji je 1550. u Tivoliju kraj Rima sagradio Ippolitu d'Este ekstravagantnu vilu, a u njezinu parku, punom egzotična raslinja, postavio je glasovite orgulje,

Pirro Ligorio, avijarij Marka Terencija Varona u Cassinu

vodoskoke i kaskade. Kao papin graditelj izveo je u vatikanskim vrtovima vilu Casino Pija IV., slijedeći isti literarni izvor kao Hektorović, te glasoviti Belveder, trakt vatikanske palače. Bavio se arheološkim istraživanjima Hadrijanove vila u Tivoliju i kunst-topografijom antičkoga Rima. U traganje za izgledom antičke ladanjske arhitekture, renesansnim antikvarima najznačajniji su literarni izvor bili opisi Plinija i Varona, pa je vjerojatno naziv vile Casino u Vatikanskim vrtovima asocijacija na Varonovo djelo i njegov Casinum. Poput Cicerenova Tuskulanuma, koji je kao i Casino postao topos renesansne arhitekture, njime se označava ladanjsko imanje s vrtom. Hektorović se nešto ranije od Pirra Ligorija zaokupio

istraživanjem antičkih vila, a zbog proučavanja Dioklecijanova ribnjaka u Nečujmu poduzeo je putovanje svojim brodom na Šoltu, iz kojeg nastaje glasovita *ecloga piscatoria* »Ribanje i ribarsko prigovaranje«. Hektorović i Pirro Ligorio začetnici su novog arheološkog pristupa u oživljavanju arheološke baštine interpretacijskom gradnjom na lokalitetu, koja je u 16. st. postala moda i društveni prestiž.

Slijedili su veliki primjeri poput renesansne Vile Medici u Rimu, smještene na brdu Pincio, s pogledom na grad.

Izgrađena je između 1564. i 1575. godine za kardinala Riccija iz Montepulciana, a malo poslije kupio ju je Ferdinand I. de Medici, Veliki vojvoda Toskane. Vila je sagrađena na području koje je bilo iznimno važan dio antičkog Rima koje su opjevali mnogi rimski pjesnici. Sagrađena je na imanju rimskoga generala Lukula (oko 1. st. pr. Kr.), što je svjetsku slavu stekao razuzdanim gozbama koje su opisali Ovidije i Tacit. Na tom mjestu Lukul je izgradio raskošnu rezidenciju i opjevane rimsko-etrusčke vrtove. Ostaci podzemnih cisterni iz tog doba još uvijek postoje. Kasnije je to područje naslijedila carska obitelj i rimski carevi, a Honorije je u 4. stoljeću tu izgradio svoju palaču.

Nakon kardinala Riccija obitelj Medici nastavila je istraživanje i obnovu Lukulove palače, posebno vrtova, unoseći antikne umjetnine poput rimskih reljefa i skulptura koje su se u to vrijeme otkrile u arheološkim iskapanjima, integrirajući ih u arhitekturu vrta vile. Tako je Villa Medici, poput Hektorovićeva Tvrdalja, spojila renesansnu arhitekturu i bogate arheološke slojeve tog rimskog lokaliteta. Ova gradnja, podignuta izravno na Lukulovim vrtovima, povezuje Villu Medici ne samo renesansnom arhitekturom, već ona poput ranije spomenutih primjera postaje kulturni most koji povezuje suvremeni grad s korijenima antičkog Rima.

Fascinacija velikim pothvatima Carstva nikad ne posustaje pa će tako nadahnuti i kralja Filipa II., koji je 1559. angažirao španjolskog arhitekta Juana Bautistu de Toleda, učenike i suradnike iz Rima i Napulja da započnu projekt monumentalnog kompleksa u San Lorenzo de El Escorial, sjeverozapadno od Madrida, koji obuhvaća samostan, kraljevsku rezidenciju, palaču, crkvu, knjižnicu i mauzolej španjolskih kraljeva, te predstavlja jedno od najvažnijih djela španjolske renesanse.

Davno je prepoznato da El Escorial u osnovnim crtama slijedi ideju gradnje tetrarhijske splitske palače u tlocrtnom rasporedu, funkcijama, ali i u suzdržanom dekoru interijera u kojem čak i ormari crkvenih orgulja imitiraju arhitekturu sirijskih lukova.

Hrvatsku intelektualnu elitu 18. st. u traganju za izgubljenim Camelotom vodio je isti uzor. Nikada nećemo saznati kakav je bio stvarni san Ivana Petra Marchija, koji je negdje na frankopanskom patrimoniju mislio napraviti glavni grad onog što je Pavao Ritter Vitezović, u svom programatskom djelu 1700., nazvao *Croatia*

rediviva. Možemo samo pretpostaviti kako se spremao posao povjeriti prijatelju s kojim se dopisivao, Johanu Fischeru von Erlachu, slavnom bečkom arhitektu koji u to doba pisao knjigu posvećenu povijesnim arhitektonskim djelima pod nazivom »Entwurf Einer Historischen Architektur« (Plan za historiju arhitekture), objavljenu 1721. godine. To je jedna od prvih i najpopularnijih komparativnih studija svjetskoga monumentalnog graditeljstva, u kojoj je Fischer von Erlach predstavio crteže i rekonstrukcije velikih spomenika svijeta, uključujući antičke građevine poput Trajanova foruma u Rimu i carske palače u Persepolisu. Ivan Petar Marchi organizirao je crtača kako bi pomogao von Erlachu nacrtati Jovijevu vilu u Splitu koju je pisac uvrstio u svoj katalog pod nazivom Dioklecijanova palača. Proučavanje te tetrahijске vile utjecalo je na prvu gradnju koju je Marchi planirao, a to je ljetnikovac u Maslinici na Šolti. Ne znamo je li i koliko Fischer von Erlach imao udjela u toj Marchijevoj gradnji, ali ovaj osobiti ljetnikovac u grubim crtama preslikava splitsku vilu. Kvadratnog tlocrta, s reduciranim kulama na uglovima, prednjim rezidencijalnim dijelom nad podrumima te akveduktom koji prikuplja vodu, podsjeća na splitski *palatium* i *castrum*. Što se tiče funkcije, utvrda je građena po uzoru na Cipikov ljetnikovac, ne radi ladanja, već da bi zaštitila Šoltu i stanovnike Maslinice koje je na pusti zapadni dio otoka Marchi doveo spašavajući ih iz područja pod Osmanlijskom okupacijom.

*

Nije samo Mediteran i njegova graditeljska tradicija ono što povezuje sve spomenute građevine. Poput kucanja zupčanika sata, povezuje ih zvuk alata kojim su vađeni kameni blokovi od rimskog doba pa sve do nedavno u kamenolomima Brača. Tu su zabilježeni zvonki udarci maca u klinove niz podnožje golemih blokova i glas predradnika koji je povicama »...hop, Jan, hop, Jan, hop, Jan...«¹ usklađivao ritam sinkronih udaraca sa zazivom Janu, rimskom Bogu početka. Povike molitve, koji su nekoć odjekivali od Asuana, preko Tivolija i Carrare do Trogira i Brača, utišao je šum mora na obali kamenoloma pučiškog rta Punta tek koncem 60-ih godina 20. stoljeća. Njih je zamijenilo brujanje žice koja je bez molitve nastavila odvajati kamene blokove nekadašnjih antičkih kamenoloma predavši u zaborav herojska djela starih. Bili smo Trojanci, napisao je Vergilije u spomen na izgubljenju civilizaciju, tu je stajao Ilij, velika je bila slava Teukrovih sinova, Marulić je u poslanici Papaliću na to dopisao »a sad ništa«. Možda i nije tako, ali jedno je sigurno, uvijek ćemo žaliti za starom slavom djedovine i njene proslavljene mediteranske baštine.

¹ Film »Hop, Jan« snimio Vlatko Filipović 1967.

KRALJ GORDOGAN KAO ANTI-WESTERN

Mladen Machiedo

‘Prenez-moi tout
Mais les rêves je ne vous les donne pas.’
(R. Ivšić, *Cascades*, 2006)

Protivna, sjevernoamerička referencija uz (konačno!) kultnu dramu Radovana Ivšića (1921. – 2009.), dvojezičnoga hrvatsko-francuskog pisca (doprlog do Gallimardova izdanja biblioteke *nrf*), može iznenaditi. (Dakako, ne igra ulogu to što su Ivšić i njegova supruga, također spisateljica, Annie Le Brun, bili filmofili i kao takvi, za hvarskog ljeta sredinom 70-ih, neizostavni posjetitelji, svake večeri, filmskih projekcija na pozornici Venerande. Stoga ih se moglo »prisvojiti« za razgovor tek prije ili, obično, poslije.)

Ivšić je, naravno, gledao i *westerne* i strukturalno njima slične kriminalističke filmove, ali natuknica je ovdje *tipološka*. (Uz autobiografski detalj: *Kralja Gordogana* sam, tik pred poznanstvo onog ljeta, čitao najprije na francuskom, iz posuđene knjige, a tek potom na hrvatskom!) Definicija *anti-westerna* nametnula mi se tek nakon svježega dvojezičnog čitanja na gotovo polustoljetnoj razdaljini. *Western* se nudi kao arhetip osvetničke katarze. Gledatelji, naime, jedva čekaju da zao junak (ako ga se takvim može zvati!), nakon što je pobio znatan broj suparnika i nedužnih, bude napokon dohvaćen oružjem pravde ili sudbenim progonom. Do zadnjih prizora metapovijesni *Kralj Gordogan* odvija se tim smjerom, a misiju pristigloga Viteza osnažuje, dapače, vidovnjačko predviđanje. »Trava zaborava« tek je »tehničko sredstvo« da ga se od tog cilja odvрати i usmjeri u *drugi* prostor.

A taj mu prostor, kao protutežu i rješenje, nakon Gordoganovih macbethskih »caf« (=pokolja), namjenjuje bretonovsku »ludu ljubav« (=L'amour fou, 1937). Vitezov odmak potiče, međutim, i na simboličko značenje: to je negacija povijesti kao nasilja, pa čak i u ime pravde. Dočim Gordogan kao lik ostaje živ, ali sam, razvlašćen, na *praznoj* strani, jer nema više nikoga nad kime može vladati.

Odlazak u drugi prostor nudi i *drugi* par u drami *Aiixaia* (naslov je spoj dvaju imena), 1982., na 40-ogodišnjem razmaku. Zlo ondje ne oličuje okrutan pojedinac, nego tehnokratska skupina »motoraša« u službi vlasti: paradoksalnih čuvara književnih »sabраних djela«. Drugi prostor (u odnosu na apstraktniju naznaku u *Kralju Gordoganu*) nudi se kao simetrično utočište paru palindromski vezanih u uljudbenoj vertikali: mitološkom Aiaxu i svemirskoj mu družici po imenu Xaia. Ne krije li se u tom dramski (i dramatično) podvostručenom egzilu i piščeva autobiografija?

U doba zahuktavanja Domovinskog rata objavio je Ivšić (u Avignonu 1992.) svoj za Francusku uljudbeni nagovor: pod naslovom *Eclats du Culture Croate*. Taj nakladnički raritet (listovi su slobodni unutar ovitka) sadrži rafinirano izdvojene stihove (a tu je i Krleža, ne samo Matoš, Šop, Dragojević, Mrkonjić, Milišić...) te natuknice uz reprodukcije djela slikara, fotografā, skladatelja i sineasta. »Praskovi«, »eksplozije« (*eclats*) u naslovu u znakovitom su retoričkom odmaku: od doslovnog ratnog termina u metaforu kulture.

Za Ivšićev (prvi!) svojevremeni povratak u prvu domovinu zaslužna su dvojica: Zvonimir Mrkonjić koji ga je vratio u ovdašnji tisak (1974) i Vlado Habunek koji je uprizorio *Kralja Gordogana* (1979), neizravno potaknuvši mlade na osnutak časopisa (»Gordogan«).

Među onima pak koji se odnedavno zanimaju (i medijski) za Ivšića većina očito (po bibliografskim prazninama) nije vidjela, a kamoli opipala, dvosveščanu kritičku antologiju Višnje Machiedo *Francuski nadrealizam* (poezija, proza, skupne igre, foto- i slikarske reprodukcije, 2002), gdje sve vrvi od Bretona (ključ za Ivšića, pa – u minusu – i za ostracizme unutar pokreta), a gdje Radovan i Annie imaju zasluženno mjesto. Bilo je osvrta, počam od promocije u Novinarskom domu u Zagrebu (Maroević, Tea Benčić, Paić...), a onda su mlađi, kako biva, podlegli »travi zaborava«.

Gornji je tekst napisan istog dana – 23. listopada 2024. – nakon sudjelovanja na »radnom doručku« u HNK-u pod naslovom »Čudesna pobuna teatra (o Ivšiću, *Kralju Gordoganu* i 'Družini mladih')«. Sudionici su bili razni (trojica frankofonih), a voditeljica Seadeta Midžić.

PREDSTAVA

Taj »radni doručak« prethodio je novoj predstavi *Kralja Gordogana* u režiji Renéa Medvešeka. U njoj udaraljke dojmljivo naglašavaju geste i replike protagonista. Nažalost, uvođenjem »aktualne« (!?) transrodnosti (Gordogan) i sadomazohističkog odnosa (Vitez – Cibelica) sasvim su izigrane osnovne preokupacije nadrealizma: glede presije vlasti i individualne slobode. Umjesto da tiranin odustane sam u sablasno ispražnjenom prostoru nakon svih »čistki«, *on* je taj koji bježi (»emigrira«!) sa scene, a *dodane* završne rečenice ondje izgovaraju pokojni (smaknuti) povratnici. (Sam je Ivšić, srećom, fizički ostao u nepovratu.)

NA RAZMEĐU

Danica Bartulović

NA RAZMEĐU

Pomalo zdvojna
na razmeđu između dana i noći

između jave
koju mi prikazuju oči
i snova što plete ih druga stvarnost
od ove opsesivne zemaljske
puno stvarnija i jača

zbijena u grudu mesa i kostiju
u žučnoj kesici
u desnom plućnom krilu
upaljenom živcu u lijevom kuku
duša ne bi svu noć izdržala

svaka duša ima svoga čuvara
koji je drži na uzdi
veže i odvezuje
prema svojoj prosudbi

NETKO PLEMENIT

Mnoštvo anđela
bjeljih od latica ljiljanova cvijeta
netko plemenit i moćan
doveo iz Raja
ukrasio njima nebo nad Podstranom
golemim bijelim pahuljama

plutaju u eteričnom plavom moru
dišući istim nevinim dahom
posloženi
od najmanjih
koji su jedva zamjetljivi oku
do onih velikih i moćnih
koji sjede
na visokom nebeskom tronu

ljepota
koja ostavlja bez daha

NAŠA STRADANJA

Lažemo i uvjeravamo sebe
što god činili
ništa se bitno promijeniti neće

mi smo buntovnici od Početka
ubojice i samoubojice
tvrđi od prekaljenog željeza

skaćemo u bezimenost mraka
lakše nam
nego pratiti zvijezde

BIJELA VRANA

Ima poneka bijela vrana
al ne smije bijela biti
to protivi se prirodi roda njena

u ruho crno
mora se skriti
graktati

nitko na Nebu ni na Zemlji
ne smije ni slučajno znati
da svoje bijelo ruho skriva

NOVI ŽIVOT

Kažnjeni smrću
nismo pronašli odgovor
koji bi nas naputio kamo krenuti

gdje se usidriti
da bi sačuvali ovaj život

molitve ni potoci krvi
nisu nas izgurali iz tame

nismo vriskom
probudili Novu Zoru

izišli iz kaveza smrti

PROŠLOST

Moja je prošlost
ispisana povijest

zapravo je mučno i bolno
što ni jedna slika ni misao
ne mogu se preinačiti
niti zamijeniti

zgužvati kao ispisani list papira
i baciti u koš

maštom
niti ikojom čarolijom
posrebriti
ni pozlatiti

BILO VREMENA

Vrijeme
sve je umornije
arterije mu zakrčene
aritmija zahvatila srce

tiho cvileći
umorne oči sklapa
jedva diše

TRAGANJE

Dušo
prošle smo sva uzdolja
sva razdolja

i prodolja
tebi znana

da nađemo onaj Put
kojega je Uskrsli
iza Sebe ostavio

PRIJE SVANUĆA

Prije svanuća
Isuse
eto me na milosnom vrelu
Tvojega Milosrdnog Srca

umiti lice
isprati iz očiju slike
što mi ih neprestano
montiraju u zjenice
nasilno mi ih utiskujući u svijest
ukopavajući u podsvijest
ranjavajući njima
moje nesvjesno

razbistriti se
od nemoći rasaniti

probesjediti s Tobom
nekoliko toplih riječi
svetinjom se pošćropiti
istinom se okrijepiti

u plitkoći
pukog preživljavanja
ne utopiti

KLONUĆE

Koliko god se trudilo
žarko sjajući
zrakama svojim moćnim
junački se borilo
ne odustajalo

ni Suce
ne uspijeva uvijek prosjati
kroz gomile smrknutih oblaka

MISTIČNE TIŠINE

Vjetre
vrati se hrastovima
koji te svojim zanjihanim krošnjama
dozivaju s proplanaka

svojim vitkim zelenim smrekama
što su utekle u visoke planine

ne nasrći
na moj duhovni mir
ne ometaj me kad tonem
u moje bijele mistične tišine

one su podešene za svetinje
nebeski cvjetovi na njih se rune
posvećujući ih

najčistije nebeske rose
njih orošavaju
pročišćujući ih

ZANOS

Duh mi jedri
toliko ujedri
naraste

iskipi preko rubova srca
ishlapljujući u beskraju

upitam se
čemu stremi
gdje li nestaje

a on se iznenada pojavi razdragan
donoseći mi
sunce u zagrljaju

JESENJI VJETAR

U srce uselio se jesenji vjetar
vrhunski uvježban simfonijski orkestar
svira melodije rastanka
razvlači po mjeri sjetno i nužno

zabubnja visoke note
drobi kamenje i kosti
a onda zašumi gotovo nečujno

gudi na savršeno ugođenoj violini
na nježnoj liri
osjete se njegovi osjetljivi prsti

kroz moju se krošnju provlači
zadrhtim od njegove melodije
gotovo osjećam joj olovni okus
u ustima

u srcu
u duši

prebire list po list
koji će požutjeti prije
svoj posljednji ples
s njim otplesati

SAMORANJAVANJE

Nitko me tako teško
ni tako nemilosrdno
ranio nije
kao ja samu sebe

naivno vjerujući Kriste
da mogu vjerno i ponizno
slijediti Tebe

OSJEĆAM SE

Osjećam se
poput samonikla cvijeta

kad osjeti suosjećanje
i neuzdrživu ljubav u sebi
iznikne
izraste
procvjeta

H A I K U poezija

polusnene
na proljetnom Suncu
drijemaju maćuhice

vrluda
poskakuje u igri
potočić maleni

još jučer osamljeno
strašilo na bademu
danas između cvjetova

znati voljeti
trava ne bi venula
pod našim nogama

za ljubav
valja biti pripravljen
kao za sjetvu

nije li ljubav želja
da se ogledamo
odrazom u odrazu

korijenje zla
duboko li leglo
zemlji iznudi

došlo je doba
sami od sebe bježimo
o sebe se spotičemo

jesenje lišće
brzo li odleprša
radost života

tajanstveni vjetar
s mojih usana odnosi
beznadni uzdah

anđeli
zašto mi šapućete
samo u snu

svu noć
nad rosnim cvijećem
probdješe zvijezde

rumenih obraza
tek probuđeni dan
smiješi mi se

vriska djece
i zujanje bumbara
zore trešnje

dahovi ruža
s jutrom ispijam
kupice mirisa

cvjetovi vodopije
od nebeske plaveti
otkani

gle
sjeme traži zemlju
stabljika sunce

kako je rječit
odraz samoće
u tišini

kad ljubav prestane
od samoga sebe
dijeli se život

motrim prirodu
nesklad u prirodi
nesklad u meni

REMINISCENCIJE

SOL NA RANU

Predugo smo šutjeli a nismo od slame već od krvi, kostiju mesa, srca duše. Dok su kokoši kvocale, konji rzali, ptice pjevale. Vukovi zavijali, branili svoje jazbine, hranili svoje vučiče. Magarci nosili svoj samar, konji uzde, lokomotive vukle vagone.

Predugo smo šutjeli, puzali pred onima koji su kandžijama vitlali. Uvijek nam stavljali sol na ranu da nam rana ne zraste Da, kako smo izdržali? I još se množili, gradili kuće koje su nam palili, tenkovima rušili. Djecu nam odvodili u bezumne ratove, sakatili, usmrćivali. Čudno, što su nam više lomili krila, ona postala jača.

To nitko ne može shvatiti ni razumjeti, to je doista misterij koje će u budućnosti neka napredna znanost istraživati.

Predugo smo šutjeli.

SVE JE RELATIVNO

Kad kažu, sve je relativno, srce mi zebnjom zadrhti, prene, osjećam se poput gliste ili kišne sjene. Pod – relativno, ne mogu se svrstati poniženja, tragedije, stradanja djece koja su posve nedužna, strah, strepnja, glad, prijetnje, bezuvjetna pokornost sili. Nasilje, terorizam, pljačkanje, nehumanost, okrutnost, ugnjetavanje, silovanje, pedofilija, trgovina ljudima.

Prihvatiti da je sve relativno, sreća i nesreća da su to dvije strane iste medalje, to je kao izvaditi mozak iz lubanje, iskopati sebi oči. Zar je jednako biti nemoćnik bez krova nad glavom i zalogaja hrane, pod izbjegličkom šatorom, ili onaj koji se bahati? Pije kavu na kojoj je zlatna pjena, jede tortu posutu zlatnim prahom, gazi nejake bez da okom trepne. Okrvavi ruke, kiti se rubinima i smaragdima, baštini sva zemaljska blaga, kupu se u ljudskim suzama.

To je skrivanje istine iza gustih oblaka da ne vidimo da smo janjci koje vukovi kolju. Zavaravati lakovjerne i naivne potrošenim frazama. Preliti ih katranom da pocrne i izgore.

Ništa relativno nije, to znaju stablo i vjetar, more i oblaci. Smrtnici i besmrtnici. Zdravi i bolesni. Čak i mjehurići pjene na vodi.

Misaonost ni osjećajnost ne priznaju relativnost, to je čak veoma grešno. U tom slučaju bilo bi svejedno jesmo li mrtvi ili živi, sazdana od kamenja, a ne od mesa i krvi. U lancima ili slobodni. Kanibali ili civilizirani.

LJUDSKIH DUŠA TUŽNE KIŠE

Od kada tečete, suze, ljudskih duša tužne kiše, mogle ste do sada ispuniti sve kamenice, sve bunare, navodniti sve pustinje.

U ljudskim srcima ne bi vas smjelo biti više. A čini se, baš tamo su vaši nepresušni izvori.

ŠTO BIH DUŠI REKLA

Često mi gorkost dođe do grla. Zagađena blatna voda popne se visoko iznad glave. Lepetam rukama poput nevješta ptića koji nije u stanju letjeti. U glibu zaglavim, ponestane mi zraka, tijelo gubi uporište, napušta me snaga. Ne uspijevam izroniti, uhvati me panika, davim se. Duša mi tada u pomoć priteče, svojom snagom izroni me, udahne mi svoga daha. Uzdične me ponese.

Što bih duši svojoj rekla? Kako joj zahvalila? Ako može trajno biti pod skrbi Božjom, slaviti ga, nekad mu pridržati skute. Ljubiti ga iskrenim žarom, zapaliti tu i tamo tamjan, to bi joj bilo jamstvo da neće nastradati.

Time bi i mene uvelike pripomogla, sve nevolje koje su pred nama uspjele bismo nekako savladati.

ONA KOJA JESAM

Između mene koja jesam, i one na koju me svijet nakalupio, golem je raskorak. Ona koja jesam jedva da se više i sanjam, skrivam se u sebi. Bježim u gustu krošnju zimzelena drveta, zaklanjam se lišćem da me otkrili ne bi. Od straha i skrivanja sva sam se užela, u sebe uvukla, jedva se sjećam kakva sam zapravo bila. Tek kad sam ljudski pad iskusila, znam da nisam ovo što sam sada, jer nisam stvorena sa slomljenim srcem, razočarana, zakržljalog duha, beznadna, bez jezgre, akozmička.

Moram poći u potragu za sobom dok još u sebi imam tu želju. Zaboravim li se, neću više biti ni iskrica u pepelu. Bit ću zaista poražena, prijezira vrijedna.

BOŽJI VJESNIK

Tko je pjesnik?
Pjesnik je Božji vjesnik.

NE KORI KIŠU

Danima i noćima kiši. Kiši bez prestanka kao da će se dogoditi Vodeni sud svijeta koji će nas potopiti. Zemlja je glibava, potoci mutni putom teku, nema se gdje nogom stati. Na mnogim mjestima diljem svijeta velike bujice prijete, poplave, odroni zemlje i klizišta, mnogo su žrtava odnijeli.

Kiša za to nimalo ne mari. Jedan se oblak iscijedi, stiže drugi, pa za njim opet oblak novi, mračni.

Ne kori kišu. Promisli koliko nas nebo voli. Koliko ono isplače suza umjesto nas? Koliko ga žaloste ljudske boli?

ZAVIČAJNA POEZIJA**KAD BI BUVAR BRALA**

Sitin se pokojne Mare ka bi buvar brala,
cilu vriću biloga buvarova cvita,
kući bi donila.

Mećala ga u bavul među sukno.
Na krevet ispo slamnjače.
U svaki ćošak.
Na čeranj.
U kočak među ovce.

Buvar bijo.
Zaštita protiv muva.
Protiv buva.
Stinica.

Grizica.
Mravi. Svi opaki mali stvorova.

Kuću i čejad,
od nji čuva.

SVE U SVOJ ZEMAN

»Sve u svoj zeman«,
govorila bi moja pobožna,
i blaga baba Ive.

»Doodijo je sveti Luka,
triba luk posadi u lug.

Ruke stavit u nidra,
i nema njin vanka,
do svetoga Marka.«

KAKO JE BOJKA ZECA KLELA

U mene u Jarišću,
zec se naomečijo na blitvu i kupus,
sve izide s prokleton mu bilo.

Neće na Šumunovo.
Neće na Tovričušino.
Ni na Maslovušino.
Ni u Ciskinjino.
Ko da mu je ko platijo,
da ide na moje.

Šta nije izijo, sve je učepa i satrjo,
ko da kolo igra ka se najide.
Od onike blitve, neman list otkinit,

A raščika visoka pa je nemere dobavi.
Prigrize koren, i unda mu
pane pri gubicu.
A svaka bresunica zaokružila,
ko kočka na jajin.

Osladilo mu se.
Više neznan šta ću.

Skinila san zvono s ovna,
i obisila na višnju.
Ka vitar puše, bez pristanka zvoní.
Nabila san na kolac plašilo.
Iskopala ripe i očistila, i razbacala po blitvi.
I Bog bi je jijo, sve misleći ripi neće odoliti,
a on ni da je takne.

Sto davala ga odnilo.
Oči mu iskapile pa nevidijo kud oda.
Nogu dabogda slomijo.
Lisica ga ulovila i izila.
Tovi se na mojoj muki.

Za kakvu san korist,
vako bolesna, jadna i betežna,
dikelon kopala i sijala?

Gnoj ispo ovaca na sebi nosila?
Svaku travku plila,
ko da mi ja u očiman?

A zlo ne mogu odrenit o sebe,
liston blitve i kupusa, obeselit se.

RUTAVAC

Sva prtena roba,
muška i ženska,
donja i gornja, iznosila bi se.

Krpa na krpi,
na kraju bi visila.
Ka krpe više nisu mogle drža jedna drugu,
to bi se s tilo skinilo, ne bi se ni opralo.
O toga su se krojile tanke trake,
jedna na drugu nadovezivale,
pažljivo motale u meka kluka.

Samo ona ženska ruka,
koja je bila najlaganija,
to je radila da se sve ne raspane.

O toga su tkaje tkale rutavce.
Rekle bi, kako njin je lagnje tkat,
kose o vitra,
nego tkalo o ti prnja.

Tek ka bi se rutavac otkla,
unda bi se u lukšiji dobro izlukšija,
cili bi izbiljo i omekša.

Malo ko je ima lancun,
pa bi čejad jadna,
pokrivajući se oštrin sukancin i bijcin,
svo tilo oderala češući se.

Rutavac je bijo,
povlastica za nejaku dicu.
I za starčad,
koja bi zaleгла nepokretna.

RIJEČI NAM NE DAJU DA POTONEMO

Fea Munitić

STANJE STVARI

Nas dvije
Nismo sestre
Ni susjede
Ni suputnice

Mi smo moje
Dvije duše

Koje se vole

Ali koje se zbog
Dana rasporeda stvari
Jedino duboko
Duboko
U mojoj glavi

Ponekad sretnu
Nikad ne dotaknu

VEČERA ZA TRI GLAGOLSKA VREMENA
(SVRŠENO, SADAŠNJE I SAVRŠENO)

U gorskoj sam kamenici
Salatu zamiješala:
Po stručak od svakog vjetra
S mjericom noći i pola mjerice dana
Ulja sam dobra nalila do vrha
Komad umočila srca
Na rub zdjele sjela

Sumračna penje se plima
Gora se kupu u sjaju

Eto te u pravi čas!
Ne slijećeš
U kljunu ti
Posljednja
Sunčeva riđa vlas

PAPIRNATA

Kažeš
Da moraš opapirnatiti
Da je papir pravo čudo
Otkako je govor zaglušan

Da moraš postati papirnata
Zato što papir ne razlikuje
Tijelo i Riječ
Slovo i Duh
Zato što se na njemu sve
Jednako piše
Zato što papir –
Kažu oni, a kažeš i ti –
Sve podnosi

Da će se, kad budeš od papira,
Priče i računi s tebe
Lakše brisati

Da će ti papir, kad postaneš od papira,
Pomoći da shvatiš da si
Papir, kao papir, oduvijek bila

RAZGOVOR S BILJKOM

Premda smo progovorili
U posljednji čas
Pa zato i nemamo organ za govor
Nego se služimo onim
Što smo već imali
A koje se ni otada nije promijenilo
Mi izgovoriti možemo
Praktično sve
Sve osim svjetla
I sve osim biljke

Svjetlo nam se pojmljivo
Opire
Biljka protupojmljivo

Neka se zato nitko ne pravi da zna
I da je to u stanju reći
Zašto biljka nije zelena
Od vrha do dna

I neka se nitko ne pravi da zna
Zašto svjetlo od kojega nema bržeg
Od lišća do korijena putuje
Toliko sporo
Da se to uopće
Ne da
Izgovoriti

HEJ, ZELENA

Hej, Zelena,
Krletko svjetlu!

Zar se od mene braniš
Upornim pupoljcima?

Zatraži i dat ću ti sve što imam –
Ovaj neželjeni dar govora

Zar me cvrkutom mamiš
Pa sad maštam kako se
Kućim u tvojoj sjeni?

Hej, sestro bezumna,
Kad zanijemim hoću li
I dalje vidjeti
Sveti ples kiše
Na tvome listu?

Ne mogu ti zahvaliti
Ja rastom posramljena.

Znaš li, o Beščutna,
Da smo sve što nemamo
Jednom davno izgubile
Da otkad govorimo
Mi više ništa ne čujemo?

Reci mi, beskrvna Nježnosti,
O čemu to razgovaraš s kišom
Koju ne vidiš?

OTMJENA

Evo, čitav život razlikujem
Jestivo od nejestivoga
Krjepko od ispraznoga
I dobro mi, izgleda, ide
Ne sustižu me more

Jutros sam sve povratila
Pred Svevišnjim
I zahvalila mu
Na izobilnoj poduci

Nježno me je po kosi pomilovao
I posjeo u naručje
Sad s visoka gladujem

PTICA

(Pjesma koja se dvaput pjeva)

Po zanimanju sam ptica
Predci mi to ne žele oprostiti

Nema se o tomu bogzna što reći
Moja je zadaća da letim i pjevam

Kada sam odabirala zanimanje
Nisam imala ni prava krila ni pravi kljun
Stekla sam ih u letu
I glavi u kojoj cvrkućem

Noću se odmaram u visokim krošnjama
Biram one guste, sitnolisne
One su moji viseći vrtovi

Nikad nisam svila gnijezdo ni položila jaje
Jer to nije moj posao

Ponekad čujem
Da mi je sudbina bila unaprijed određena
Dok se još nisam bila izlegla
I da nisam ni imala izbora

Ja mislim drukčije –
Da sam sebe kao pticu
Slobodno odabrala

I da mi to
tvrdokljuni predci
Nikako ne mogu oprostiti

KRUŽNA SADHANA

Gledam u Sunce
Vidim majku
Gledam u majku
Vidim smrt
Gledam u smrt
Vidim sebe
Gledam u sebe
Ne vidim ništa
Pogledam bolje da vidim
Tko to u mene gleda

Samo slijepo Sunce

PISANJE PJESME

Kako se piše pjesma?
Na leđima
To je najneprirodniji položaj

Trbušni zid stiska se do boli
Dok je lovim u suzama što klize
Niz sljepoočnice i slijevaju se u uši
Ta dva podla, zavađena lijevka

Ustajem
Mjerkam riječi
Sve su dalje od pjesme koja raste
Pipkam zidove, tapkam
Vraćam se praznih ruku
Na postelju
Padam u tvoje naručje
Ljepoto neizreciva

Jesi li ti pjesma?

BESKUĆNICI

Nismo mi obični
Mi smo sretni beskućnici
Mi kuće nemamo
Jer stanujemo u sebi

Nama kuće ne trebaju
Mi smo kod kuće svugdje
Premda nikamo ne idemo

Mi koji sretno
Živimo u sebi
Znamo se sretati jedni u drugima
To ne mogu

Oni koji žive u kućama
Makar u njima rado boravili

Nas sretnih beskućnika
Ima posvuda
Zato što nas ništa ne može okučiti
Mi se toliko volimo da smo
Kuće jedni drugima

Mi smo sretne kuće svojim voljenima
Ali to nije nikakva okućenost
U tim kućama nitko ne stanuje
Ljubav naime sve istjeruje

Na sunce
Na čistac
Van iz kuće

CVIJET

To što vidiš
I to što ne vidiš
Sve je cvijet

Tko bi cvijetu želio nacrtati udove
Sigurno bi mu ruke vidio gore
Noge dolje
I ne bi pogriješio
Iako cvijetu udovi koji se ne vide
Obrnuto stoje

Cvijetu su noge ukopane u nebo
A ruke mu rastu prema Zemlji
Mirisom mame slijepu maštu
Olovke koja ih riše

Zapravo
To što ne vidiš
Cvijet je još i više

LADA

Svako se jutro s obale moga grada
Otisne mala lađa i otplovi
Iz Efeza, Porta, Amsterdama

U toj lađi od čedna drva
Samo kormilo jede i pije
Dok mornar okreće pramac uvis
I s rukama iznad glave čeka
Da sve nestane – on, jedro, putnici –
I ništa ne ostane
Osim trbuha lađe
I njezina tereta
Golema
Ali toliko laka i šupljikava
Da bi lađa mogla zalebdjeti

Ja jednog jutra nisam nestala
Zaspala sam i ostala u lađi
Probudila sam se
U nekoj slatkoj luci
Dobro skrivenoj
I vidjela jato stisnutih brodica
Tko zna odakle sabranih
Kako se lijeno njišu
I tuckaju bokovima
A kad ih valovi podignu
Zaviruju u trup jedna drugoj
Hihoću se i prevrću svu onu prtljagu
Valjajući je po sebi i bacajući je
S palube na palubu
I preko palube u vodu

Pa kako što od toga pljusne
Tako se lađe sve uglas zapraćakaju
Perajama i krilima
A kormila im sita i pijana

Potom sam opet zaspala

Sutradan sam se ukrcala bez ičega
Sjela sam praznih ruku i čekala da na
Mornarev znak opet nestanem
Iz Efeza
Porta
Amsterdama
Iz lađe

S RUŽOM

Kad razgovaramo
Pomno te slušam
Kako dišeš

Kako nečujno
Biraš što ćeš reći
Dugi tihi izdah

Da slušam riječi
Bila bih krvava
Ovako
Gluhoća ostaje u meni

Kad se pozdravimo
Ti se vratiš u neku od svojih luka
Ja se otisnem natrag na pučinu

Riječi nam ne daju da potonemo

BOGATSTVO OBLAKA

Ante Žužul Marinović

BOGATSTVO OBLAKA

Oblaci – šuma nebeska
Ovce i jagnjad razigrana
Oblaci – osvojeni dio neba
Tajna nepažljivo podignuta od zemlje
Umjetnička slikarija sutona
Vječna priča težaka sagnutoga
Kiparski oblikovana šutnja
Mladići i djevojke na nebu
Oblaci – konji i konjanici
Sa zemlje prenesen život na nebo
Pjesnik – pastir oblaka
Sumnjivci nebo zatvorili
Tko to tamo pjeva iz oblaka
Vijest nezakonitu

NEISPJEVANA PJESMA

Tebe još nitko ispjevao nije
Mada si tema čuda poezije
Baš spremam jeku da se tebi javi

I ruku dižem koja ljubav slavi
Uteče glas mi koji tebe zove
A sjena bira krajolike nove
Jauk mi prati san i ovu javu
I tako bit će dok odem pod travu

JA ZIDAR

Ja zidar vrli
Zidam kameni stih
Uzidam sanje
Pa glas
Isklešem rečenicu
Ja zidar
Uzidam vjetar mlad
Kamenicu
Za ulje i med
Za poetski srk
Uklešem glazbeni eho
Djevojački pjev
Ja zidar
Okružio kameno guvno
Opetujem stih
Purtelicu za oko
Već se sunočalo
Nisam zgotovio
Ispod upaljenih zvijezda
Zidam nebeski svod
Ja zidar

NE MOGU SE DOSTIĆI

Zarobljen u svoju slobodu
Vezan vlastitim rukama
Spašen osobnim mukama

Šutnjom zavođen
Grkljan mi rezala
Misao zatrovala
Ne mogu se dostići
Ni perje odbaciti
Mučen noćnim sjenama
Razapet među čempresima
Mjesečarim svezana koraka
Očiju zaleđenih
Ne mogu se dostići

JEDINO MOJA

I čuo sam svirku
Van svakoga stroja
Velim – mijeno snažna
Jedino si moja
Oluja se diže
Puna nespokoja
Original je vječni
Da – i ti si moja
Dalmatinska kiša
Drugačijeg soja
Jedna kap se dijeli
Vičem – ti si moja
Oštra zraka sunca
Oštrog je proboja
Ja joj šapćem tiho
Pa i ti si moja
Neka divlja žena
Sjena bez spokoja
Uskličnik joj šaljem
Ti si diko moja
Tajna u jezeru
Neznana – bez broja
Ja je prepoznao
Ta znam da si moja

ŽENA BEZIMENA

Jučer je sanja ostala na drumu
 Krv od divlje pjesme tamne kao bol
 Jedan je gavran nadletio šumu
 I na tešku ranu prosula se sol
 A more piše neka čudna slova
 Datume brojke što nisam volio
 Jer meni treba pjesma Novog Kova
 Što po ukusu sam svome solio
 I kada sleti ptica grabljivica
 Da čupa meso – raskošno se gosti
 Neka će žena blaženoga lica
 Sobom ponijeti mladićeve kosti
 U očima mu još luč zapaljena
 U pjesmama je cijelog sebe skrio
 U njima pleše žena bezimena
 O baš onakva kakvu ju je snio

MRAK I CVJETANJE TREŠANJA

Pjevaš ko davna noć
 Ko put zavojit
 Mrak i cvjetanje trešanja
 Misao ko rijeka ponornica
 Glas se obara u jezersko okno
 Zašto cvjetanje tuguje
 Brao sam ti zrele trešnje za naušnice
 Bilo je to lanjske godine
 I sad znam...
 Vrletna pjesma uzdiše

U ČOBANE I PASTIRE KRENUT PLAHO IZNENADA

Daleko je selo moje
Bablje brdo
Ispod vele Biokove
Daleko jest
Moja jagnjad
Ovce moje
I kozlići razigrani
Biti čoban – pastir vrli
Kozar svijetli
Dok pobrojim svoju jagnjad
Ovce svoje divne koze i kozliće
I brabonjke pozlaćene
I brabonjci i stihovi
Pomiješani
Zlatno Runo i proplanci
Te frulica puna sjete
Puna sanje i vedrine
Gdje se jagnjad i vukovi
Upoznaše
Dolje more prepričava
Mitske priče – bajke – basne
I poete od pastira
Te predjele pune snova
I stihova posijanih
Čudnih stada i snivanja
Lako ti je pjesnik biti
Gdje ti kozlić pjesmu piše
I papcima slova kiti
Lako ti je pjesnik biti
I od vučjeg zavijanja
Od blejanja jagnječega
Sve se rime posložiše
U čobane i pastire
Krenut plaho – iznenada

OTISNUTA VIJEST OČIJU

Pognuto putovanje
Zgrbljena cesta
I šutljivo nebo
(Zemljo spasiteljice)
Težački put pjevanja
Disanje među sjenama
Kako se oteti sandalama
(Bosonoga stopala u cvijetu)
Iskrčeno predvečerje
Prosijane svjetlosti
Skloni se na tamno mjesto
Odakle su vedrine upućenije
I jezik bogatiji
A inkvizicija zbunjena

ZA SUTRAŠNJI ROĐENDAN

Sandri Barba

Velika ko sreća
Duboka ko bol
ŽENA kao svijeća
Rasvanjiva dol

UČINIT JE DRUGAČIJOM

Onda sam htio napisati zoru
Vedriju od ostalih zora
Izglagoljati je
Moju i ničiju više
Iščupati iz nje svjetlost
Vedrine isklesane
Uzeti glazbu i ritam
Učinit je drugačijom

Riječ iz djevičanske provincije
 Iz Kamenite Zemlje
 Djevicu neizgovorenu
 Mene – mališa pod nebom –
 Veseli mogućnost pretvorbe
 I jezik nesavladivi
 Pretvorio sam se
 U kameni dio zemlje
 Ja – stanac ljubavi

ŽMARIN MOJ BI PUNO BOLJE CVAO

Selena dušo iznad morske pjene
 Bili se mila udala za mene
 Il putuj nebom da te oči prate
 Ja ću na zemlji posrćati za te
 Selena čežnjo noć te ova vreba
 O kad bi jednom ipak sišla s neba
 Ružmarin moj bi puno bolje cvao
 A ja bi za noć svoje dane dao
 Selena mila – Putuj Luno dalje
 I ja ću tamo gdje me slutnja šalje

KO MI REČE STEĆAK

Maku Dizdaru

Tako mi reče stećak
 Tu je napisano nebo
 Otkad si legao
 Svaki dan si mlađi
 Čuje se konjsko kopito
 I rzanje mladog mjeseca
 Procvjetalo kameno srce
 I vlažna ti je suza
 I oruđe i oružje

Presijeca plamenu narav
 Odzvanja ostavljen stih
 Mogao bi se dogoditi krik
 Još si uspravan i neslomljen
 Sve glasnije pjevaš
 Kako ćeš preko rijeke
 Kad su se vode zamutile
 Obale joj jekom omeđene
 Dovoljno si se pomladio
 Prepoznat će ti pjesmu
 Po davnom jauku
 Po novom načinu
 Po isklesanoj duši

PRIJETNJA MORU NA OTOKU BRAČU

Pogledom ću te ustrijeliti
 Šutnjom te ukrotiti
 Uhom te izmoriti
 Riječi ću ti izmamiti
 Valove rukama pokupiti
 U Koromaslinovoj vali
 U Koromaslinovoj
 U kamenu ću te knjigu zakopčati
 Borovima srk darivati
 Prepisat ću te u bilježnicu
 Smrknuće i svanuće
 Dragoj za rođendan darivati
 Otocima te ograditi
 Bezbroy puta ponavljati
 (Pa i ti ponavljaš valovima)
 Pretočiti te u san i otploviti

NEKA SE DOGODI

Zarobljen slobodom uzdaha
Mijenjam smjer vjetru
Otvaram nesanicu pjesme
Krvotok tajne smrznute
Kroz mene teče rijeka
Rijeka virovita
Nepristupačne obale
Zmijastih tokova
Upregni čarobnu kočiju
Oluju morsku upregni
Vihor kao znak ljubavi
Neka se dogodi
I neka te nosi

PERUNIKA PERUNIKA...

Svakog dana ružmarini
Perunika sabljaš divni
Svakog dana murtelice
Mesliđani pazikuće
Svakog dana tulipani
I mendule zamirluš
A jasmini – karanfili
Perunika – perunika
Iris mačan nožan oštri
Perunika perunika
Ljubičasta sad je pjesma
Velika od nesanice
Ljubičasta sad je noćca
Ljubičasta psiha već je
I haljina ljubičasta
I gromovnik Perun pade
Ničice u raskoraku
Pa se strijelom obrušio
Perunika perunika

Zaveslaj od iste boje
I val se je obojio

JEZIK NA KROSNAMA ZASNOVAN

Jezik je moj na krosnama zasnovan
Tkalja ga moja otkala
Tra-tra-trata-trata
Zvijezde se nagingale od ljubomore
Tako je otkala i mene
U glazbi svanuća i pjesmi ganuća
Sjene se šetale tavanicom
Taj tkalački stan – preteča klavira
Glazba svemoći svirka ponoći
U moje uho slijetale ptice
U jeziku se bistrile vode
I kupale se njezine niti
Raspredali konci
Zasnovala mi velika krila
Zadojila sanjama
Pa duboko zaplakala

DALEKO GLEDANJE

Čuvaj me
Ne progovori
Niti jednu jedinu riječ
Neka šutnja zasadi glas
(Slike i sumnje)
Daleko gledanje
Čuvam te drugačiji svijete
Snoviđenje prenosim
Kroz pukotine
Kroz provalije
Preko dračavih klanaca

Preko ljudskih pustinja
(Da mi druga riječ
Ne preskoči prvu)
Čuvaj me sanjo moja
Neka te u školjci
U čarobnoj škrinji
Ja mag tvoj

ŽEDNI STIH

Mogao bih napisati
Sonet o ruži
O višoj planini
O čarobnoj sanji
Da bude nešto duži
Da bude vješto manji
Ili samo stih jedan
Neka ostane žedan

PO PONORIMA

Zidao šutnju
Ogradio samoću
U tami cvjetove sadio
Po jamama jaukao
Jeku prepjevavao
Izažimao rečenicu
Riječ slavio
Tajne svjetove srkao
Sa sjenama dijalog vodio
Dan noć krvario
Na izvorima ispirao
Potkrijepio strahove
I vraćao se na svoje mjesto
U ponore

KAKO RONITI U PJESMI

Ti znaš jezik maslačka
Pjevanje ljukelja
Grzdulje
Ljutike i kapule
(Puru si zaboravio)
Tušć i kukurik
Koromač i kokošju voljicu
Radić i kapulicu
Zapitaj profesora emeritusa
Možda ti pomogne
O lijeku duše
On ima osamnaest titula
Doktor je znanosti
Zapitaj uvaženog akademika
(Ima ih više vrsta – kao otrovnih gljiva)
Doznati ćeš kako trebaš upoznati vjetar
Kako u razgovoru s planinom
Ječmenim kruhom
I kako trebaš sanjati zvijezdu padalicu
I kako roniti u pjesmi

BUDI OTROVNA

Da ne budeš pitoma
Budi otporna
Dakle
Budi divlja
Sklona nerođenim stvarima
Ne moraju te razumjeti
Ni danas ni sutra
Budi buduća
Mrzi sklopljenih očiju
Ljubi samo smaknuće
Tako čine nevini
Ako nikneš u travama

Budi otrovna
Nemoj da te prepoznaju
Ni da ti aplaudiraju
Ili požele sreću
Uzimaj stih bez recepta
Otruj se svitanjem

NE DAM

Ali ne dam mjesečinu
Ali ne dam val od mora
Ni sutone nepobrane
Ni svitanje orošeno
Ni dan ni noć od jauka
Ni vedrinu ostavljenu
Niti jeku usamljenu
Niti rijeku od bistrina
Ni jezero od dubina
Ni oluju koja stiže
Ni vihore sred tišine
Ne dam
Ne dam
Ni baštinu pradjedova
Ni kulturu nagaženu
Ni umjetnost poniženu
Niti zemlju opljačkanu
Ni grobove uvrijeđenih
Niti pjesmu poniženih
Proć će
Proć će i taj izam
I kapital ko fašizam

NAD CRNIM STIHOVIMA

Crna ptica
Crna žena
I crna – crna ljubav
Gdje ću s toliko crnine
I kako je nositi
Crna kuća
Crna vrata
I crni prozori
Tko te obojao
Nebo crno
I crna rijeka
I grotlo jezera crno
Crni val
I crno more
Uši mi crno čuju
A oči crno vide
Kako ću te oplakati
Crna ljubavi moja
Djevojko u crnom
I svijete moj
I cvijete moj
Crninom omotan
Crna ptica kruži letom
Nad crnim stihovima

GLAS S OTOKA BRAČA

Posejdone
Kronov i Rejin sine
Zeusov brate
Zemljotresac si
Donositelj oluja
Kralj Atlantide
Čuješ li me
Otok Brač

Vala – Koromaslinova
Smokve ulje i med
Cmilj i kadulja
Mendule
Maginje – lavanda i murtelica
Za svaku ranu ljekovita trava
Možeš li zapovjediti moru
Da primi ciklus pjesama
Ili bar jednu pjesmu
Po tvom izboru
Prepjeva na sve jezike svijeta
(Neskromno zar ne)
Ili zametni oluju
Najčudniju do sada
Oluju koja razbuđuje
I mijenja svijet
I rahli zemlju
I pripremi je
Za sadnju poezije
Erata nek je orosi
Posejdone
Mijenjaj pa makar trešnjom
Makar potopom
Jer ovo zasigurno nije dobro
I nije život biti živ
Već i biti čovjek
Drugačiji i
U svemu bolji
Spreman pjevati i umirati
To sam ja
S otoka Brača
Gdje se još Tinov glas čuje
Iz Koromaslinove
Težački upućen –
Prema svom komadu zemlje

OŠINULA ME TVOJA MUNJA

Petru Gudelju

Ošinula me tvoja munja
Prenuli me tvoji gromovi
Nadlijeću me tvoje golubice
Mirluše tvoje dozrele naranče
Šibaju me tvoji čempresi
Napada me tvoj vuk
Još zavija između planina
Sklonio me tvoj suhozid
Sačuvao me od nevremena
Jauk se tvoj pretvorio u jeku
Začepio mi usta
I svega me pretvorio u uho

NUDIM TI BOGATSTVO RAZLIKA

Gađam te cvjetovima
Sanjama i sjenama
Nudim te izvorima
Dahom proljeća svečanog
Nudim ti razgovor
S mojim šutnjama
Nudim ti gledanje
Zatvorenim očima
Nudim ti glas ružmarina
Pjesmu tulipana
Nemuštu glazbu ti nudim
Svirku planina
Nudim ti bogatstvo razlika
Samoću neugašenu
Nudim ti nevidljiv spas
I lijek ispod nebesa

DOGODIT ĆE SE

Neka sijevne munjevit stih
Gromovita glasa
I neka razbudi pospani svijet
Pa staze svjetlom podari
I neka se digne oluja
Vihor nepopustljivi
Sve to može poezija
Poezija visova – vasiona
I da se dogodi trešnja duše
Trlema¹ svijesti i sanja
I više vjere u mogućnost versa
Dogodit će se
Vjerujte – Moram to reći
Dogodit će se
I kugla će se brže okrenuti

U DOSTOJANSTVU TIŠINE

Ja šaptač vremenu
Nevidljiv i nečujan
Šapćem nad rijekom
Ponavljam voljeni stih
Ja šaptač vremena
(Sjena tajnovita sam)
Šaptač svanuća
Za strmen se zapalio stih
Za bajamove cvjetove
Tiše šapćem jezeru
Dubini neukrotivoj
Zavođen slutnjama
Ja šaptač planinama
U dostojanstvu ljepota
U dostojanstvu tišine

¹ Mora.

Odzvanja logos
 I opet užežen stih
 U njenom vihoru kosa
 U sanjama nedovršenim
 Nisam li šaptač ljubavi

EUTERPIN JAMSKI JEZIK

Noć mi uglazbila pjesmu
 I jedino ja čujem flautinu svirku
 I još jedan Novi instrument
 Podloga je čarobna – tajnovita
 Što sve može glazba zavodljiva
 Vidim plešu planine mlađušne
 Terpsihora s pokretom djevice
 Tijelo govori erotikom sjena
 Noć ima glas poezije
 I pokret ljubavnice neviđene
 Tko to tamo tugu bilježi
 I rosni cvijet razbuđuje
 Euterpa Jamskim jezikom
 Otkriva bijele cvjetove

BOSONOGA KRALJICA

Ljubici

Da Ti sviram na čemprese
 Da Te vihor svu ponese
 Da Te popnem na jablane
 I izliječim Tvoje rane
 Kroz Tebe ću pustit rijeku
 Nek brzaci s Tobom teku –
 Vijugava ponornica
 Da si Tica iz Njivica
 Cvijet od sunca – draga lica

BOSONOGA TI KRALJICA

Da si divlja – sva od sanja
Morska vila da se klanja –
Tvome sluhu – Tvome duhu
Tvome tijelu – Tvome ruhu
I rukama i očima
Da sa Tobom sve počima
Da si žena i planina
Jednostavno da Te ima
(U to ime pehar vina)
Da Ti sviram na valove
I oblake posve Nove

JAMSKI JEZICI

Pjevaju planine
Pjeva rijeka s jablanima
Pjeva more zvučnim jezicima
Čujem oblake razmažene
Pjevaju planine
Vitke mlade i gole
Jezerski muk u glasovima ptica
I čujem pjevaju zvijezde na nebesima
Nemušti jezici pripovijedaju
Sa svih planina krenuše izvori
Dolovi uzeli pjesmu djevojaka
Oko pralja šetaju vjetrovi
U vodama se zrcale vitki mladići
Jamski glasovi
I Jamski jezici
I moja šutnja svanućem
Zapjeva

BALADE I PONEKA PJESMA

Miljenko Buljac

IZ KUŠALICE IZNESEN

Krasi ga skupocjeno crno odijelo
pusteni tamni američki šešir,
čim ga zamijetiš pogled ti pada nice,
smiješe ti se cipelice, postole crne,
lakitane. Gospodski je sin, fakin,
krenuo u svijet iz Wuhana, iz
laboratorija iznesen – Koronavirus
Novum, pustolovina pustih žedan.
Otkriven je njegov smrtonosni soj,
zarazan na entu, vrlo brz je, vitak,
duga kroka, lako ga prepoznati –
u plaštu je crnu, zamašan otkos ima,
oštrom, oklepanom kosom maše,
pagat će mnogi kad kosac zavitla,
pokošeni, mrtvo klasje svi smo.

Iz Singapura su vijesti s radija,
tvrde da sletio je tamo na doručak
kratko. Na slasnu objedu ugostit će
se u Dohi, večerati u Somaliji ili
u Maroku, Casablanki ili Mogadishu.

»Pardonček, gospon virus, a je ne,
nešt' se i nas pita, budemo se i mi
predstavili, raskrinkati bu trebal vas,
a ne nas, nepravedno smo gurnuti
vrit, posel to proces je ekstremni, ne,
bumo rekli – debelega repa.«

»Doduše, imamo i mi na licu putra,
malko smo loše volje, nezadovoljni
s plijenom, i s nekim raspletima čudnim,
ali povezani u skupine moćne mi smo,
i na forumu skupismo se, rekli bismo,
i onda kad ni sami vjerovali nismo.«

Tada baš se javi još moćniji glas:
»Na linearan način širi se i naš utjecaj,
trudimo se još učinkovitijim biti,
slavimo danas Dan zagađenja svih voda,
zemaljskih i nebeskih. Naše ćemo lijekove
spustiti na dno morā, oceanā, ni jedne
kaplje vode bez farka biti ne će.«

A u povjerenja mi reče: »Eh, moj šjor!
Naivni baš nismo, al' žeđamo za moći
i slavom, u svakom bismo se poglèdū
proslaviti htjeli. Lakše ćemo disati,
objesno se provoditi, u svim slastima
uživati, a ljude sve ostale, potrebno je
u jedan kavez strpati.« Zanimjih, ostah
bez riječi, i već mi se živjeti gadi, pomalo,
kao da me i nema. Ostajte zbogom!

BALADA O KARAKONĐULI

Tko bi mogao reći širinu i dubinu Stipančeva jezera gledana dječjim okom? Kao more skriveno je u blatu i u sabljastu šašu, sasvim nedostupno. Nitko mu dubinu ne zna, barem dosad se glasno šuti. Na sredini jedanaest je duboko, sa svoga balkona dovikuje mi Tonći Vuletić, profesor moj stari, ćudljivi, strašni, zaljubljenik u okoliš čist, prirodu netaknutu. Mjerio ga je napravama svojim s lađice trošne, a sad me doziva i psuje novinare koji Peruću, potvrdih mu, *vodu peruću*, stalno Perućom pišu. Iz jezera niče toli lijepi lopoč, ali i aždaja, zmija, *Karakonđula*, zvali je stari, svakim je danom sve veća, svetome Juri mrska. Pomislih, dokrajčio ju je davno. Svakoga bi jutra svojim kracima barem jednu djevu koja bi po vodu došla, ili blago na pojilo tjerala, svojim žvalama priklještila naglo i u ždrijelo tiskala, stjerala, kosti smrskala, gutala, žvakala i do smiraja sunca progutala. Potom bi se u odaje svoje na dnu jezera zavukla, u kraljevstvo slano svoje. U čudesnu gradskom jezerskom zdanju čekala bi novi dan. Tada bi se i jezero velo još sneno, trstikom skriveno, ševarom, sitom, uz plač majka ucviljenih budilo jaucima, kuknjavom, granatim plačem koji bi stizao od Čovine strane, Zoričine petrade, Jerkanove kunjače, Kekezova kuka, Pletikosića rasjeda, Ivandića briga, Renića luke, Kelavina luga do Vidića jaruge; od Mrguda, Vrebe, Mačjaka, Vojskave, Mušterića potoka, Šajana, Jejovca, Ždralovca, Rumina, Malina do Krinja. Pokraj staništa bjeloglava supa obližnje pak velo Jankovićevo jezero šesnaest je metara dubine, pouzdano tvrdi stari profešur Tonći, a od njegova glasa još i sad drhtim, i ne marim o dubini, pa iako i ja starim, lakše mi je pokraj vrba prošetati, proći, nego se s dubinama zateći il' što grješno reći.

Tvrde da Karakondžule nema, i da je sve manje čudesa. Ni u snu ne usuđujem se mjeriti veličinu nebesa, dubine i daljine uopće me ne zanimaju, niti me muče, a niti me briga o čemu krekeću žabe. Krekeću stalno, *naiskoli* noću, kradom krekeće kreketavo kreketima raskreketano jezero slano. Iz njegova blata niču bokori lopočeva cvijeta, a listovi trepavicama Karakondžule slični. Više i ne pomišljam na crkavicu od plaća i penzija sasvim malih, od školskog gospodara koji ništa ne stvara, niti se o nama stara, pa nema ni žara, samo nas vara, a Tonći, strah i trepet je bio, i kad bi sjedio, a tek kad bi šetati učionicom stao, i prije nego što bi te prozvao i pred ploču dozvao, čovjek bi od straha zaplakao. Sad, u starosti pak željan je prijateljske riječi, s balkona bi dozivati stao, ni do Sudnjega dana odgovor ja mu ne bih znao. Ej, Buljac, što misliš je li hrvatačka slika zaista prava, ili u Đakovu dojmове drugima stvara? Umro je profešur stari, a što bi tek rekao danas o Karakondžuli kombi kogeneracijskoj plinskoj? O grijanju perućkih voda, otrovnom zmaju koji riga i puše, truje, zagađuje i uništava redom i bez duše, iznutra ruje, povraća, psuje i pljuje na sve svetosti i na sunce nam žarko naše.

BALADA O DIVLJIM GUSKAMA

1.

Uzduh je ispunjen kricima
na proplanku odjednom,
u nebo dignuh pogled
zapanjen, zatečen,
što se to zbiva,
tko to ječi i gdje se skriva,
nebo ispunjeno lelujavim jatima

lepezasto
glasnim lelekom lepetaju lepršavo
letačice s neba.
Što li su,
rode,
ždrali il' čaplje?
Guske divlje to su,
iza leđa netko reče da su bez pameti i duše,
a čudesne su,
u prizoru pravilnosti,
savršenstva,
netom šest pa tri,
potom pretapanje,
pa stapanje,
pa ponovo novo jato,
astronomski
poravnato.
Tko je u letu iscertao tu planimetriju,
tu nebesku geometriju,
tu silnu simetriju?
Tko je meštar trigonometrije ove,
božanskom genijalnosti plove,
a ja ih pogledom
divljenja punim,
pogledom lovim,
i dozivam tu raspršenu skupinu ptičju,
i živ se čudim toj igri,
i stvorenjima beskrajno ljupkim.
O kricima bolnim opet vam govorim,
jauču ponad glava,
leleču, plaču,
sitne,
a k'o galebovi klauču,
nešto im pečalno,
nešto žuhko
naslagano im je u duši.
Nešto što u njoj žubori u strahu,
nešto što i nas od jada mori,
koliko li je samo boli proletjelo

u jednom dahu
i sijevnulo u strahu.
Koliko dozivanja,
koliko čežnje i nadanja,
naricanja,
nebeske aure stradanja,
koliko straha u letu,
letu i padanju?

2.

Kad nebom plove
divlje su guske savršenstvo svijeta,
svijest je o pomaku svakom
u glavicama sitnim odmjerena,
u stapanju,
u pretapanju,
sve do raspršenja ptičjih jata
u savršenim kretnjama,
stotinama svijesti
o sebi i svima.
Koliko li je sjete i gorčine
u krik divlje guske?
Koliko li je tuge u jaukanju,
klaukanju?
O, ljudi,
ljudi, mi smo divlje guske
kad ni jesti ne znamo,
nered nam je posvud,
mi koji smo rušitelji samosvijesti
i vlastite povijesti,
ispunjeni mislima crnim,
koji ni za bližnje svoje,
za jade njihove
ne marimo.
Nadahnućem nebeskim ponesene,
božanski,
pa i kad na ptičji način
jauču, klauču, plaču,

glavu ne gube,
stotinama svijesti o svima i o sebi,
i o nebeskim tajnama,
o božanskom letu,
tko to ravna raspršenim
lelujavim jatima?
Kakve ih nevolje k sjeveru odvlače,
što smjeraju
i kamo ih tjeraju,
zbog čega jade svlače,
zašto im duša plače,
zima je još,
zar puščanim pucnjima da postanete
meta?
Da vas perušaju pijani lovci,
da vas pirjaju kuhari tusti,
svi da se goste.
Manimo se toga,
hej ljudi,
ptičjoj dražesti premca nema,
mi stvoreni smo tek biti sada
slavljenicima njihovih ljepota,
nebeskoga leta
i sklada,
uzvišena života.
Tko to ravna raspršenim
lelujavim jatima?
I kako im dojaviti sada,
da ih puščana zasjeda čeka,
i zašto smo toliko jadni,
i tko koga pita zašto se skorojevići
i sva gospoda ptičjim kite perjem
i kicoše,
i zbog čega se kicoše još?

KAMO ĆEŠ U OLOVNU KIŠU, POD OGNJENI TEPIH, DJEVOJKO?

»Iznemogoh od pusta jecanja,
u noći postelju plačem zalijevam,
suzama ležaj natapam« (Ps 6,7)

Snježani Jurić

Večernjeg mira nestalo je, opasnost je zračna,
policijski sat. Pokazati joj imam hrabrost sad,
vožnju bez svjetala, odvesti je doma. (*Plavokosi
plavac poznata prezimena pustio nas prema Šolti*).

Silovitim udarima sijale su smrt mine i granate,
a u kosti stjerale sav strah. U reviji razornih moći
žarila se pomisao da neprijatelj naš vatrenim nas
poljupcima punim ognja, žarko, ljubio žarko,
i sad nas još ljubi.
(*Oprosti im, Gospodine, jer ne znaju što čine*).

Stisnuti čvrsto pod Šoltinim pergulom ponizno
smo im praštali i sve oprostili. Od sve jačih udara
na opasnu izlogu iskušavali smo nestalnu našu vezu
(Ne znam kako to drugačije nazvati). Tada me
prihvatila, ono, kao voljela me. Privlačna bila je,
spremna na nježnosti, škakljiva, opuštena, ležerna,
u strahu pak od smrti, od udara vjenčica praskavih.

Uz odijelo ratnice, njeno je lice ozbiljnošću zrâčilo.

– *Ja sam na prvoj crti, u Paljuvu.*

– *Ja sam na prvoj u Vojskavi. Zašto odlaziš? Ne idi u noć
stradanja i smrti!*

– *Nema straha, nisam u Legiji stranaca, svojima
idem. U elitnu, Četvrtu.*

– *Ovdje su isto tvoji.*

U more odnijet će nas ta pjenušava rijeka, ta odluka
njena. Obuzdaj konje vrane, neosedlane, djevojko,
ne ostavljaj konjanike pospane, stani i ostani.
Ovdje se brani svoj prag, plemenščina i baščina.

Tu ćemo tugovati, žalosni i radosni biti, skupa se smijati i plakati.

– *Pođi kad hoćeš*, izustih naglo, prije dospjelih misli, odmah se pokajah što rekoh. – *Bilo bi bolje da si tu. (Zašto sam uvijek protiv, protiv nas?!).* Stalno smo u ugrozi, opasnostima, rijetko ovako sretni i sami. Misao je neka narasla iz straha: ta razdaljina nam je potrebna, pomislih. Okušat ćemo jesmo li jedno za drugo, *u sebi rekoh*, a srce mi odjekuje bolno.

Konji su ozobljeni, bijesni, pobješnjeli, hitamo k rijeci u noći punog mjeseca. Dolje je Šibenski most, proći ćemo na drugu stranu, braniti Zadar i Kotare, oteti hrvatski kraj, i vratiti se opet, spoznati kako je bilo. Vražji tad bič fjuknu nebom i prostruji pokraj njenoga uha. (*Samo smo čudom spašeni! Oj, Zoraniću moj, stiže ti bližika moja! U ruke stavljam je tvoje*).

Strahom nošeni, u jurnjavi sami ù sebi pomišljamo na sljubljene krjeposti: na mudrost i pravdu, moćnu ruku i umjerenu snagu, obitelj, dom i domovinu. Ako nemaš jednu od njih, nedostaju ti sve ostale. Prazan ti si, bez trunke ljubavi, bez dobrote i bez milosti bliske, bez Božjeg blagoslova.

Oh, Bože, samo da se ne rastopimo tražeći blago. *Malinar vremena* nakratko zaustavio je žrvanj svoj. (*Jesam li je mogao spasiti?*). Pepelom posipam slabosti svoje, nespretnosti, nesigurnosti, odgodu u sebi i neke nejasne, zakopane misli, kadence boli gorke, najgorče. (*Moj grij, moj grij, moj priveliki grij!*).

Sama znaš, *bližiko*, što ti od svega napokon òstā: srce ratnice, smrskano lice, oči ugasle, ruke beživotne, zaborav i nezahvalnost onih kojima si snove čuvala i sačuvala. Od kiše projektila zbližio nas pergul tvoj. U zagrljaju našem prvom, stisnuti onako, voljela si me, ono, voljela, zavoljela si me kao.
– *Kamo ćeš u olovnu kišu, pod ognjeni tepih, djevojko?*

SABRANI KRMPOTI

Josip Škrapić

MAJKA

Pruži ruku da ti dadnem kamen
Isplazi jezik da ti nalijem vode hladne
Načuli uši da ti ispričam sve svoje priče
Raširi prsa da te pogodim svojim grumenom
Skinu sve sa sebe da te zaigram novim ruhom

Učini što sam ti rekla
Ja sam tvoja majka – zemlja

KLIJEM

Rastvara se nebo nada mnom
kiša me blagoslivlja
otapaju se moje noge uronjene u lokve
kapljice mi probijaju kožu
pljušti voda po mojim nutrinama
prsti mi kliju, raspada se moje tijelo
Kada izađe sunce
niknut će namjesto mene, neko biće – drugi netko

KRAJ KAKO I PRILIČI

sjedim na toplom kamenu nasred dvorišta
nije me dugo bilo u selu
moja kuća kao da me i ne pozna
mačke su pobjegle od stranca
ptice su umuknule
zidovi me ne žele prihvatiti
njih su ljudi stvorili
sjedim na toplom kamenu nasred dvorišta
on me ne odbija, ne gleda me poprijeko
možda je i čeznuo za mnom

sjedim i osjećam micanje loza
oživjele su
nitko ih ne kida niti veže
podivljale su

primiču mi se
znam da nemam vremena pobjeći
uvile su mi se oko nogu
jedna mi plazi po rukama
ne mogu se pomaknuti
niti kriknuti
nemam zašto
znao sam što će se dogoditi
smilovale su mi se
omotale se oko vrata
i razriješile me muke

*

već odavna ugušen i obrastao u divlje zelenilo
čujem utišano zvono i lagane korake u blizini
maleno jato koza veselo kida isklasale loze
i svako toliko tapkaju o pod
i ne znajući da hodaju nada mnom
i da jedu listove na meni othranjene

JEDAN STIH

Napiši jedan stih
– Samo jedan
Nemoj više
Neka bude jedan
Ali vrijedan
Neka bude kratak
Ali opširan
Gledaj da bude mudar
Da sve u hipu kaže
Da ga profesori govore
Da ga djeca čitaju
Neka bude samo jedan
Neka to bude i naslov
I tema i motiv glavni
I pouka cijeloga djela
Neka bude sve u jednom stihu
Neka čitatelj sazna sve
Neka nakon tvojega stiha
Baci sve tvoje knjige
I neka zna samo taj tvoj stih
I neka ga svima govori
Neka svi znaju
Da si napisao samo jedan stih
Jedan, ali vrijedan
Kratak i mudar
Sažet i opširan

Napiši jedan stih
– Napisao sam.

JUTRO VELIKE SUBOTE

Subotnje jutro
Nebo se plavi u svojoj plavosti
Sunce grije zemlju jako i postojano
Niz padinu mučnu teče krv i voda
Kraj puta je ostala trska izopova
Svaki čovjek ovoga jutra
U svojim ustima osjeća okus octa
A na svojim rukama drži Spasitelja

Subotnje jutro
Ljepše nije moglo ni svanuti
Još da nije laganoga vjetra
Što nam ne da u miru ohanuti
– To nas On diže iz ustajale vode
To nas On uspavane kuša

I KOZA I VUK I SOL I KRV

Na mome stolu jari se koza
Šareno kozle mekeće moje ime

U krevetu mome leži vuk
Iz usta mu se pjeni od radosti

Na mojoj glavi kolju se vuk i koza
Rogovi me češu po glavi
Očnjaci mi svijetle pred očima

Niz tijelo mi teče krv
Kozja i vučja krv

Lijepim se za kamen
Sam sebe solim krvava
Ja sam i koza i vuk
– I vuk i koza

Ja sam kamen borbe
Ja sam zemlja sukoba

– Operi me, Gospodine!
Izlij na mene potoke svoje
Umiri u meni vukove
Saberu moje kože izgubljene

BUKA I TIŠINA

čujem da se nešto u daljini lomi
kao da kamen od kamen udara, odzvanja
cijeli svijet šuti, šutim i ja
slušam i dalje kako se nešto u daljini lomi
to se djeca u Palestini igraju sa svojim kostima

PRIPOVIJETKE

Robert Aralica

PRESJEDANJE U RÊVÖNNU

Bilo je to nakon rata. Imao sam tada trideset i dvije, a možda ih i sada imam, gotovo je nemoguće odrediti. Čekao sam vlak za Ženevu kako bih se susreo s budućim investitorom u očevoj tvrtki. Uskoro sam doznao da će moj prijevoz kasniti zbog iznenadnih popravaka na željeznici tako da sam dobrih sat i pol proveo prelistavajući novine što ih je netko prije mene ostavio na klupi. Primijetio sam da se moj peron raščistio od ljudi koji su valjda izgubili svaku nadu da će vlak doći kada mi se obratio čovjek uglancanih mokasinki u tanko prošaranom kariranom odijelu: »Kažu da će sada doći drugi«, pripalio je cigaretu pa malenim češljem namjestio svoju nauljenu kosu, »s ovim se samo jednom presjeda.« Svojim manirima i fizionomijom nalikovao je mom investitoru čiju sam fotografiju vidio u nekom poslovnom časopisu.

»Zbilja? A zbog čega mi za to nisu rekli na šalteru?«

»Moguće da su zaboravili.«

»Onda ću im reći neka mi zamijene kartu.«

»Ma, nema potrebe, to je rezervni vlak, već sam pitao, karta će vam vrijediti.«

U roku od nekoliko minuta kroz dim se stala probijati ponoćno plava lokomotiva. Sa strane je pisao peteroznamenasti broj, a zabavljala me činjenica što, kada bi se između znamenki stavile točke, mogao se dobiti datum moga rođenja 28. 7. 1914. Peron je bio gotovo prazan pa nitko osim nas dvojice nije ušao.

»U kojem ste vagonu?« upita me čovjek.

»U četvrtom.«

»Ja sam u drugom, ali možda se vidimo.«

Pozdravimo se prijateljski, onako kako se pozdravljaju ljudi pobratimljeni zajedničkim problemom. Sjeo sam u svoj trošni kupe u kojem su sjedili baka i djed sa svojim unukom. Minijatura, punašna kondukterka provjerila mi je kartu i potvrdila priču onog čovjeka s perona. Objasnila mi je da presjedam u mjestu čiji je naziv započinjao s *Röv*, ali ga ja nikako nisam mogao upamtiti. Pitao sam svoje suputnike sjećaju li se imena, ali stari je već hrkao, baka nije čula, a mali nije znao.

»*Rêvon*«, iznenadi me djevojka na vratima. »Znam gdje je to, reći ću Vam prije nego budete morali izaći.« Pogledom sam prešao preko njezinih bijelih nogu, tankih, ali čvrstih listova prekrivenih gotovo prozirnim najlonkama ispod uske modre suknje pa nastavio svoj put preko vitkoga struka sve do grudi. »Ako vam ne smeta, sjest ću pored vas. Nadam se da me nećete izbaciti. Imam i kartu, gle!« Smjestila se pored mene pa sam mogao nanjušiti slatkasti parfem što se miješao s prirodnim mirisima njezine kože.

»*Revon*... Jeste li tako rekli?«

»Da, samo što zvuči pomalo grubo kad tako izgovorite.«

»*Rêvon*«, zaprede koketno, »Ponovite za mnom... *Rêvon*...«

»*Revon*«, pokušah imitirati, ali je moje *r* svaki put zvučalo previše oštro.

»Ma, dobro, uspjete jednom.«

»Kondukterka je to drugačije izgovorila, zvučalo je njemački dok vi ono *r* na početku izgovarate kao kad se hračka, zvučite kao da vam je francuski materinji.«

»Pa i jest *monsieur, je suis une femme française originale*. Moji su iz Lyona, ovdje smo se preselili još prije rata... A vi? Njemački vam nije materinji, čuje vam se po naglasku.«

»Toliko sam očit? I moji su ovdje pobjegli prije rata... Inače, ja sam Viktor, Viktor Kovač.«

»Celine, drago mi je«, nasmiješi se pokazujući mi fino posložene bisere dok sam ja osjećao kako lagano padam pod njihov utjecaj.

S djevojkama nikada nisam imao previše sreće i moji su mi roditelji (osobito majka) već zamjerali što se nisam oženio niti im podario unuke. Skora se promjena nije mogla očekivati jer sam neprestano bio na putu ili zadubljen u fakture. Često bih tijekom sličnih putovanja upao u sanjarenja o djevojci koju sam slučajno susreo, ali uglavnom ništa nisam poduzimao. Čak i kada bismo započeli razgovor, naši bi se putevi raskrstili i tu bi priča završavala.

»Nekoliko sam puta presjedala u *Rêvonu*«, nastavi Celine. »To vam je divno mjestašce, praktički selo, a kolodvor im je presladak. Imaju krasne žardinjere u kojima su ruže. Ma, znate one, s izrezbarenim prugama, nalik na antičke...« Poželio sam otvoriti prozor jer je bilo zagušljivo, ali mi je baka, stisnutih očiju

i dotad gotovo nepomična, naredila da to ne činim. Celine i ja smo stoga pošli u kratku šetnju na kojoj sam još par puta čuo naziv onog mjestašca. No ljudi su ga, ovisno o svom porijeklu, različito izgovarali. Neki ga je Slaven, najvjerojatnije Rus, izgovorio kao *Rovinj* u kojem sam znao ljetovati kao mladić. Uskoro nam se pridružio dječak iz kabine kojemu su baka i djed sada spavali, a on se dosađivao. Zabio je svoju glavicu između nas, a Celine ga je nježno obujmila oko ramena. Vjerojatno je pretpostavljala kako mali stalno sluša prigovore ono dvoje staraca te da odavno nije osjetio nježnost. Stajali smo tako u trokutu pored prozora na kojem su se izlistavali prizori drveća, polja i planina. Kasnije smo sjeli za stol i promatrali ljude pored nas.

»Vidiš li ono dvoje«, pokažem dječaku na podebljeg proćelavog gospodina u sivom odijelu i gospođu kovrčave crvene kose odjevenu u bež haljinu.

»Vidim.«

»Znaš li o čemu pričaju?«

»Pa ne, ne znam čitati s usana.«

»E, pa ja znam.«

»Zbilja?« upita dječak ozarena lica.

»Da... Upravo joj govori da je jutros skoro uhvatio ogromnu ribetinu u jezeru... Evo, ovolika je bila... Da, ma, kad vam kažem, som ili Levijatan, pitaj Boga, vukla me skroz naskroz iz zaljeva! Uzeo sam neki bat iz broda pa je njime dobro izmlatio... Ovako, puf, puf! Pravo po glavurdi! Istina je, kad vam kažem, živa istina... *I jeste li je onda na kraju uhvatili?* Ma kakvi, moj kum i ja smo o'šli na pečenku«, mali je umirao od smijeha, osobito na moje onomatopeje, začudilo me koliko su se dobro riječi što sam ih izmišljao na licu mjesta poklapale s načinom na koji je čovjek prepričavao. Nastavili smo se tako zabavljati sve dok po dječaka nije došao pospani djed. Očekivao sam da bi se mogao naljutiti, ali on je svoj dolazak ipak odrađivao po bakinoj naredbi.

»Znate li zaista čitati s usana?« upitala me Celine zapalivši cigaretu.

»U stvari znam.«

»A zbilja...« reče pa počne nijemo pomicati usnicama »Jeste li ovo razumjeli?«

»Jesam«, rekao sam osjetivši kako sam se zacrvenio.

»Oprostite, mogu li provjeriti vaše karte?« reče kondukterka.

»Može, zbog čega?«

»Došlo je do zabune, imamo dvoje ljudi koji su otišli u viši razred i tako nekome oduzeli mjesto... A, da, evo ga, izgleda da je došlo do zabune. Vas dvoje biste se trebali premjestiti.«

Celine i ja smo se pogledali u potpunosti zbunjeni cjelokupnom situacijom, ali tko bi mogao odbiti skuplji tretman za nižu cijenu?

Vlak nam se u tom dijelu učinio neprirodno velikim. Kao da njegova unutrašnjost ne odgovara vanjštini. Zidovi su bili oblijepljeni modrim tapetama s floralnim uzorcima, a stolove su prekrivali satenasti stolnjaci sa zlaćanim rubovima. Ubrzo smo shvatili da smo došli upravo u vrijeme večere jer ispred nas se, u punini svog vrelog miomirisnog bogojavljanja, rasipao sočni reljef hrane. Prešao sam jezikom preko svojih proždrljivih usana pa očima stao istraživati tu gozboliku kartografiju što su je konobari donijeli samo za nas. Prvo sam primijetio gudana kako se izležava u svom pucketavom zlaćanom haljetku, a potom svilenkastosmeđi *Boeuf en Daube* čije se mekano meso rasijecalo već pri samom pogledom (kuhao se čak tri dana pohvalio nam se kuhar); bilo je tu i pohanih narezaka jetrice, telećih brizli i uglancanih ovčjih bubrega što su se sjatili oko jezerca bistre kokoške juhe; hrskao je tu i *Cordon bleu* plazeći svoj razmazivi sirni jezik pored ugasle lave *Racletta*; bila je tu i čitava svita pečenih krumpira, mrkvi, šampinjona, lisičarki, pa i onih bijelih, tek propupalih klobuka mliječnih gljiva za koje nisam niti sanjao da postoje.

»Ja sam mislio da putujem nekim običnim vlakom, a dočekao me pravi *Orient Express*.«

»Nadam se da nećemo završiti kao neki njegovi putnici«, nasmija se Celine.
»Pa nismo valjda toliko nesretni?«

»Ma, ovdje jedino stradavaju papkari!« vikne neki Mađar pa zabode vilicu ravno u pečenicu.

Celine se pogostila prepelicama u medu. Kada je došla gotovo do kosti, pogledala me malko posramljeno pa ostavila pribor sa strane ne bi li nastavila jesti batačić rukama.

»Volim žene koje mogu dobro pojesti«, promljackam između zalogaja, »onda se manje osjećam k'o prase.«

Pijuckali smo i pričali, smijali se i pogledavali, tako da nismo niti primijetili kada je pao sumrak. Kupali smo se u paučini zagasitih svjetiljki koji su Celine učinili tek zlaćanom izmaglicom što se pomiče. Dok su žene razgovarale na drugom kraju vagona, nekoliko muškaraca je natjeralo mladog konobara neka raščisti stol kako bismo mogli igrati poker. Nekako su me uspjeli nagovoriti da zaigram, iako sam se oduvijek klonio takvih poduhvata.

Cijeli je vagon već gotovo bio prekriven dimom, a ja sam shvatio da sam pobijedio već treću partiju zaredom. No, moje suigrače (među njima je bio i dvojniki očeva investitora) to uopće nije obeshrabrilo. Činilo se da ih je žar igre toliko opio da su zaboravili da igraju za novac. Da se radilo o nekom drugom, vjerojatno bi nastavio ispitivati granice svoje sreće, ali mene su roditelji učili da sa srećom valja oprezno i u malim dozama. Zahvalio sam već pomalo pripitim gledateljima

što su me sada hvatali za rukav ne bi li me nagovorili na novu igru. U tome bi vjerojatno i uspjeli da ih nisam podmitio novom turom pića. Izdvojio sam se od ljudi i zapalio cigaretu pored prozora razaznajući tek pokoji blijedi plašt u daljini. Primijetivši moju samoću, Celine mi se prišulja, zaljuljavši se pokoji put u svom vrcavom hodu.

»Zašto se smijuljite toliko?« upitam ju dok je ona brisala žig što ga je na stolu ostavila čaša šampanjca.

»Ma, ništa, zapričala sam se s njima, malo sam ih i slagala, rekla sam im da ste moj muž i da me vodite u Dijon na izložbu«, Celine prijeđe svojim ulaštenim noktima preko usana, »Nadam se da vam ne smeta.«

»Ne smeta«, odgovorim joj već zanesen, »i tako kada izađemo iz vlaka, ove ljude više nikada nećemo vidjeti.«

»Ne budite tako sigurni«, reče Celine pa prijeđe prstima preko žilica na mom dlanu. Približila mi se čitavim svojim tijelom i oslonila glavu na mojem ramenu. Nisam više sumnjao, u meni se stvarao onaj osjećaj koji odavna nisam ćutio, a koji se iskazuje kao nezacjeliva rana što poput proljetnih mladica probija kroz rebra. »Nadam se da vam neće smetati... Pomalo sam umorna«, reče polako me vodeći prema vrtlogu sna.

Izjutra sam shvatio da je Celine čitavu noć prespavala pored mene. Zato sam i ja toliko dobro spavao, osjećajući toplinu i mekoću njezina tijela. Nije se još probudila pa sam stao promatrati prelijevanje rosnih zelenih poljana nad kojima se uzdizalo carstvo osunčanih snježnih planina. »Lijepo je«, pomislim, »lijepo i jednostavno.«

»Rövenn!« prodere se kondukterka snagom koju nisam očekivao da posjeduje uništivši sporu opojnost trenutka.

»Ovo je moj broj«, reče pospana Celine, još nesvjesna okoline u kojoj se nalazi pa mi tutne poput djevojčice smotani papirić u džep.

»Nazvat ću te čim stignem«, odvratim joj spremajući se.

Zastao sam pred vratima i još jednom pogledao prema svojoj suputnici. Bazen njezinih razdraganih šarenica nudili su mi se poput tihe sigurnosti obećanja. Okrenuvši se prema izlazu, dopustio sam očima neka prijeđu preko starih prljavih ploča i praznih polupanih stolica kolodvora. Nešto je u meni slutilo da je došlo do pogreške.

»Jeste li sigurni da se ovdje presjeda?« upitao sam kondukterku.

»Da, da, sigurno. Tu ćete pričekati vlak, ali on će vjerojatno kasniti. Taj vam uvijek kasni.«

»U redu, onda«, odgovorim s lažnim olakšanjem, no čim sam zagazio na pločnik, osjetih kako mašina iza mene već tutnji dok joj se vrata zatvaraju. »Očito

im se žuri«, pomislih iako nitko osim mene nije napustio vlak. Nisam niti stigao još jednom pozdraviti Celine, a začudilo me i to što se vlak izvana činio u potpunosti praznim.

Stanica je bila tek blijedi fragment Celinina opisa, osobito pod prigušenim svjetlom sivih oblaka. Plohe su bile presvučene požutjelim velom, a kroz pukotine na žardinjerama izvirivala je nepomična zemlja. Dotaknuo sam jednu od ruža koja se rasula u tisuće papirnatih pahuljica. Nad ulazom u kolodvor stajala je tabla s natpisom *Rêvönn*. »Dakle, tako se čita. Prvi dio kao što ga je Celine izgovorila, usne se zatim stisnu na *o* kao u njemačkom. Jezik bi se na kraju riječi trebao zadržati na vrhu nepca«, pomislio sam, ali taj naziv jednostavno je bilo nemoguće izgovoriti. Ušao sam u građevinu koja mi se dotad činila plošnom, kao da joj je nedostajala dimenzija dubine. Svjetlo nije radilo tako da sam jedva napipao telefon koji je stajao u sjeni. Okrenuo sam broj čovjeka s kojim sam se trebao naći, ali nije bilo niti signala u slušalici. »Očito je došlo do pogreške«, pomislio sam. Netko će proći i odvesti me do naselja. Stavio sam ruku u džep ne bih li napipao onaj papirić koji mi je dala Celine, kako bih se barem malo primirio. Džep je bio prazan. Tražio sam taj svitak u prorezima svjetla što su se zavukli kroz prozore kada sam shvatio da su svi zidovi prostorije sačinjeni od zrcala.

Shvatio sam da nemam odraz te da njegovim mjestom hodaju siluete. Frenetično su pomicale usne kao u molitvi, prolazeći jedna kroz drugu. Ti su se nepoznati obrisi kretali sve do kuta prostorije. Zatim bi koračali u suprotnom smjeru, bez okretanja. Kao da žive u dvije dimenzije. Kada sam se osvrnuo i dalje sam bio potpuno sâm. Istrčao sam na svjetlo i pokušao se nadisati zraka. Međutim, nakon nekoliko trenutaka znatiželja me nagnala da se ponovno vratim unutra. »Možda su duhovi, ali barem nisam sâm«, pomislih. Doživao sam one opsjene i shvatio da se ne čujem, da se usklici odbijaju tek o stijenke moje lubanje. Ipak, okrenula se jedna osoba. Istovremeno me podsjetila na pokojnu tetu iz Rovinja, kod koje smo nekoliko puta ljetovali, i na recepcionarku hotela u kojem sam odsjeo. Pomicala je usne toliko brzo da nisam mogao uhvatiti nijednu riječ. Sada su se sve opsjene jednako okrenule prema meni. Buka tišine bila je nesnosna. Ponovno sam pobjegao vani, ovaj put sa željom da odem što dalje. Ostavio sam prtljagu i trčao uz željeznicu prema šumi visokih stabala bez krošnji. »Idi samo naprijed, idi samo naprijed«, pomislio sam ili rekao, ovdje je bilo sasvim svejedno. Na licu nisam osjećao otpor zraka niti tračak povjetarca. Trčao sam, ali se nisam znojio, nisam osjećao niti toplinu niti hladnoću, u stvari, nisam osjećao niti tlo ispod sebe. Bio sam prigušen vakuumom. Kretao sam se kroz akrilnu sliku bezbrojnog pruća kao progonjen sve dok napokon nisam ugledao čistinu. Na njoj se ponovno ukazao kolodvor. Pratio sam željeznicu uvjeren da me ona može odvesti daleko oдавде,

pokušao sam joj se i suprotstaviti, trčati u svim mogućim smjerovima, ali uvijek bih se silinom sudbine povratio mjestu od kojeg sam bježao. Sa svakim novim korakom sve više sam shvaćao da su dva dijela svake želje: slatkoća i oporost te da sam se ja našao u neprekidnom kolu onog drugog. Premoren bez umora, sjeo sam na trošnu klupu na kojoj sada čekam i čekam, čekam do beskonačnosti.

NIŠTA SE LOŠE NEĆE DOGODITI

»Priče i strahovi satkani su od prazne materije:
prvi od zaborava prošlosti, drugi od beznađa budućnosti.«
(Robert Lügens, *Zrcala*)

Pismo koje sam jutros zaprimio točno je naslovljeno na Milivoja Mandića, ali je poslano na krivu adresu. Ipak, nisam se mogao oduprijeti želji da otvorim omotnicu kada su pisma u ovom dobu prava rijetkost. Rukopis je neuredan, a papir dvaput zgužvan i nanovo ispeglan. Izvornik sam prepravio izdvojivši odlomke i nadopunivši poneku krnju rečenicu. Sadržaj baca novo svjetlo na smrt vlasnika energetskog koncerna, Julijana Despota, u čijoj se biografiji izdvaja vlasništvo nad secesijskim imanjem obitelji Jörger, prijateljstvo s prvim predsjednikom, humanitarni rad te prometna nesreća zbog koje se povukao iz javnosti. U nastavku ga prenosim u cijelosti.

Dragi rođače,

mora da su te svi ostavili kad si mi se obratio za pomoć. Moje misli ispre-sijecane su mrežom želja i strahova pa te molim da mi oprostiš pokoju omašku. Mora da djedov krnji gen još uvijek cvjeta u mojem biću te sam upravo zbog njega sada ovdje, u ovom »hramu čovječnosti«. Znaš i sam da nisam bio snažan kao drugi dječaci. Često sam bio uvjeren da je terijer iza ugla spreman da me razdere. Smijati ćeš mi se, ali bojao sam se i našeg klempavog korniš rexa Milтона, čije sam predenje smatrao režanjem. Ježio sam se od naboja u zraku, slutio sam da će munja kad-tad ošinuti naš gotički krov. Majka bi me tada čvrsto zagrlila i rekla: »Ništa se loše neće dogoditi.« Iako sam imao samo trinaest godina, bio sam svjestan da je to obećanje kratkotrajno i performativno, da ga ona može ispuniti samo u trenutku kazivanja te da dvostruke negacije kriju nesigurnost makar je smisao rečenice neutralan.

Vidim da duljim, pa ću krenuti s bitnim. Naši porculanski zidovi bili bi prazni da nije bilo šarenih figurica: našeg poduzetnog ujaka Zlatka i ujne Bernarde, Saše koji je u jednoj večeri slavno prokockao 20 000 kuna, moje usamljene majke Ire koja mi je umjesto oca ponudila priču o poginulom branitelju te tvojih roditelja

Marite i Borka koji su jedini uistinu htjeli pobjeći iz udobnih ćelija. Sve je započelo onog popodneva kada se djed, taj samouvjereni bivši skojevac, igrao plemića te pao s konja. Isprva se činilo da je imao potres mozga, ali je cijela obitelj ubrzo postala svjesna neobičnog ponašanja. Kohorta ponajboljih neurologa i psihijatara nije mogla utvrditi o čemu je doista riječ. Međutim, nitko nije smio saznati za djedovo stanje, osobito ne odbor koji bi se poput strvinara okomio na prevlast u tvrtki. Tada to nisam shvaćao, ali sada znam da je djed bolovao od čudnog oblika opsesivno-kompulzivnog poremećaja. Mrzio je stvari ostavljati nedovršene. Zatvarao bi vrata i prozore jer nije mogao podnijeti otvore u zidovima; čaše bi prekrivao podmetačima, a ementaler punio maslinama. Stvorio je i vlastiti način pisanja. Primjerice, n, r i u pisao bi kao 0, i kao I, S kao 8, a slovima L i V dodavao bi još jednu stranicu kako bi nastao trokut. Majka mi je ispričala kako je mogao čitati samo pisana slova jer su ona bila povezana jednom linijom te da je s vremenom i to prestao činiti izmoren bolnim bjelinama među riječima.

Prvenstveno je uništavao sebe, a baka nije dopustila da ga se smjesti u ustanovu daleko od obitelji. Rekao bih da nas djed od tada nije niti primjećivao. Nijemo bi premještao predmete po kući zarobivši se kavezom vlastite lubanje. Naposljetku su ga smjestili u praznu gostinjsku sobu ostavivši mu luster i krevet. Činilo mi se tužnim, ali blagost bijelih zidova djeda je doista smirivala.

Sve bi se još i podnosilo da nije bilo onog prokletog jutra nakon velike oluje, kada je električar došao popraviti instalacije što ih je uništio grom (ne možeš ni zamisliti kako je to dragi rođače kada ti se onaj strah, koji čak i tvoj razum smatra praznovjerjem, pretvori u činjenicu, ali o tom nekom drugom prilikom). Ti i ja smo tog jutra bili u školi. Jedna je spremačica kuhala ručak, a druga čistila za majstorom pa je ujo Saša trebao pričuvati djeda. Nakon što je majstor ugradio nove osigurače, morao je popraviti još nekoliko spojeva u dnevnom boravku. Starac nije mogao podnijeti nepovezanost strujnog kruga, njegov prekinuti krvotok. Zašao je u podrum i podigao osigurače. Taj čovjek koji nam je par puta promijenio utičnice, stradao je u našem dnevnom boravku. Još se i danas sjećam blijedoga lica na našem perzijskom tepihu. Teško je reći je li to bilo ubojstvo kada je starac to učinio po mehanici svojih refleksa. Svakako, slučaj se javnosti predstavio kao nesreća (mi Despoti stručnjaci smo u izmišljanju, to znaš i sam). Djedova je zlosutna prisutnost ukućanima od tada predstavljala trajni ožiljak koji baka nije dala izbrisati.

Nesreća kuca najmanje dvaput pa je uskoro naša vječno mlada starica, plavih lokni i uspravna držanja, preminula od aneurizme. Bakin kraj označio je i djedov jer mislim da je samo ona uistinu brinula o njemu. U obitelji ljubav je ravna navici ili dužnosti, a ona nije dopustila meandrima promjena da razore ono što su njih dvoje izgradili. Mila dječica bi ga zasigurno izbacila da nije bilo bakine oporuke

u kojoj je pisalo da će nasljedstvo ići u dobrotvorne svrhe ako ga se premjesti u dom ili ga netko od ukućana napusti.

Dom je stoga postao plodan za zločin. Zlatku je djed već odavno bio smetnja u tvrtki kojom je on privremeno i neuspješno vladao gažen očevom sjenom pa mora da su upravo on i njegova Lady Macbeth nosili breme plemenite ideje. Ujo Saša gubio je svoj kockarski optimizam; moja majka, labilna i usamljena, bila je spremna učiniti sve samo da ju se prihvati, a tvoji roditelji bili su spremni odgajati svog sina u zdravoj okolini. Tako sam shvatio, dragi rođače, da su odnosi u obitelji obrnuto proporcionalni – što više roditelj olakša svom djetetu na početku, to će ono manje mariti kad mu se približi kraj. Svi su oni do kraja bili nesposobni, a svoje su skoro nedjelo smatrali preživljavanjem.

Dok smo nas dvoje pisali domaću zadaću, oni bi u salonu ispijali Chivas i kovali planove. Razaznao sam malo prigušenih riječi, ali sam shvatio da su ono biće svodili na životinju željnu samilosti, na stranjski predmet koji je bilo potrebno odstraniti. Osim toga, nije li on ubio električara i prošao nekažnjeno? Akcija traži reakciju, zločin traži zadovoljštinu! Djed bi sâm pristao na takav opis. Ipak, uz sve to poigravanje racija, na taj senicid nisu bili do kraja spremni. Po biljevu sjećanja u tom tijelu bez osobnosti i dalje su ocrtavali svojeg roditelja. Uvjeren sam da je upravo tvoja majka, hobist-urarka koju sam uistinu volio, jedina bila dovoljno inteligentna osmisliti najbezbolniji mehanizam ostvarivanja ubojstva.

Dogodilo se to one nedjelje u studenom. Zlatko je već izjutra uklonio luster iz djedove sobe tvrdeći da tatu jako smeta neujednačen ritam svjetlucanja kristala (nikada ga prije nisam vidio da išta radi rukama, a i objašnjenje je bilo neuvjerljivo jer se nije uklapalo u dijagnozu). Mojoj su majci uvalili da čuva djeda tako da ga je izvela u vrt raditi krugove u šljunku (za divno čudo, nije se previše bunio). Slutio sam da će plan provesti do večeri pa sam počeo kopati po ladicama. U sobi tvojih roditelja naišao sam na očitu repliku stranice lokalnih novina. Uspio sam pročitati samo ovo prije no što me tvoj otac potjerao iz sobe:

»BogatIpoB0zet0IkB0o0ađe0∞0ta∇.80∞0Ja8e0a8a∞∞0BoJ8t∇o.«

Tada su me natjerali da te čuvam (onako kako su Sašu jednom natjerali da čuva djeda) dok se Bernarda šepirila po kući sa svojom vijačom. Htio sam joj se suprotstaviti, reći joj što je ide, ali ti si se dosjetio kako bismo i mi trebali nabaviti uže za preskakanje. Igrali smo se u vrtu, sjećaš se? Tvoja nam je majka mahnula s prozora djedove sobe rekavši nam da bi se i ona pridružila, ali ju je strah da se ne osramoti. Vidio sam da je vrata ostavila otvorenima.

Za večerom, Milton je izronio poput Češirske mačke pa mi se stao ovijati oko noge. To tijelo egipatskih kontura postavljalo mi je djetinje filozofsko pitanje: »Je li mačak crn s bijelim mrljama ili bijel s crnim mrljama?« Dok sam ja tako

dvojio nabadavši grašak u riži, Saša je izveo mačka iz blagovaonice, svezao mu smotuljak s pismom i uputio ga prema sobi (ti si nažalost bio na zahodu). Neprestano sam tuckao nogom pa me majka odvela na terasu. Najednom je sijevnulo i krenulo kišiti. »Ništa se loše neće dogoditi«, rekla je. Nisam vidio završni čin, no svejedno se dade zamisliti. Milton s vijesti iz budućnosti, vrata i prozor zatvoreni. Samo djed i mačak u toj Schrödingerovoj kutiji. Vijaču privezanu jednim krajem za držač lusteru pretvara u suzno slovo O. Ementaler se popunjava maslinom.

Posjetio sam to mjesto još nekoliko puta prije nego li je rasprodano. Prema obiteljskoj priči, u koju je javnost povjerovala, djed je umro od uobičajenog razloga zatajenja srca. To je sve što znam, dragi rođače. Onkraj bjeline zidova može samo laž. Tebe još molim da mi pišeš. Kad smo obojica već očito napušteni, ispunimo praznine svojih dana još pokojom nedovršenom pričom.

*Ivan Despot
Bolnička cesta 32, 10000 Zagreb*

MOJ EGIPAT, BIOGRAFIJA JEDNOG PUTOVANJA

Ivica Duhović Žaknić

1. dan, 17. listopada 2023., let Split – München, München – Cairo

Meni ovo zapravo nije prvi dan jer je za nas koji nismo iz Splita putovanje započelo još jučer. Već na okupljanju grupe i sastanku s vodičem danas u zračnoj luci primjećujem da nisam tako svjež i odmorena kao ostali. Ti ostali većinom su žene. One su prpošne, isfrizirane, sređene i uređene, skockane od glave do pete u pomno biranu odjeću, blistaju, jedna mlada, stasita žena izgleda kao da u Afriku putuje na sastanak s Robertom Redfordom: sandale, kaki haljina, šušir široka oboda, glasne su, međusobno se srdačno pozdravljaju, čavrljaju, a s vodičem – mladim, ljepuškastim atletom o kojemu ja ne znam ništa one su na TI. Vjerojatno se znaju s prijašnjih putovanja, one su kao nekakva ekipa, a ja sam *outsider*, staromodna, povremena licencirana vodičica na dalmatinskom otoku koju turisti uvijek oslovljavaju s *Frau Žaknić*, i nisu s njom na TI, i koja se poslije puno godina odlučila za veliko putovanje. Iza mene je grozomorni, višednevni i ustrajni *Reisefieber*, promišljanje bih li možda trebala odgoditi ili otkazati Egipat jer naše je MUP dalo preporuku da se ne putuje na Bliski istok, u agenciji su rekli mi idemo u Afriku, a ne na Bliski istok! Iza mene je vožnja od Korčule do Splita, ručak u predvečerje u Dugopolju, večernja prodavačica u srcu Splita koja mi je pakirajući tenisice koje sam kupila snebivlivo rekla: Vi idete u Egipat?!, pa tamo je rat ženo božja, nije vam pametno ići sada tamo, iza mene je i noćenje u Splitu sa svime što ono podrazumijeva: otvaranje kufera, vađenje spavačice, pribora za higijenu, brzinsko preslagivanje i ponovno pakiranje uz promišljanje što ono ne smijem staviti u ručnu prtljagu?, pribor za nokte? nožić? bocu s vodom? alkohol koji je Nik kupio jer će nam trebati u borbi protiv želučanih tegoba koje nas u

Egiptu čekaju, možda ne i mene jer 365 dana u godini uzimam probiotike?...što još?, pojma nemam, ništa još...

Kontrola u zračnoj luci pokazuje da ipak jest JOŠ NEŠTO, otvorite neseser! kaže mi suhonjava službenica bez šminke i frizure, i kao da je samo to tražila vadi *sensitive* uljni gel za umivanje (moje) atopične, suhe kože, dar moje sestre koji je stigao poštom upravo prije polaska na putovanje, ovo mora van!, veli revna kontrolorka rezolutno bacajući gel prema vreći za otpatke, ali! bunim se, meni na putovanju to treba, preveliko je i ne smije biti u ručnoj prtljazi, da, preveliko je, moja sestra nije škrtica, a u našoj ljekarni sam zatražila nekoliko testera kozmetike koju stalno kupujem kod njih, i koje bih ponijela umjesto velikih bočica, ali oni testere nisu imali, ženska posada ljekarne ih je razgrabila?, onda mi je šefica milostivo udijelila dva-tri »koja je bila ostavila za sebe«, takav je propis veli mi šefica u zračnoj luci, ali to je jako skupo sredstvo za umivanje!, ne bacajte ga u smeće, ponesite ga makar doma... uzmite ga za sebe (Valjda mi se učinilo da bi jedno temeljito umivanje i pranje luksuznim sredstvom dobro došlo njezinoj sivkastoj, beživotnoj koži i kosi?), a ona: ne smijem! mora u smeće!, ovako savjesne kontrolorke se ni Hitler ne bi posramio. Ogorčena gledam kako moja ružičasta, skupa bočica leti u golemu, crnu kantu za smeće, zatvaram svoj ručni kovčežić, okrećem se od savjesne službenice, a Nik me pita zašto sam se tako uznervala, pa zato što ovo doživljavam kao zlostavljanje, jebali ih propisi i sigurnost koju bi ugrozilo jedno sredstvo za umivanje, nisam pošla na putovanje da bi me nekakvi službenici zlostavljali, ta žena kao da mi je htjela reći: ako imaš atopičnu kožu, stoj doma, ili: stoj doma i radi, kao i ja!, pretjeruješ, misli Nik, ne treba trošiti energiju na takve ljude i sitnice, u pravu je, mislim. Ulazimo u *duty-free shop* i pronalazimo nekakvu lavandu za umivanje u tubi, jer ja se po dolasku u prvi hotel moram istuširati kao čovjek, tobože lavandu, ovo smijem nositi u avion? pitam prodavačicu, dakako! (Do Caira će mi ta lavanda još iscuriti po koferu jer nije bila dobro zatvorena.), uto s razglasa čujemo *last call to the passenger...* i naša imena... Isuse Kriste!, svi su već u avionu i ovo je poziv upućen nama, umalo smo poradi inkriminiranog sadržaja moje ručne prtljage ostali u Splitu...

Letimo Lufthansom, njemački avio prijevoznik istisnuo je hrvatskog?, postoji li uopće još Croatia airlines?

Područje za tranzit u zračnoj luci München nema ničega tipično njemačkog ni bavarskog; Njemačka i Bavarska su tamo negdje daleko, nema ih u međunarodnoj zračnoj luci, zaključujem, ovdje nema ni ljepote, ni ugođe, ni čistoće, sve vonja po nekakvoj brznoj hrani i pivu, sve je ubrzano i nekako zamašćeno, samo mi usporeni čekamo na noćni let, stolice su smeđe i tvrde i vonjaju na prošlu uporabu, toaleti ne smrde ali niti ne mirišu, po bezličnim prostorima vrzma se nekakav svijet koji ne prepoznajem ni kao svoj, ni kao germanski. K tome je, od izlaska iz zrakoplova

do čekanja u tranzitu za Cairo, Nik negdje zapeo, nije slijedio grupu, izgubio se, izgubili smo ga, nikakvo čudo, on je umjetnik, a umjetnici vazda imaju neku svoju logiku kretanja koju je teško uskladiti s logikom kretanja ostalih živih bića, Vesna mrtva hladna kaže snaći će se on, putovao je on po Amerikama i Australijama i kamo sve ne... Bila je u pravu, Nik je prvog službenika tamo negdje gore zamolio za pomoć, pokazao mu je kartu za let prema Cairu i ovaj ga je doveo na pravo mjesto, nisam trebala strepiti, ali da nisam strepila, to ne bih bila ja koja sam vrlo često čista strepnja. Vesna i Nik uživaju ispijajući pivo, kad si u Bavarskoj moraš piti njihovo piće!, ne moram, uostalom: tko kaže da smo u Bavarskoj?, ne volim pivo.

Sveznajuće gospođe iz naše grupe kažu da je vodič pošao odspavati. Pametno, mislim jer noć pred nama proći će nam u putovanju.

Mrzim ovo neproduktivno, tupo čekanje, osjećaj da mi vrijeme, kojega u svom životu i nemam još puno curi kroz prste.

2. dan, 18. listopada 2023., Cairo

Let München – Cairo odvija se u mraku, tri sata mogla bih odspavati, što bi bilo poželjno i dobro za moje noge i glavu, i što jedva da je moguće jer netom veliki svijet sa svojim nemirima pokuca na moja vrata, nema spavanja, slutim Jadransko more ispod nas, premda ga ne mogu vidjeti, potom i Sredozemno more i šteta je što mi noć skriva vidike, plove li njime američki ratni brodovi pronoseći čuvenu američku demokraciju zvanu rat? pitam se, umjesto da spavam kao i ostali putnici, ja se pitam, neki i hrču, a razarači jamačno plove kao i uvijek u sveopćem svjetskom (su)mraku i tišini; na afrički kontinent sliječemo nešto poslije tri ujutro... moram uložiti veliki napor kako bih u prostoru zračne luke ostala uz grupu kroz dugi niz prolaza koji slijede, skretanja, vraćanja, dvorane u kojoj čekamo prtljagu, izlaza gdje nas čeka egipatski vodič, tamnopusi, tih mlađi čovjek niska rasta s torzom atletičara, kratkih nogu, dob mu ne mogu pobliže odrediti, na leđima nosi sliku Luke Modrića, čime je kod većine u grupi dobio jedan plus, kod mene nije jer mi Modrić ne znači ništa i vjerujem Igoru Mandiću kad veli da je nogomet zabava za idiote, ovaj Arapin bit će s nama svih deset dana, mislim da mu je ime Satro – ako sam dobro čula... već je četiri sata ujutro. Umorna sam. Ne čujem što nam vodič govori. Tako, stojeći u polubudnom stanju, žudim toplu vodu, tuširanje, čiste lancune... Stojimo i čekamo, koga čekamo?, čitala sam da su Egipćani poslije onog krvoprolića nad turistima otprije nekoliko godina, na nekom trgu, ispred nekog hrama, u ovom dosad meni apstraktnom svijetu koji sam krenula konkretizirati, uveli turističku policiju, pripadnici koje čekaju i prate turističke

grupe... Pitam se zašto mi vazda pišemo i govorimo Kairo, sukladno pravilima za pisanje stranih imena u Hrvatskom, trebali bi ga pisati kao Cairo, tako piše i na mojoj putničkoj karti. Ima li ime tog grada ikakve veze s Kairoso? ili Cairoso? Bogom sretnog trenutka? Nikad neću zaboraviti ono nerviranje nad Šekspirom, Vošingtonom ili Geteom zbog kojih sam još u beogradskim studentskim danima zamrzila Vukovo *piši kako govoriš*... Još čekamo! što čekamo? čekamo valjda policijsku pratnju... Na nogama, posred goleme hale cairske zračne luke, nigdje sjedalice, ni klupice, surovo mislim, vani je još mrak...

Zamišljala sam široke skaline i ulaz u predvorje cairskog hotela Sonesta s pet zvjezdica, kamo dolazimo u svitanje, ali i ovdje nas čeka nekakva uskoća dodatno montiranih kontrolnih vrata, crna vrata, skeniranje osoba i prtljage, opet!, neka se prestanem nervirati jer sve je to poradi naše sigurnosti, veli mi Nik, dobro, prestat ću primjećivati male napade na svoj tjelesni i duhovni integritet koji su dio uobičajene procedure na putovanjima ovim prekrasno uređenim svijetom... U predvorju nas čekaju nosači koji će za dolar-dva donijeti stvari u sobu, jesu li oni plaćeni službenici hotela ili žive samo od napojnica gostiju?, ne zanovijetaj!, daj svome nosaču dolar-dva... u Europi je napojnica stvar dobre volje i zadovoljstva putnika pruženim uslugama, ali nije obavezna, kažem hvala!, i da ću se sama pobrinuti za svoj kofer... koja škrtica i čudna žena, misle vjerojatno svi. Već s vrata sobe osjećam ledeni, klimatizirani, ustajali, neprovjetreni zrak koji stanuje unutra i koji ne mogu udahnuti, odgađajući udah brzam ka golemim prozorima koji su zapravo staklena stjenka prema vanjskom svijetu i koje nije predviđeno otvarati, jednostavno su napravljeni tako da ne ostavljaju mogućnost otvaranja, još ne znam zašto je to tako, ali ugušit ću se, guši me – koliko osjećaj da je zrak tamo iza prozorskog stakla, ali je meni uskraćen – toliko i debela obloga tepiha na podu, zavjese s debelim draperijama, jesu li ikada oprane te draperije?, ne budi nepoštena: djeluju čisto!, pokrivač na krevetu od iste tkanine, glupa čistunice!, samo zagorčavaš sebi život, nisi došla u Egipat kako bi razmišljala o zavjesama i draperijama, niti si jedna od onih Europljanki koje su uvjerene kako je čistoća privilegija Europe, ignoriraj!, lancuni su bijeli, izglachani, jastuci golemi i mekani, pođi pod tuš a pod tušem ćeš možda prodisati na škrge. Isključujem brzo klima uređaj. I nemoj gutati vodu iz špine, zube operi vodom iz boce, jesi li ponijela svoje probiotike?, dakako da jesam, ja probiotike gutam 365 dana u godini svako jutro, ne razumijem zbog čega sve te upute, Nik i Vesna su kupili čak i male bočice alkohola, za dezinfekciju i bolju probavu, rekli su...

U međuvremenu je svanulo. Kad bih se sad mogla priključiti na san kao što svoj mobitel priključim na struju – dva do tri sata bi mi pomoglo, napunilo me energijom koju sam usput od Splita do Caira izgubila, ali ja nemam tog utikača, osim toga je u sobi, s isključenim klima uređajem, postalo pretoplo dok sam se

tuširala, navlačim svoju bijelu, tanku spavačicu i glumeći spavačicu čekam vrijeme za doručak koji je jutros iznimno moguće dobiti sve do deset sati...

Doručujem polako, vrlo oprezno, samo kavu iz zatvorenog lonca, pecivo, namaz iz malog zatvorenog spremnika koji sama otvaram, na švedskom stolu nudi se hrpa svježeg sira, ali on se ne preporučuje, samo tvornički zatvoreni proizvodi!, i voće koje ću guliti ili čistiti, nude se i narezani ananas, avokado, sve to primamljivo i uredno poredano preskačem, natočim voćni sok, uzimam bananu, sjedam za uredno postavljen stol koji sjaji bjelinom i promatram svijet oko sebe, svi za doručkom su hotelski gosti i nisu Egipćani, ima Amerikanaca, Europljana, jedan sredovječni biznismen iz Beograda (Hotel je u adresaru cairskih hotela naveden kao poslovni), baš se razveselio kad je čuo *naš* jezik!, samo poslua je domaća, promatram mladu ženu prekrasne duge, valovite crne kose, sjajne kose labavo vezane u konjski rep, u hlačama, bijeloj košulji i crnom prsluku bez rukava, na lijevoj strani prsiju nosi oznaku – mislim da je šefica restoranskog personala, fotografiram je a ona se osmjehuje, lijepa je, prilazi i pita želim li još kave, *yes please!*, *thank you*... Sačuvala sam njezinu fotografiju u mobitelu.

U današnjem programu obilazimo Muzej egipatskih civilizacija s 65 tisuća predmeta koje naravno stigneš razgledati samo na preskok: likovi faraona, nerijetko su to žene, što mi se ukazuje začudnim kad promotrim malo pomnije današnju ženu u Egiptu, nerijetko su bijele puti, žene kraljice s vladarskim žezlom i faraonskom bradom, ekvivalenti boginja ili boginje same, Hatshepsut, Tiya, Nefertiti, i posljednji biser na toj niski – Kleopatra, nevjerojatno moćne žene koje su se izdignule iznad svih carstva, misteriozne, karizmatične, tajnovite, božanski lijepe, makar na prikazima; tu su totemi, krave, ptice, mačke, hijeroglifi, alati, obredni predmeti, sve je još nekako ljudski i primjereno čovjeku, uređenju života, uljepšavanju života, i jamačno je dobar uvod za druženje s civilizacijom koju sam priželjkivala doživjeti još od učeničkih dana. Tek 22 mumije faraona u zasebnom mračnom, crnom podzemlju Muzeja, ukazuju mi se kao neki nadnaravni proizvodi koji ne stoje ni u kakvoj vezi s čovjekom i lagani su napad na moj zdrav razum, kažem lagani jer čeka me još puno gorih, težih i golemijih čuda... Želim što prije izići van, vani je nebo, rijeka, palme, vjetar, stjenoviti brežuljci obrasli pijeskom među kojima se krije egipatska prijestolnica, vani su 33 stupnja Celzija... Već ovog prvog jutra primjećujem da naš vodič zna svoj posao, zna koliko podataka i činjenica čovjek može čuti, razumjeti, ugraditi u svoju memoriju, pa umjesto suhoparnih navoda često pribjegava priči... Egipatski vodič Satro s nama je zato što po propisima mora biti, sve mora izgledati kao da je on glavni, a Siniša samo prevodi, kontrole su česte i rigorozne. Satro nam dođe biti kao maskota, ali neka ga!, makar ćemo tako upoznati jednog pravog Egipćanina, ostale – današnje, žive

Egipćane ionako samo kratko vidimo (vozače autobusa, kontrolore u zračnoj luci, recepcionere, onu malu boginju iz jutrošnjeg restorana...).

Osjećam mučninu i probadanje u trbuhu, nisam pila vodu osim iz boce i uzela sam svoje probiotike... Osjećam i nekakvu omamu, možda je to samo od nespavanja, duga putovanja i umora? Ulazimo u Koptsku četvrt, niste ni slutili da ćemo u Africi posjetiti izvore kršćanstva, veli Siniša, o Koptima znam vrlo malo, mislim, tek da su stari kršćani, i bila sam uvjerena da su kao etnička i vjerska skupina nestali?, u Egiptu nisu, s onima u Siriji i Libanonu njih ima preko 15 milijuna, na ulicama vidim ljude slične nama, ovo tu je i naša kultura?! pitam vodiča, on se čini iznenađen mojim zamjećivanjem i pitanjem... moglo bi se reći, Kopti su po porijeklu i običajima stari kršćani bliži drevnim Egipćanima nego današnjim stanovnicima Egipta koji su poslije arapskog osvajanja (641. godine) prihvatili islam i arapsku kulturu, bio je to imperativ, a ne izbor, mislim... Centar koptskog svijeta u Cairu je »crkva u zraku« (odmah me podsjetila na viseću crkvu u Tbilisiju!), primjećujem sva bitna obilježja pravoslavne crkve, odsustvo Boga i svetaca u vidu kipova, nepostojanje oltara kao mjesta prinošenja žrtve, raskošne mozaike zlatnih i plavih boja, iza i ispod svetišta je sićušan prostor, izba u kojoj su Kopti skrivali Svetu obitelj kad su pred Herodotovim ubojicama bježali u Egipat... Pitam vodiča je li koptska crkva dio istočne pravoslavne crkve, nije!, ali pripada skupini istočnih crkava, što se najviše uočava baš u arhitekturi, unutarnjoj organizaciji prostora i uresima, pojašnjava mi, inače je koptska Crkva autokefalna, nisu podređeni ni Papi ni Patrijarhu, i crkva je starija od pravoslavlja, starija od crkvenog raskola 1054. godine... Da, mene jest podsjetila na crkve u koje sam u studentskim danima često ulazila: ulazni dio gdje se pale svijeće, ima taj dio i neko ime ali sam ga zaboravila, srednji dio, i ikonostas-svetište-oltar u trećem dijelu, posvuda freske i ikone svetaca, katolička crkva izgleda drukčije... ali nije važno, ostaje mi osloniti se na priču našeg vodiča... Turisti u rijekama »protiču« kroz crkvu, unutra ima mnogo »posluge«, osobe svjetovnog izgleda i odjeće čuvaju, čiste, ubiru ulaznice, prodaju suvenire, pojašnjavaju ako ih se pita, govore engleski, u Egiptu gotovo svi govore engleski, njemački još nisam čula... i sve su to volonteri, Kopti su međusobno vrlo solidarni, s izraženom društvenom i vjerskom sviješću, poslije arapskog osvajanja Egipta dugo su bili građani drugog reda i ljudi druge vjere, danas su priznati kao narod, ne samo vjerska, već i etnička grupa, što su mukotrpno izborili, i da! nije im lako, kaže Siniša, no vrlo su ponosni što zbog povlastica, prije svega zbog poreznih olakšica nisu okrenuli leđa Kristu, koptski jezik koji su sačuvali upotrebljava se uglavnom u liturgijske svrhe, inače ga je u svakodnevnom životu potisnuo arapski... Dok se vraćam do autobusa kroz koptsku četvrt, moje se misli još intenzivno bave Koptima, kao da ih ne mogu ostaviti tamo, nalazim zadivljujućom činjenicu da su stoljećima

odolijevali islamizaciji, urušavanju političkog, vjerskog i društvenog sustava Starog Egipta poslije smrti Kleopatre VII., gubitka samostalnosti, potiskivanja i istiskivanja njihove religije koja je bila ne samo stup društva već i srčika svakog pojedinca... i sve su to prebrodili! Nosim ih sa sobom kao nekakvo dragocjeno podsjećanje na svoje putovanje, kao otkrivenje... Kasno je popodne, vruće je, nebo je daleko i blijedo, ova ulica i ove zgrade ne govore mi ništa, premda bi ovo trebao biti najstariji dio Cairra jer Kopti su ovdje živjeli puno prije Arapa, osjećam se prašnjavom, u cipelama mi zrnca pijeska, klecaju mi koljena, probada me u trbuhu. A onda mi, već posve blizu autobusa, nakratko pozornost privuku djeca na ulici, djeca koja mi, izvikujući *one dollar! one dollar!*, žele prodati neki suvenirčić, ne ostavljaju me na miru, nude mi likove ptica, krava, mački na nečemu što je navodno papirus, ili označivač stranice u knjizi od papirusa na kojemu su hijeroglifi... djevojčice su pritom suzdržanije i manje agresivne od dječaka koji se naguravaju oko mene unoseći mi se u lice, od djevojčice koja stoji podalje uz ogradni zid kupujem malu krpenu torbicu-vrećicu za objesiti oko vrata svijetlo smeđih i zlatnih boja, s izvezenim motivom faraonke sa simboličnom bradom (Unutra mi stane mobitel i novčanik da ne moram posvuda vući ruksak ili ručnu torbu.): *two dolar!*, veli mi tiho, a ja joj dajem tri, jako je lijepa i sretna, svi sretni ljudi meni su lijepi, dugu tamnu kosu povezala je labavo u konjski rep, smiješi mi se sva ozarena, a ja se pitam prodaju li ta djeca suvenire za sebe ili su nečiji najamnici, robovi?, rade li na normu?, njihovo nadiranje upućuje na zaključak da su kotačić nekog paklenog stroja, i na osjećaj da će im se nešto loše dogoditi ako ne zarade, možda samo umišljam?, i zašto djeca uopće moraju na ovakav način zarađivati novac?... Premda smo u Koptskoj četvrti, mali su ulični prodavači suvenira Arapi. Na idućem nekom punktu morat ću preskočiti sve trgovce, velike i male...

Teško ih je preskočiti, kaže naš vodič Siniša, ne spotaknuti se o njih, mislim, jer su posvuda i ima ih nevjerojatno puno, i nevjerojatno su uporni, dosadni, agresivni, samo ako i pogledate robu koju vam nude, oni će vam je utrapiti, recept za izbjegavanje je ne gledati ni njih ni robu, jednostavno prolaziti kao da ih nema, ne gledati ih čak i ako su djeca? Da!, ne gledati ih, i taj njihov papirus je najčešće krivotvorina, upozorio nas je Siniša, zato će nas on na povratku odvesti u muzej papirusa, to nam je usput, a imamo i dovoljno vremena, s obzirom na to da je večera u hotelu tek u sedam... Od hotela i mogućnosti predaha dijele nas puna tri sata vremena, ali ja sam umorna i boli me trbuh, i rado bih sjela i sročila nešto u svoj dnevnik, sredila malo kaos papirića s bilješkama koje samo trpam u naprtnjaču ostavljajući ih nekoj budućnosti kad se vratim doma, zapisati je moje pravilo i potreba, pisati je kao disati, umara me nedostatak vremena i uvjeta za pisanje, možda taj umor dolazi zbog mojih godina?, valjda sam najstarija žena u ovoj

grupi, Siniša je mlad i ne zna još što je umor, osim toga on u usputnim stanicama pođe odspavati (kao ono u Münchenu!), uz to je i trofejni sportaš, plivač, bivši hrvatski reprezentativac, i po mom sudu izvrstan je vodič, nije poput papagala ili dosadnog automata koji samo sipa brojeve, činjenice, podatke, rečeno mi je da je egiptolog, ali on se ne razbacuje svojim znanjima... jamačno ni ovog popodneva ne osjeća umor, dok ja jedva stojim na nogama. Osjećam da bi mi tempo i ritam kretanja i razgledanja s takvim vodičem mogao biti stanovitom teškoćom na ovom putovanju, što ako ga ne budem mogla pratiti?, njega i ostale iz grupe... ako ćeš si postavljati takva pitanja, trebala si ostati doma! usredotoči se na stvari pred sobom i izdrži, reci sebi možeš ti to, Ivica, možeš ti to, možeš...

Vozimo se širokim ulicama širokoga grada Caira, čiju veličinu ne možemo pojmiti jer je to megametropola (mislim da je po broju stanovnika šesti u svijetu, procjena je 24+ milijuna) čije su četvrti razbacane na velikom prostoru među brežuljcima pijeska, tako da uvijek vidiš samo uski pojas uz ulicu, poneko groblje nalik gradu za liliputance, do sada još nismo došli na mjesto s kojeg bismo vidjeli panoramu.

U muzeju papirusa osjećam ugodu, prostor je istemperiran tako da nije ni prevruće ni prehladno, prezentacija proizvodnje i povijesti papirusa traje upravo koliko treba (Biljka koja je kao riječni šaš rasla uz Nil, i od čijeg su stabla i listova Egipćani proizvodili prostirke, konopce, sandale, košare, šešire, nadstrešnice, barke... A od korijena su proizvodili papirus, vrstu debelog papira, podloge za pisanje, slikanje...). Otkrivam malo božanstvo mačku okićenu poput Kleopatre naslikanu na papirusu, kako je lijepa!, mojoj Lani bi se jako dopala, stilizirana, crna, misleće biće, malo božanstvo sa zlatnim nakitom oko vrata i na prsima, s naušnicama od zlata, čak su joj i šape ukrašene, sjedi na zadnjim nogama u znamenitoj mačka pozi i čeka da je ja kupim, skupa je, a ja se ne znam cjenkati, premda je Siniša rekao da je cjenkanje glavno pravilo kupnje u Egiptu.

Iz muzeja papirusa izlazim s crnom mačkom upakiranom u kartonsku zaštitnu tubu, čije božansko djelovanje osjećam u vidu lakoće hodanja, gledanja, slušanja, radosti što sam kupila dar za unuku. Unatoč pobuni i probadanju u trbuhu...

Dugog li dana!, s ugodnom kasnom večerom na kraju, u još jednom restoranu hotela Sonesta, smještenom u unutarnjem dvorištu gdje se osjeća večernja svježina, među visokim stablima palmi koja kao da se natječu s katovima zgrade što žele u noćno nebo, s okruglim stolovima na kojima su dvostruki stolnjaci, oni dugi do poda i četvrtasti nadstolnjaci preko njih, sve besprijeckorno čisto i izglaćano, stolice također imaju bijele navlake sve do poda. Izvjesno će ovo biti najljepši prostor za blagovanje koji sam vidjela. Poželjan kraj dugog i napornog dana. Šteta samo što sam tako malo jela. Ne jede mi se. I što sam jedva pronašla put iz restorana do svoje sobe.

Ujutro, bolje reći još ove noći (buđenje je naručeno u 3:00), letimo za Luxor. Ovo je već treći let na našem putovanju, znam da je to najbrži način premošćivanja golemih udaljenosti u ovoj golemoj zemlji, ali jeza mi je od mračnih ustajanja, vožnje do zračne luke, prolaza kroz kontrolu, nikad nisam dobro podnosila kontrole... Jeza, trbuh i nesanica, a poslije sat vremena bit ćemo već na jugu Gornjeg Egipta...

3. dan, 19. listopada 2023., Luxor (drevna Teba)

U tihi noćni sat dobivamo u hotelu nekakav doručak u *lunch*-paketu koji ionako neću pojesti, podsjeća me na moje germanske goste koji načelno odbijaju *lunch*-pakete, odbijaju ih, može bit su taj animozitet prenijeli i na mene?, vožnja gotovo pustim ulicama Caira do one iste zračne luke na koju smo sletjeli u dolasku, ali zapravo je ne prepoznajem, kako bih je i prepoznala kad je bila u mraku onda, a i sada je, primjećujem da ovdje zračne luke nisu tako blistavo osvijetljene kao u Europi, i često ostavljaju dojam ubogosti. Uboga, surova i iritantna je kontrola koja nas čeka odmah poslije ulaza: izuvamo se po naređenju izuti i cipele i čarape! i svu svoju ručnu prtljagu zajedno s tenisicama, šeširom, mobitelom, i ostalim svojim opasnim i ubojitim stvarima, žurno – premda ne dovoljno hitro! (vidim nestrpljenje na licima službenih osoba, a može bit je to samo oksimoronska nestrpljiva ravnodušnost njihova?) utrpavam u plastične gajbe, (prljave su kao i pod kojim bosonoga hodam) i šaljem na skeniranje. Nepodnošljivo bosonoga, s prašinom i mrvicama nečisti na golim potplatima prolazim kroz kontrolna vrata gdje me dočekuje visoka, zbog njezine obmotanosti ne znam je li i krupna, debela, u svakom slušaju dovoljno široka tamnputa službenica: ruke gore!, pokazuje mi da ih raširim kako bi mi mogla pretražiti pazuha, je li mutava?, rado bih je pitala govori li engleski, i je li posao koji radi bio njezin izbor ili njezino moranje, je li kao žena morala imati diplomu sveučilišta da bi se zaposlila ovdje, pitala bih ju je li sebi odabrala muža ili su joj ga odabrali roditelji, otac?, majka nije imala prvo glasa?, i zašto pokriva glavu kad nigdje u Kuranu ne piše da se žene dužne to činiti... pitala bih je svašta, ali ona je mumija koja mi smo pokazuje da raširim noge u trokut!, i opipava me svojim dugim, košćatim prstima za koje mislim da su prljavi, znam da je to predrasuda, i da je našem vodiču nesimpatično uvjerenje da su samo Europljani čisti, hahaha, smije se Siniša... Ova kontrola nalik je mojoj noćnoj mori, kao i ona prva u Splitu samo na drukčiji način, kad prođe navlačim na zaprljane noge svoje čarape i tenisice, uzimam svoje stvari iz one sive gajbe-kadice i slijedim svoje iz grupe, gotovo su svi brži od mene... I eto – prošla je, sad mogu odahnuti. Ovaj put letimo Egyptairom, varaju se oni koji misle da je

avion i posada nekvalitetnija od onih u Lufthanse, mislim zapravo da je let koji nas je doveo ovamo ŽNJ kategorija Lufthanse, a ovo jutros jamačno je A kategorija Egyptaira, let prolazi bez poteškoća i vrlo uredno. S nama je dakako i naš Arapin, Satro!, njegovo diskretno prisustvo djeluje umirujuće, on i naš vodič čine dobro uigran tim koji nas u svakom trenutku drži na sigurnom, makar ja sveudilj imam takav dojam. U zračnoj luci Luxor (6:45) čeka nas autobus kojim idemo pravo u razgledanje... Znam da smo negdje vrlo blizu Nila i jako sam znatiželjna i željna vidjeti tu veliku vodu, možda će ona sprati snažan osjećaj prašine u mojim nosnicama.

Od ovoga sata se na mene ruši sva golemost spomenika staroegipatske kulture, koja će me uvući u pustinjski kovitlac građevina, osoba, životinja, totema, vjere, grobova, legendi, ljubavi, privrženosti i izdaje, povijesti nastajanja i krhanja carstava... čiju dimenziju ne mogu obujmiti ni očima ni intelektom jer je nadljudska i nije s ovoga svijeta, makar ja je takvom osjećam i mislim. I već u susretu s Al Karnakom, prvim dijelom najvećeg hramskog kompleksa na svijetu, osjećam se malenom, sićušnom, nemoćnom. Naš se vodič ne ubija od govorenja, što je dobro jer čovjek je ovdje toliko obuzet viđenim da mu u pravilu ponestaje kapaciteta i za slušnu percepciju, makar meni!, osim toga čavke iz prednjeg dijela busa sveudilj grakću, stavljam se brzo na mjesto Siniše i mislim: odbrusila bih im ja već što ih ide, ušutkala bih ih ja već na svoj način. Ali Siniša je pristojan, s mikrofonom u ruci šuti i čeka da i one ušute. Kombiniram nemušto podatke koje sam dobila od Googlea pred polazak na putovanje s onim što Siniša kazuje: Al Karnak kultni je hram posvećen bogovima Amonu, Mut i Khonsu...

Amon-Ra bog je sunca i zraka, u ovim tu odajama opsluživalo ga je pet tisuća robova i slugu, i njegova dvorana sa 134 masivna stupa je jedno od najdojmljivijih mjesta u Egiptu... Odaje, predvorja, dvorane?, uvjetno rečeno da!, premda niti jedan objekt nema krova, stropa, pretpostavljam da su ih imali premda im kao zaštita od kiše nisu potrebni jer ovdje kiše ne zalaze, i obližnji Nil, koji još nisam srela, jedina je blagorodna voda, dok su krovovi jamačno tijekom stoljeća nestali, hramski kompleks inače izgleda kao dobro očišćena ruševina, i – *mea culpa!* prvoklasna sirovina za surovu turističku industriju. Vrtoglavo mi je od predvorja u kojem stražare sfinge, od visokih i debelih pilona, hramova, kapela, odaja, dvorana, njihove visine, širine, hijeroglifima ispisanih zaobljenih površina, obeliska koji streme u nebo (najviši je dala podignuti jedna žena!), od njihovih poruka, značenja, simbolike... Karnak na arapskom znači utvrđeno selo, ono je nastajalo tijekom više od tisuću godina i postalo najvećim religijskim gradom na svijetu. Tu su živjeli bogovi, dok su u obližnjem Luxoru (Tebi) živjeli faraoni...

Mut (ili Maut) Amonova je supruga, boginja Majka svega na svijetu, njezino ime trenutno me vodi do riječi *mater* u mom jeziku, Mutter u njemačkom; ona je

i majka božjeg djeteta Khonsa (Khona), boga mjeseca. Khons zapravo znači Onaj koji putuje, dopada mi se to značenje i kad bih imala putničku agenciju, nazvala bih je KHONS. Onaj koji putuje...

Na ulicama Al-Karnaka nepregledne i nepresušne rijeke turista. To su oni koji putuju, danju i noću, vazda putuju. Po završenom kretanju po duljini Al Karnaka, vodič nam daje tzv. slobodno vrijeme – za samostalno razgledanje, fotografiranje, čuđenje, divljenje, omamu, i daje nam zadatak da u određeno vrijeme budemo kraj autobusa: ne kanim razgledati ono što je nerazgledljivo, niti pokušati pamtitati detalje koji ne stanu u moju memoriju, ovo tu treba samo udisati, osjećati, naumila sam malo osluškiivati vodiče grupa i grupica na ulicama Al Karnaka: kojim jezikom govore?, odakle su došli?, vidim da ima puno Japanaca, ali i njihov vodič govori engleski, uočavam i parove koji imaju svoga privatnog vodiča, njih dvoje imaju ga samo za sebe?!, jamačno su neke face, ili samo bogati ljudi – pojma nemam kojim oni to jezikom govore ali tamnopusi su, ona ima kosu kao Golda Mayer preko koje se gizdi svileni široki šal (ili dio tradicionalne odjeće koja pokriva cijelo žensko tijelo?)... Bilo bi lijepo poput njih imati vodiča samo za sebe, mislim, onda me ne bi bilo strah da ću se izgubiti i da će neke suputnice kličati na mene, i bilo bi zanimljivo napraviti presjek strukture posjetitelja makar jednog dana... Da nije tako brutalno vruće, i da ne osjećam slabost u nogama i bolno kruljenje u trbuhu, i da se ne moram vratiti do autobusa, probiti se kroz brzake i virove te žive i živopisne ljudske rijeke, naći put, ne izgubiti se, ovo potonje postalo mi je opsesijom: ne izgubiti se, ne odvojiti se od grupe.

Na izlazu pitam čuvara može li mi pomoći s fotografiranjem, selfijima ne mogu obuhvatiti i sebe i svu tu rijeku ljudi i kamenja, *of course!* nasmiješi se on i vodi me stepenicama na povišenu poziciju s koje se može dobro uhvatiti cjelina, klik, klik, taaako!, i još jedanput: klik!, neka pogledam jesam li zadovoljna?, jesam, fotografija prikazuje Europljanku u laganim tamnomodrim sandalama, roza kapri hlačama, tamnomodroj majici s cvjetnim uzorkom, velikim roza šalom skupljenim na prsima, sa slamnatim šeširom na čijem je obodu cvijeće, u pozadini je ulaz Al Karnaka, turisti koji izlaze i ulaze, pijesak, zamućeno nebo, ok. *Five dolar, please*, veli mi taj Arapin, a ja: *of course!* Dajem mu novčanicu od pet dolara i smiješim se, premda se pitam je li to plaća?, naknada za uloženi rad?, napojnica?, koju je uprihodio po svojoj slobodnoj procjeni?, ja kao profesionalni vodič u Europi, na Mediteranu usluge fotografiranja usputnim turistima obavljam besplatno, mislim, ja ne naplaćujem ni odvođenje liječniku, ni odvođenje do javnog toaleta, ni osmijeh jer tako su me učili i takva su pravila.

Zapravo nemam vremena ni snage misliti.

U luci nas dočekuju Nil i brod.

Nisam tako zamišljala svoj prvi susret s Nilom: kilometri obale opločeni betonskim kockicama spravljenim od pustinjskog pijeska što im daje zamućenu, nečisto smečkastu boju. Kilometrima uz obalu nanizani brodovi za krstarenje, neke uočljive razlike među njima nema, svi su nalik kartonskim kutijama na tri ili četiri kata, poput hotelskih objekata građenih na Jadranskoj obali u drugoj polovini 20. stoljeća, sa zaobljenom provom i krmom, svi su bijeli, prozor do prozora – jamačno su to prozori kabina, mislim. Netom iziđem iz autobusa osjećam zapah vonja životinjskog urina i balege intenziviran visokim temperaturama zraka, da!, uz nogostup prije skalina za spuštanje do samog broda stoje kočije – otvoreni dvosjedi na pogon deva kojih ujutro ima znatno više i kojih korištenje nam vodič nikako ne preporuča. Jer vožnja kočijama trebala bi biti egzotična i atraktivna, ona to i jest ali vrlo lako može postati i problematičnom, nema smisla objašnjavati nam zašto, ali bi je trebali izbjegavati, jednostavno ignorirati tu upornu nazočnost ponude vožnje uz rijeku, do hramova, do sela...! Luka inače ni po jednom kriteriju ne udovoljava mom poimanju luke, porta: ne vidim nikakve infrastrukturne objekte, ni pristanišne zgrade, ni eventualne čekaonice, ni eventualne taksije (osim kočija s devama), ni ugostiteljske objekte, ni dućane sa sitnim potrepštinama za putnike... samo ravna kockasto betonirana obala, privezani brodovi, tamo iza jedva da mogu vidjeti Nil... Bit će da ja opet imam predrasuda.

Crown Emperor – naš brod za četiri dana krstarenja Nilom do Asuana (Aswan) privezan je na samom kraju betonirane obale, koja je bezlična, siva riva u pohvalu koje ne mogu reći ni riječi. Dobijam ključ, bolje reći karticu koja otvara vrata kabine na trećem katu, volim bit visoko!, ali da ne bi bilo sve idealno: kabina je u krmu, posljednja na desnoj strani niza na trećem katu, zapravo je to nevelika hotelska soba s kupaonom no, još uvijek prostranija od kabina na našim starim brodovima dužobalne plovidbe, unutra me dočekuje ledeni ali ustajali zrak, pod hitno isključujem klima uređaj i otvaram prozor, divno je što se ovdje prozor otvaraju i što ću moći slušati i mirisati rijeku kad zaplovimo. Ono što se trenutno nudi i nije baš divno: krma broda smještena je na samom dužnom rubu, tj. na kraju uređene obale čiji završetak tu izgleda poput ogavnih krezubih usta, već i površan uvid nudi gomile svakakvog većinom plastičnog otpada, u rijekom izlokanoj pješčanoj šupljini, dijelom u vodi a velikim dijelom na strmoj, pjeskovitoj obali gdje se jedan mladi Arapin zabavlja skupljanjem plastičnih vrećica, boca, kanti i inih blagodat u dvije vreće koje potom poput Sizifa gura uzbrdo ali mu ih pješčana uzbrdica sveudilj vraća, prosipajući šareni sadržaj na kosinu, njemu se ne da trčati za odbjeglih smećem, skuplja ono najbliže, ako ovako bude radio svaki dan osam sati neće skupiti to smeće za stotinu godina... Stojim uz otvoren prozor promatrajući skupljača smeća i njegovu muku, osjećam kako brodski motori drndaju, drndaju podmuklo, drndaju dolje u dubini (znate li

neki drugi naziv za tu pojavu?), što izaziva laganu trešnju u cijeloj kabini, drndaju i ne prestaju, sukladno onom podmuklom drndanju u mom trbuhu, neće prestati drndati cijelu noć, fotografiram i potom napuštam prizor na rubu luke, ogledam se malo po sobi, posteljina je besbesprijeckorno bijela, izglaçana, jastuci tanki i meki (mrzim!), dupli zastori na prozorima (mrzim!) kupaona blistavo bijela i suha, na WC školjki papirnata vrpca: *sterilised*... Zapravo je sve dobro osim drndanja brodskih motora, Nik me zove neka idem vidjeti ono najljepše što ovaj brod ima, brzam za njim uza skale, izlazimo na gornju palubu, vrh broda, četvrti kat, i prvi put se nađem licem u lice s Nilom kakav sam i očekivala: golem je, nabrekao, moćan, prpošan, teče onako plavkast i zelenkast, zelenih obala obraslih palmama i ljetnikovcima iz kolonijalnog britanskog doba... Tu je bazen i bar i ležaljke i stolovi i fotelje i suncobrani i tenda, a Nil svjetluca, svjetluca i ljeska se, teče, miluje me svojim vjetrom, velik kao more, širi od Pelješkog kanala... Mislim da je ovo raj na Zemlji, odnosno na brodu. Zaboravi drndanje u sobi, ionako ćeš tamo samo prespavati, ako uopće zaspim, ovdje možeš sjediti satima i odmarati se ne osjećajući vrućinu, možda pisati mislim, il srediti svoje zapise na papiru ulaznica, salveta... a možda samo ispijati čaj, onaj crni indijski jer moje želučane tegobe se pogoršavaju i ruše me s nogu.

Hitam po osvježenje pod tušem u sobi, čini mi dobro, prikupljam snage za popodnevni obilazak hrama u Luxoru (negdašnja prijestolnica Teba), premda sam mislila da sve smo hramove u ovom dijelu Egipta već vidjeli, jutros smo vidjeli Karnak gdje su boravili bogovi, ostaje nam Luxor u kojem su boravili faraoni... Prikupljam snage. Nik mi donosi lijek koji priskrbiljuje Siniša, trebao bi djelovati... cilj nam je biti u Luxoru pred sumrak, doživjeti čudesno osvjetljenje, indigo nebo pred noć nad Tebom...

Ne sjećam se ručka, jamačno ga preležavam žvačući mučninu.

Pročelje hrama u Luxoru je asimetrično, čini ga golemi pilon – ne znam koliko golem jer ovdje je kao što rekoh sve golemo, nadnaravno golemo, pred njim stražare dva kolosa Ramzesa II. i jedan obelisk od crvenog granita, na suprotnoj strani stoji još postolje drugoga, ali obelisk sam (taj drugi koji ovdje manjka) gizdi se na trgu Concorde u Parizu, shvaćam to istog trena kad ugledam obelisk jer identičan takav imam na jednoj fotografiji snimljenoj na Place de la Concorde jednog kišnog ljetnog dana krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća: Francuzi se naime nerijetko hvale znamenitostima koje su pokupili u svojim nemiroljubivim šetnjama svijetom. (Obelisk je navodno dar Muhamed Ali paše Francuskoj s početka 19. stoljeća. Navodno. Izvjesno je da je taj Muhamed bio uzurpator, prisvajao je i dijelio ono što nije bilo njegovo, tko je jači, taj tabači – tako je to bilo oduvijek, a tako je i danas.) Odavno sam zaključila da su Britanci i Francuzi

»spasili« i dobili na dar puno toga u svojim bivšim kolonijama. Poslije su spasitelji čovječanstva postali Amerikanci... I svi su bespoštedno harali ovim prostorima...

Srčiku stare Tebe ne čine hramovi, premda ih ima, makar u ostatcima, ali oni nisu namijenjeni štovanju kulta bogova ni faraona, već obnavljanju kraljevstva, svečanostima moćnika i vlastodržaca, štovanju plodnosti, slavljenja, paradama, krunidbama, životu... Svi su prostori otvoreni nebu, široki, kolonade i dvostruke kolonade, goleme dvorane i ona mala za Amonovu svetu barku kojom je Mut svake noći plovila alejom sfingi svome mužu u Karnak, jako ga je voljela, bila je to valjda ljubav kakvih danas više nema, a njezina barka je lik urezan na mnogim površinama. Tek u ovom trenutku postaje mi jasna fizička povezanost Al Karnaka i Luxora tom 2,5 kilometra dugom alejom nad kojom su s obje strane stražarile tajnovite sfinge i kojom je u to doba tekla voda.

Tijekom povijesti mnoge su vojske imale svoje sjedište u Luxoru, Dioklecijan ga je pretvorio u utvrđeni tabor legionara, neki su prostori pretvoreni u crkve, našla je ovdje mjesto i jedna džamija, nju pripisujem ekstremno agresivnom širenju islama na afrički kontinent... ali blistavost i iskonski sjaj hramski kompleks nosi iz vremena Novog kraljevstva koje je tadašnjoj Tebi dalo hedonistički pečat. Prije svih tih pohoda i osvajanja bili su ovdje Kadmo i Harmonija, on je samovoljno napustio kraljevski tron kad je ocijenio da Teba više nije ono što je bila nekad, i u svojoj barci pobjegao zajedno s Harmonijom i troje djece preko Sredozemnog mora do zemlje Ilira i do Korčule – prema legendi kojom često započinjem svoja vođenja na svom otoku, ali samo ona za malo zahtjevnije svjetske putnike koji znaju kamo smjestiti drevnu Tebu...

Naš vodič kaže da nije u Luxoru kraj najvećeg hramskog kompleksa na svijetu, da nas sutra ujutro čeka nastavak s posmrtnim hramom vladarice Hatshepsut i Dolinom kraljeva, poslije kojih ćemo se vratiti na brod, ručati i zaploviti, jedva čekam plovidbu.

Ako do tada budem još na nogama! Večer je, toplo indigo nebo se truni u visinama i rasipa na naše glave, čujem ga opominjati: čovječe pazi se da ne hodaš malen pod zvijezdama!, ogrće noćnim plaštem nestvarne eksponate muzeja *in situ*, na izlasku sjedim na niskom kamenom zidiću čekajući da se okupimo, pitajući se je li golema poljana ispred ulaznih pilona Luxora bila sletišta svemirskih brodova s graditeljima iz neke druge dimenzije, jer nigdje mi u Egiptu nadnaravnost staroegipatske civilizacije nije tako jasna i nedvojbeni kao ovdje. Toplo je, ali ne i vruće, sjediti na zidu i promatrati ljude – kao da je cijeli svijet večeras u Luxoru!, i čudesa oko sebe je odmarajuće i ugodno.

Kad napustim zid noge mi klecaju, poput naranče sam iz koje je iscijeđen sok. Valjda ću se kad večeram osjećati bolje...

Brodski je restoran besprijekoran, na tzv. švedskom stolu obilje mesnih i ribljih jela, pečenih ptica – nisam razumjela kojih ali kažu da su njihov specijalitet, jela za vegetarijance, raznih salata, kruščića, kolača – onih iz orijentalne kuhinje, jednostavnih, natopljenih i sočnih i jamačno preslatkih, ali i kremastih, čokoladnih, europskih, ili je možda to obilje maslaca američko?, deserta, kuhanog i sirovog voća, tako bogatu trpezu nisam vidjela ni u europskim restoranima, ali avaj! meni se ništa ne jede, kao da mi se zatvorio jednjak kusam »gluhu« rižu kuhanu samo u slanoj vodi, naš konobar – mladi crnomanjasti i tanušni Arapin pozdravlja nas nekim pozdravom (ola? Aloha!?) koji ne razumijem, ali osjećam da je dobrodošlica, srdačno izrečena, kreće se hitro između naših stolova poput manekena, uzima narudžbe pića i pita me na engleskom može li mi još nekako pomoći, *no thank you!, I am sick...* On se osmjehne pokazujući besprijekorno bijele zube.

U restoranu žamor kao i svugdje gdje se pojave Dalmatinci. Mi smo jedan vrlo glasan narod. I gladan, sudeći po hrpama na tanjurima pred gospođama iz moje grupe na kojima nema čega nema...

Poslije u kabini sveudilj drnda.

Današnji dan je bio brutalno dug, predug, zaboravila sam već što je bilo jutros.

4. dan, 20. listopada 2023., Hatshepsut i ostala kraljevska, nadnaravna bića

Krećemo odmah poslije doručka ususret po mome sudu (ili je to predrasuda?) najvećoj ženi egipatske povijesti Starog kraljevstva, faraonki, kraljici i vladarici Hatshepsut. Kažem povijest, a možebit treba reći mit jer ta nadnaravna žena više je mitološko nego povijesno biće. Ali prije njezine velike priče slijedi jedna banalnost o ovodobnim ženama s kojima putujem Egiptom.

Jedna od tih žena sam ja. Premda se tegobe s želucem zahvaljujući Sinišinu lijeku polako stišavaju, mučnina je ostala – ne ona Sartreova, još sam jako rovita i ne mogu uživati u doručku posluženom u rani jutarnji sat. Susretljivi konobar pomaže mi pripremiti moj napitak (kava, kakao, zobeno mlijeko...) kako bih mogla uzeti lijekove. Primjećujem da nisam ponijela bocu s vodom, i premda smo tijekom dana na dugim razgledanjima tako da ne bi trebalo piti puno tekućine jer je mogućnost čestog korištenja toaleta neizvjesna, žurim u sobu procjenjujući da imam dovoljno vremena do polaska. I u toalet. Vraćam se na recepciju prije dogovorenog vremena, samo koju minutu prerano, pripadam onima što uvijek i svugdje urane. U prostoru ima puno ljudi, kula babilonska od jezika koje čujem, nigdje našega čovjeka, nisu valjda već krenuli? Hvata me panika, možebit su zbog gužve ovdje izišli s broda i čekaju što bi mi rekli na rivi?, želim i ja izići, ali primjećujem da to nije tako jednostavno: brod noću nije samo drndao, on se i

pomicao, tako da više nije privezan za obalu već za četiri-pet brodova koji su se ulijepili između Crown Emperor i rive jer će jamačno isploviti poslije nas, i kroz koje moram proći da bih se iskrcala. Metež, panika, na izlasku dobivam nekakvu karticu, za povratak na brod! objašnjava mi tamnopusi službenik u uniformi, gotovo bez daha sam na rivi ali moje grupe nema nigdje, gledam gore uza skaline, tamo čekaju kočije s devama, a negdje tamo čeka valjda i naš autobus mislim i opet žurim uza skaline, na samom vrhu osjećam smrad o kojem nam je vodič govorio, koliko deva i koliko kočija!, kočijaši mi nude vožnju: *not too expensive! please madame!*, vodič nam je rekao da se ni za živu glavu ne upuštamo u neku od tih ponuđenih vožnji...vonj koji šire ne djeluje mi ni primamljivo ni egzotično, znojim se, malo od panike, a malo i od probavnih tegoba koje me satiru, vruće mi je i smrdljivo, moram se čuvati da ne ugažim na balegu... u redu s kočijama stoji i poneki minibus, našeg autobusa nema!, možda su već otišli?, ako je tako, morat ću se vratiti na brod i čekati da se vrate, reći zbogom Hatshepsut i Dolini kraljeva, Tutankhamonu i kome još?, na kraju reda okrećem se i vraćam prema brodu, osjećam nelagodu, kao po kazni prolazim istim smrdljivim putem uz kočije i deve koje spokojno čekaju svoje pustolove, visoko sa skalina vidim svoju grupu kako silazi niz brodsku skalu, tu su!, nisu me ostavili! koje olakšanje! hitam dolje k njima presretna što me nisu ostavili, prvo se sudaram s ženama koje i u autobusu sjede sasvim naprijed, one su uvijek u prvim borbenim redovima, a gdje ste vi!? zinu namrgođene na mene, tražimo vas po cijelom brodu! gdje ste nestali?! prepali smo se!, ona najstarija i najnakindurenija rikne na mene poput nemani: Ne smiješ to činiti! Trebaš se ponašati u skladu s pravilima! Kes njezine proteze: oprostite, drage gospođe što vas ovakvima doživljavam, zašto blejite u mene poput buldoga? i histerično kričete?... Moja sreća što ih vidim splašnjava, ne stignem izustiti ni riječ, eventualno pojašnjenje, opravdanje, ispriku, možda ja zbog bolesti nešto nisam dobro čula?, ili uopće nisam čula... jebem ti...!, ne sjećam se da smo na *per tu*... da imaju kamen, sad bi ga bacile na mene?!, a potom Siniša uleti sa svojim mirnim i odlučnim: A sad je dosta!... Da, dosta je, zahvalna sam vodiču što je zaustavio njihov napad i moje eventualno opravdavanje.

(Niti imam vremena, a niti volje tražiti odgovor na pitanje: Gdje su bili malo prije deset, kad sam po dogovoru došla na recepciju.)

Hatshepsut. Lik i djelo.

Ona je staroegipatska faraonka koja je postala kraljicom, supruga i polusestra (egipatski su vlastodršci bili masu promiskuitetni, rekao bi Robi K., slijedeći imperativ zadržavanja bogatstva i časti u obitelji, ženili su se u pravilu sa svojim sestrama, kćerima...) Thutmosisa II., kojemu je sina rodila robinja iz harema, dok mu je Hatshepsut podarila *samo* kćer Nefernre. Suprug joj umire u ranima tridesetima, a Thutmosis III. – dječak haremske djevojke, još je premlad da bi

sjeo na prijestolje. Hatshepsut kao regentkinja, tj. kraljevska namjesnica postaje vladaricom uz Thutmosisa III., upravljajući ona analizira svoje mogućnosti, jamačno i prava koje joj osigurava njezino kraljevsko podrijetlo (kći je Thutmosisa I...), gradi veze s visoko pozicioniranim osobama iz vojske i dvorske administracije, uz čiju pomoć i podršku se poslije dvije godine proglašava kraljicom. Naravno da to čini ignorirajući minornog pretendenta na prijestolje – Thutmosisa III. jer ipak je on samo sin haremske robinjice, trećerazredni pretendent na prijestolje, a ona lijepa i ohola kraljica, volim njezinu žensku oholost...

Njezina oholost Hatshepsut ostaje na vlasti do svoje smrti 1458. pr. Krista, ukupno 21 godinu.

Odmah po dolasku na vlast kod Anubisa – boga pogrebnog rituala, ona pokušava isposlovati privilegiju preseljenja u vječni život, što će joj i priskrbiti gradnja hrama uklesanog u stijenu kod Deir el-Baharia, onkraj Doline kraljeva, veličanstvenog zdanja namijenjenog štovanju kulta kraljice poslije njezine smrti. Uz to osmišljava i gradi koncept carstva, proširuje Egipat sve do Eufrata – rijeke koja teče uzbrdo, obnavlja i gradi mnoge hramove u srednjem Egiptu, organizira trgovačke ekspedicije šireći svoj utjecaj sve do Somalije, Džibutija, rudnika tirkiza na Sinaju, postojano gradi i obogaćuje svoje carstvo koje u doba njezine vladavine doživljava neviđeni prosperitet.

Pri ruci su joj bogovi koje štuje, prije svih božica Hathor – dojilja krava, ali i bog Amon čija je ona zemaljska kći i kojemu u čast podiže i najviši obelisk od crvenog granita u Karnaku...

Toliko o njezinu djelu, možda je to djelo malo veće i više nego kod mnogih muških faraona, ali nisam državnik i teško mi je procijeniti, ja radije procjenjujem njezin ženski lik koji je meni kao ženi vrlo dojmljiv: Hatshepsut je krhka, tamnoputa, tanušna ljepotica s faraonskim žezlom i krunom, ponekad i ratničkom krunom nad visokim čelom urešenim zlatom i dragim kamenjem, bez grudi, odjevena kao muškarac i nosi na svim crtežima i kipovima u Hramu i izvan njega bradu, simbol muškog vladanja. Ne mislim da je doista željela biti muškarac, samo je bila svjesna da je muškarcima lakše nametnuti se, vladati, zapovijedati... Ima svoju boginju – Hator u liku krave koja doji ovu vrlu ženu, posredujući joj jamačno ne samo hranu već i božansku snagu.

Nijednim likom na putovanju kroz Egipat moje se misli ne bave tako intenzivno kao s Hatshepsut. Tko je ona bila?, kolika je bila njezina snaga?, kolika njezina pamet?, ili je to bila lukavost, ženska prepredenost?, golema želja za moći?, kako se uspjela nametnuti i suvereno i superiorno vladati muškim Egiptom, ili je ta muškost Egipta došla tek tijekom arapskih osvajanja i poslije?, kako su Arapi – unatoč tome što nigdje u Kuranu ne piše da žene moraju pokrivati glavu – ženama nametnuli hidžab?, pitanja haraju mojom glavom dok stojim na platou ispred

Hrama, to je onaj plato na kojem su islamski teroristi 1997. smaknuli šezdeset osoba, da su kojim slučajem to smaknuće počinili bijelci, mislim, katolici ili neki treći oni bi bili luđaci, ali ovi su bili Muslimani i zato ih nazivaju teroristima, i smaknuli su većinom turiste poput nas, uglavnom Nijemce, Švicarce, poslije čega je plato očišćen od trgovine i kupovine i nekontroliranog ulaska posjetitelja, ali su strah i neodgovoreno pitanje zašto su učinili taj pokolj i što su njime postigli ostali, i zašto baš na tom »ženskom« mjestu?, čak i nekakva nelagoda pri uspinjanju na plato je ostala, makar kod mene. Ako su htjeli spriječiti Egipat da zgrće novac na masama turista koji ovamo dolaze pokloniti se ženi, nisu uspjeli. Golema ravna površina sad spokojno blista na suncu, bliješti toliko da je ne možeš sagledati, prostrta podno Tebanske planine, otvarajući put pogledu sve do Luxora i Karnaka, u sjajnoj, bliještećoj ravnoj crti, sve zajedno pruža sliku nekakve nebeske staze do običnim smrtnicima nedostižnih nebeskih dvora.

Autobusom obilazimo stjenovitu Tebansku planinu s uklesanim hramom faraonke Hatshepsut, s druge strane Dolina je kraljeva – velika kraljevska nekropola s više od šezdeset faraonskih grobnica. Na ulaznom parkingu ostavljamo autobus, u zagrobno naselje voze nas otvorene, ali zbog sunca natkrivene karoce, nas šest-sedam stane u svaku, krećemo se vrlo brzo, što nam priskrbljuje ugodan povjetarac, a sunce se već podiglo prema sredini blijedoga, vrućeg neba. Još jedanput mi se nameće golemost svega oko nas, samo smo mi ljudi sitni, na snimku dronom izgledali bismo kao mravi, pitam se izazivaju li kolosi i piramide takav osjećaj kod svakoga ili samo kod mene. Ulaznica koju smo kupili omogućava razgledavanje bilo koje tri grobnice od onih koje su otvorene za posjetitelje, a kako takav poduhvat iziskuje puno snage, volje i vremena na nama je da izaberemo dvije, ja osobno niti ne mogu više. Neki ulazi u piramide postavljeni su visoko, što znači da se najprije moramo popeti tamo gore, a sunce grize i nema hlada, od toliko popijene vode pritiska me i nekakva žablja nadutost i otežalost... Već od ulaza počinje spuštanje u podzemlje (piramida Ramsesa IV.) dugim, danas uređenim i oslikanim tunelom na čijem stropu se gizdi dizajnirani potiljak kraljice Nefertiti, tj. stražnjeg dijela njezine kraljevske »mitre«, dok je u podu utkana njezina ogrlica na njezinu vratu viđena također od pozadi: frapantna sličnost koja može biti simbolom povezanosti i jedinstva drevnog egipatskog dizajna! Na dnu je tunela svetište sa sarkofagom i mumijom, bilježim u stijenu urezane likove osoba i predmeta koje je faraon htio imati pored sebe i zagrobnom životu, bilježim i postranje prostorije gdje je još za života smjestio sva fizička blaga za koja je vjerovao da će mu trebati u životu vječnom, počevši od predmeta za svakodnevnu uporabu, do namještaja i puno zlata, pa sve do hrane pripremljene za faraona, i koja su tijekom burne povijesti ovih prostora većinom opljačkana, odnesena,

naš vodič veli da je samo Tutankhamonova (1333. – 1324. pr. Kr.) grobnica u Dolini kraljeva ostala pošteđena iz jednostavnog razloga što je njezin ulaz bio zatrpan materijalom iskopanim iz drugih piramida, tako makar kažu premda ja više vjerujem da su se pljačkaši panično bojali da ih ne sustigne prokletstvo upisano iznad sarkofaga tog slavnog dječaka faraona: Neka budu prokleti svi koji uznemiravaju vječni mir faraona. Krije njegova grobnica još puno tajni, možda i lijepu (?) priču o njegovoj pomajci (ili majci?) i prethodnici na kraljevskom prijestolju Nefertiti koja je bila jedna od najljepših žena starog Egipta za čije je vladavine zajedno s Tuthankamonovim ocem Ehnatonom ukinula štovanje vrhovnog boga Amona i brojnih niže rangiranih bogova te nasilno uvela štovanje samo jednoga boga Atona, dakle monoteističku religiju... Ne zna se zapravo je li bila tajanstvenija u životu ili u smrti... Je li Tutankhamon bio zaljubljen u nju?, je li je volio kao majku ili kao ženu?, je li je sahranio u tajnoj grobnici odvojenoj od one koju je pripremao za sebe samo zidom? Tutankhamon je umro mlad?, bilo mu je tek 18 godina?, je li doista umro od malarije ili zato što je kao dijete incesta imao još nekoliko genetski prenesenih bolesti i poremećaja?, tešku bolest kostiju i nekrotično zakržljalo stopalo nalik staroj vočki, zbog čega je morao hodati sa štapom, oslabljen imunitet...? I nije bio prekrasan mladić kako bi se dalo zaključiti iz njegove posmrtnje maske? Možda naš egiptolog Siniša zna odgovore na moja pitanja... I da! Tutankhamonovu sam zlatnu masku svojedobno vidjela u British Museumu u Londonu, bila je tamo samo kao posudba jer i maska i sva su blaga Tutankhamonove grobnice u Egiptu pojašnjava Siniša, ali ja sam rigidne svijesti glede kolonijalnog doba još otkad sam bila mlada i prvi put se pitala otkuda Britancima onolika stara umjetnička blaga iz cijelog svijeta, i mislila sam već onda da su ih bespoštedno pljačkali, da bi se poslije bezočno dičili njima i naplaćivali nam skupu ulaznicu kako bi nam ih pokazali...

Bilježim kolonu turista koja se spušta desnom stranom tunela (još smo u grobnici Ramsesa IV. u kojoj lebdi Nefertitin duh, potiljak i ogrlica, Tutankhamon je bio sama mala digresija), polako se osipa u dnu, a nakon obilaska se ponovo zbijajući redove penje lijevom stranom gore prema izlazu. U grobnici Ramsesa IX. na suprotnoj strani Doline kraljeva bilježim potpuno praznu, pljačkom očišćenu kriptu za sarkofag i mumiju, kao i ispražnjene okolne prostore, ovdje kao da su prošle horde pljačkaša, nije »kao da«, već jesu. Bilježim i pomanjkanje zraka u tim prostorima, baš kao pod zemljom i baš kao u grobnici, no smjelo kročim naprijed, ona druga Ivica iz nekog mi zakutka mozga šapće: ne dolaziš svaki dan u Egipat, izdrži, možeš ti to!, zamisli da si rudar!, dišem površinski i želim što prije izići van, gledati sunce i nebo i moćnu rijeku, i mislim znali su jamačno faraoni da u zagrobnom životu neće biti potrošači zraka, stoga njihovi genijalni graditelji nisu morali izmišljati ventilaciju...

Sve moje pričuve zraka su iscrpljene. Umorna sjedim na zidu južne strane nekropole, promatram ljude koji se poput mrava kreću oko mene, leđa mi čuva Tebanska planina s Hatshepsut hramom na južnoj strani, čekam da se ostali iz moje grupe narazgledaju, otpijam gutljaj po gutljaj vode iz svoje *equa* boce, jedva sam se dočepala ovog zraka mislim, u cipelama mi se nakupilo pijeska, i negdje među usnama, stišćem ih i šutim, u trbuhu mi se ustoličila nekakva naduta praznina nalik onoj duboko u podzemlju piramide koju su poharali pljačkaši. Nisam baš slika i prilika agilnog i uzoritog turističkog posjetitelja.

A jutro je zgusnuto i zahtijeva dobro zdravlje i kondiciju. Do ručka nam ostaje još jedan dio stare tebanske nekropole: Medinet Habu. Još jedan hram!, mislim s nekakvom netrpeljivošću, Hatshepsut, Dolina kraljeva i Medinet Habu u jednom jutru!, nije li to malo previše za mene?, ja nisam sportaš i nemam pedeset godina, Siniša!, znam da je hram u egipatskoj civilizaciji kao kuća bogova važan dio života, bez da vidiš ta veličanstvena zdanja ne možeš razumjeti ni suvremeni život Egipćana (i njegovu malenost, mislim)... znam, znam, znam. Pada mi na pamet da postoji i koptsko ime ovog lokaliteta, ali sam ga zaboravila!, i to koptsko ime potvrđuje nazočnost i raširenost meni intrigantnih Kopta i njihove kulture udaljene više od 500 kilometara od Caira gdje je bila središnjica koptske zajednice, koja i dan danas ne želi biti samo vjerska već i nacionalna, dakle: narod. Medinet Habu leži na rubu plodnog područja uz zapadnu obalu Nila, nasuprot Luxoru, vozimo se između nepreglednih nasada datula, palmi svih mogućih vrsta, kroz zelene, hladovite vrtove, područje je gusto naseljeno, dolazimo pred smrtni hram Ramsesa III., golemi ulazni pylon, u zidove i stupove urezani hijeroglifi, slike, priče... Ali nisam više sposobna niti iščitavati niti gonetati ta čudesa i ljepotu. Hram je istodobno posvećen i bogu Amonu (Amunu), pitam se je li Amon isto što i Ra?, sama zaključujem da jest jer nemam snage za postavljanje pitanja vodiču, poslije mi vodič pojašnjava da su to dva odvojena boga: Amon je bog Luxora, a Ra bog heliopolisa Caira, njihovo stapanje dogodilo s već u Srednjem kraljevstvu ili iz nepoznatih razloga ili da bi se potvrdilo jedinstvo Egipta... Kažu da je ovo jedno od najsavršenijih graditeljskih umjetničkih postignuća Egipta, a ja mislim samo još kako se skloniti od sunca, odmoriti, zaspati... Moj *handy* bilježi jednu jedinu fotografiju ovoga mjesta, poslije ću zažaliti zbog ovog trenutka slabosti.

Sljedeću fotografiju moj suputnik bilježi tek u pet poslijepodne na gornjoj palubi Crown Imperora. Preskaćući ručak malo sam se odmorila, to je ono što često zovemo: doći k sebi, istuširati se, sprati pijesak s kože i odjeće, leći, čitati, prebirati svoje misli, zapisivati, jesam li precijenila svoje snage kad sam se odlučila za ovo putovanje?, slušati kako brod kreće na naše krstarenje, osluškivati kako grčevi u trbuhu gube na žestini i trajanju, duboko disati, piti, jako sam žedna, a s obzirom da je naš prvi silazak s broda planiran tek za sljedeće jutro, mogu piti

koliko mi duša i tijelo hoću, možda sam malo i odrijemala, penjem se dakle na krov broda, veliku terasu s bazenom, barom, ležaljka, plovimo Nilom, rijekom klize i ini brodovi, osjećaj da plovimo nizvodno vrlo je snažan ali znam da nije tako: plovimo uzvodno prema području gdje Nil postaje planinskom rijekom, prije zaustavljanja u sljedećoj luci (Edfu) jedna će nas ustava podignuti na viši nivo rijeke, zapljuskuje nas mareta brodova koji nas pretječu ili samo pozdrave u mimoilaženju, čuje se šum vode, s nama kao da rijekom plove i zeleni otoci trave, šaša... plove i obale na kojima se među bujnim raslinjem slute ljetnikovci i vile iz doba britanske kolonizacije, sve miriše na život, raskoš, luksuz, Nik sjedi na palubi s kistom u rukama, skicira u svoj slikarski blok i *aquarelira* ionako vodene krajobrazne, volim te njegove slike i skice kao što sam ih voljela još dok smo bili djeca, on ne zna jesu li Englezi bili baš ovdje veli, a ja znam da jesu, a to znanje zahvaljujem filmovima koje sam gledala kao djevojčica jer u filmovima sam još tada vidjela sve ovo, Google-karta potvrđuje da jesu!, vidi! Slike su idilične, na zelenim obalama pasu stada krava, koza, konja, bijelih magaraca – nikad još nisam vidjela potpuno bijelog tovara!, poneka deva, odmaraju se i napajaju jata ptica vodarica, kupača gotovo da i nema, na zapadnim obalama niču nova naselja koje kao da slažu djeca od štapića prostor između kojih se postupno popunjava lego kockama – pjeskovitom ciglom, tako da dio (zapravo betonskih) štapova vazda strši u nebo, kad se rodi sljedeće dijete, otac će dodavati lego kockice i stvarati kat za njega, ja razmišljam kako bi se jamačno sve te kuće u slučaju malo jačeg potresa pretvorile u prašinu. Naselja su boje pijeska, na nekim mjestima su cijele ulice obojane u svijetlo plavu boju, baš onakvu kakvom su na dalmatinskim otocima ljudi bojali škure svojih prozora i kućna vrata.

Već sad sam uvjerena da je plovidba Nilom najljepši i odmarajući dio našeg putovanja: vidiš, udišeš, doživljavaš, čutiš, vonjaš, pamtiš emociju, a ne nazapamtljive povijesne činjenice, ne moraš biti ni obrazovan, ni pametan, ni mlad, željan znanja, ni svjetski putnik, već samo – čovjek.

Noćno podizanje broda preko ustave ne vidim jer se događa oko tri sata noću, ali ga čujem, brodske motori rogobore, do mojih ušiju dopire nekakvo prelijevanje, šum, škripanje, struganje, ljudski se glasovi ne čuju jer jamačno sve radi mučaljiva tehnika. Slijedi tišina, popeli smo se!, i potom opet dolje negdje rogobore motori, sada tiše i uspavljujuće...

5. dan, 21. listopada 2023., Horus, potomak velike Prve ptice

Pod dolasku u Edfu, grad na zapadnoj obali Nila otprilike na pola puta između Luxora (85 km južnije) i Assuana (100 km sjevernije), napuštamo brod kako

bismo razgledali Horusov hram, jutros sam bez otpora i runjanja spremna za novu pustolovinu. Više volim misliti i upotrebljavati pojam: *zapadna i istočna* obala jer sam onda sigurna da znam koja je to obala, što u slučaju *lijeve i desne* obale zapravo i nije slučaj, valjda zbog onog varljivog osjećaja da plovimo nizvodno. Vozimo se kroz plodnu, zelenu riječnu dolinu u koju je Nil u prošlosti naplavio debele slojeve plodnog mulja i koja je danas premrežena umjetno izgrađenim kanalima za navodnjavanje, na njihovim većinom neizgrađenim obalama puno je novodobnog smeća, vodič nam kaže da je cijeli predio nedavno čišćen, a ja se pitam kako li je tek izgledao prije čišćenja?!, neka se djeca igraju ili plivaju u glibu, plantaže datulja i patuljastih banana prostiru se s obiju strana ceste, nasadi kukuruza, krumpira, veliko obilje... ima i biljaka koje ne raspoznajem. Iz literature znam da kuća boga Horusa pripada helenističkom razdoblju egipatske umjetnosti, da je Horus bog rata, kraljeva, neba, svjetlosti, k tome je i zaštitnik djece i gospodar Edfua, sokol šarena perja i potomak velike Prve Ptice. Stojim podno kipa Boga s glavom sokola, molim gospođu Miru da me fotografira u tom podnožju, golem je kao i većina spomenika u ovoj čudnoj i čudesnoj zemlji. Kažu da je ovo najbolje očuvani hram u Egiptu, valjda zato što je najveći dio do 19. stoljeća (kad je otkopan) bio pokriven pijeskom, i to sve do kapitela, grčkih uostalom jer hram je ptolomejski i smatra ga se nasljeđem grčke kulture, sukladno čemu se Horus identificira s Apolonom, za mene to znači da su njegovi prostori otvoreni, da u dugim, visokim kolonadama neometano propuhuje vjetar s Nila, da ovdje možeš nesmetano disati i osjećati se dobro, bez tereta vrućine i ustajalosti. Kažu da je hram podignut na mjestu prvog Horusova hrama jer to je mjesto poprište velike borbe između Horusa i Setha, brzina kretanja s grupom ne dopušta mi ovoga trena razmišljati i pisati o njihovoj priči za koju slutim da postoji i da je krvava i promiskuitetna upravo onakva kakve već staroegipatske božanske priče jesu, ali obećavam sebi pojasniti na brzinu izneseno, i borbu između Horusa i Setha netom se približimo Horusovoj majci – Izidi božici i njenom hramu na otočiću Philae u Assuanu. Ili Aswanu.

Poslijepodne provodimo na predivnoj (ovu riječ ne volim i upotrebljavam je zaista rijetko!) zelenoj gornjoj palubi našeg Crown Emperora, pijemo čaj, fotografiramo prilaženje Assuanu dugo stotinu kilometara, brod nečujno klizi: (zvuči čudno!) uz rijeku, domaćini kraj bara izvode nekakve mađioničarske trikove s ubrusima i stolnjacima uključujući u njih i dobrovoljce iz publike, poneki putnik koristi priliku i toča se u bazenu, a meni se po glavi mota Izida, Isis, pitam se zašto sam je smjestila u svoju *Islomaniju: U odjeći Izide božice vidio ju je Igor toga dana...*? Kako sam svoju junakinju Luciju i svog (anti)junaka Igora povezala s Izidom? je li mi se u vrijeme pisanja pripovijesti *Ab* Izida već motala po glavi? čini se da jest ali zašto?, pitam vodiča koji su atributi te boginje čiji hram ćemo

razgledati usred Nila kraj Assuana, čega i čija je ona boginja?, ona je glavna egipatska boginja, božica obitelji i ljubavi, veli Siniša, a Philae je prekrasan! veli... vjerujem mu i mislim, nisam je zbog toga stavila u priču jer nisam pisala priču o ljubavi između Igora i Lucije, bila je to zapravo prolazna strast, i to je sve? pitam, a znam da nije sve!, ne može biti, iščeprkat ću ja to već, kad-tad... Nil je modar kao da ulazimo u Gruž, samo je more puno šire i obale su gusto, svježije zelene, kao da je raslinje što nije uspjelo narasti u pustinji afričkog kontinenta svo nagnulo na obale rijeke napućene pticama i inim životinjskim blagom, toliko životinja na jednom mjestu ne vidjeh još nigdje i nikad, posebno ne u blizini naselja... Večera je na brodu standardno dobra, ali ja sam još na gluhoj riži i čaju...

6. dan, 22. listopada 2023., Asuan

Buđenje u još sumračno jutro aswanske luke, i da!, nismo na odmoru, već na kružnom putovanju Egiptom, i kao da opet počinje utrka s vremenom: čaj ili kava s nogu u baru na trećem brodskom katu, *lunch*-paket nosimo sa sobom (mrzim!), i vodu za piće u bocama nosimo sa sobom (bez vode nikamo!), čeka nas Sahara, zamišljam je kao more pijeska bez otoka i obala, čeka nas 250 kilometara vožnje kroz pustinju do u njezino srce, krećemo prije zore jer doživjeti svitanje u pustinji je prirodna atrakcija, već u 6:50, sjedeći u autobusu promatram sunce kako proviruje iza dalekog pustinjačkog brežuljka, ono je s moje lijeve strane, tamo je istok, što znači da se vozimo prema jugu, potom prema jugozapadu, u 6:55 je sunce već odskočilo i rumeni nebo i ravnu pustinjačku ploču, rumeni se pijesak, cesta, dalekovod, željeznička pruga, poneko ozelenjelo polje, zeleno što volim zeleno!, prskalice za navodnjavanje, poneko naselje unutar neke vrste ograde od vanjskoga svijeta, gonetam zašto su hrpice kuća u pustinji ograđene, jedino pojašnjenje koje pronalazim u svojoj glavi jest: da bi bile zaštićene od divljih životinja ... I kao prava neznalica pitam se kako je na ovom pijesku koji se pokreće i bježi nošen pustinjačkim vjetrovima uopće moguće izgraditi cestu, kuću ili željezničku prugu, a onda mi dan otkriva da pustinju čini na stjenovitoj (afričkoj!) ploči nataložen pijesak, na nekim mjestima vjetar ga je odnio tako da je ostao goli, crni ili crvenkasti kamen, i logično je da se svaki graditeljski objekt gradi na čvrstoj podlozi a ne na pijesku... Poslije trosatne vožnje smo u pustinjačkom naselju Abu Simbel (Ebsambul, ili Isambul), u Južnom Egiptu, svega dvadesetak kilometara udaljenom od granice sa Sudanom. Abu Simbel smjestio se u umjetno stvorenoj zelenoj oazi, na obalama akumulacijskog Naserova jezera, čovjek je, dakle, a ne bogovi, doveo ovamo vodu preusmjerivši Nil u jezero kojim je pustinja preporođena, premda: i jezero, i naselje i pustinjačko cvijeće – odavde ponijeh sa sobom najcrveniji cvijet hibiskusa koji sam ikad vidjela, na fotografiji dakako! jer nije mi palo na pamet

ubрати ga na onom nasipu tamo u pustinji; i hramovi premješteni ovamo šezdesetih godina prošlog stoljeća iz područja koje je izgradnjom Assuanske brane ostalo pod vodom, sve izgleda kao djelo moćnih bogova... Dva golema kompletna hrama uklesana u stjenovitom brdu, onaj Ramzesa II. iz 13. st. pr. Kr., i onaj omiljene Ramzesove žene Nefertari koja se često poistovjećuje s božicom Hathor, dojiljom – kravom faraonke Hatshepsut, njihove vanjske i unutarnje golemosti, cjelokupni jedan arheološki lokalitet je šezdesetih godina dvadesetog stoljeća s obala Nila prenesen i ugrađen u stjenovit brežuljak na obali jezera u Abu Simbelu. Od 1979. na UNESCO-ovoj su listi materijalne kulturne baštine Svijeta. I premda sam zaključila da mi je dosta hramova, ovo čudo ne ostavlja me ravnodušnom i premašuje sva moja očekivanja: ta dva zdanja stoje pred mnom u svoj svojoj veličanstvenosti, kao dva kolosalna brata blizanca, kažu da je hram božice Hathor manji, ali meni su oba jednako golema, čudesna, titraju na suncu okrenuti licem vodi i jugu, salijeće me pomisao da bi u tom titranju mogli nestati, odjezdit u nebo s kojega kao da su ovdje i spuštteni... Evo me opet pohodi razmišljanje o nadnaravnoj, nadljudskoj dimenziji staroeegipatske umjetnosti, o bićima koja su sletjela na afrički kontinent iz svemira donijevši sobom nebeske zamisli i načine njihovog ostvarenja, jednako kao što su sletjela na južnoameričku visoravan Tiahuanaco... Ivica je previše čitala Daenikena i previše fantazira! Poslije hramova koračam kao opsjednuta nogostupom u hladovini golemih stabala, uz cvjetne aleje, uokolo se prostire domaći bazar s tipičnom ponudom suvenira, odjeće od egipatskog pamuka, vještih prodavača, a tamo iza steru se zasađena polja, ovdje živi oko 3000 Egipćana koji su svi doseljenici u novopodignuti gradić u pustinji, prodavač na bazaru, kod kojeg kao suvenir za unuku i sina kupujem pamučne majice s hijeroglifima izvezenim natpisom, kaže mi da je on prije nekoliko godina doselio s djecom i ženom iz Asuana u pustinju, da tu jako dobro žive, da imaju posao, stan, da djeca idu u školu, da Egipat proizvodi puno hrane – voća, povrća i mesa, da je turizam gospodarska grana koja zemlji donosi visoke prihode... I još kaže da su njegovi roditelji jako cijenili Tita kao Naserova prijatelja i prijatelja egipatskih naroda, primjećujem mnošinu: egipatskih naroda. I još kaže da je bio u Splitu, nekim trgovačkim poslom, *very nice!*, *great the old town of Split*... Njegov Engleski nije ni tako loš. Za svoju kćer htio bi imati kemijsku olovku zakvačenu za džep mog ranca, crvena je i nosi natpis austrijskog bus-*touperatora* Seiner, imam li još jednu za mlađu kćer?, želi izbjeći ljubomoru ili svađu između njih dvije... pronalazim u torbi bijelu olovku s natpisom Dustra – srce – Dubrovnik, ah Dubrovnik!, presretan je kao da sam mu dala nešto jako veliko i jako puno, on meni daje popust na kupljene majice: koliko *moğu* platiti? pita, a ja: koliko god treba!

Vraćajući se prema parkingu sklanjam se od pustinjskog sunca u sjenu stabala ozelenjene površine koju možemo nazvati parkom, i opet gledam onaj golemi

hibiskus u cvatu, cvate li samo jedan dan?, vrućina mi nije nepodnošljiva, takvom je jamačno čini blizina vode. Autobus je pothlađen, kao i svi unutarnji prostori u Egiptu, nepodnošljiva mi je zapravo ne vrućina već razlika u temperaturi između vani i unutra...

U tri popodne smo na rijeci koja teče, šumi, grgolji, mreška se, u asuanskom botaničkom vrtu, naš veliki brod ostavili smo u luci ukrcavši se na manji, koji bi mi nazvali brodicom ili barkom. Barka ima platnenu nadstrešnicu od domaće tkanine s arabeskama i postranijim resama, klupe za sjedenje također su prekrivene šarenom tkaninom, brod je samo naš i odvest će nas kroz botanički vrt na Nilu do nubijskog sela, plovimo između otočića, hridi, naselja, na lijevoj strani su veliki hoteli, jedan se zove Mövenpick?, zvuči tako germanski!, i nekakve okrugle nastambe s malim vratima okrenutim rijeci čuče na obali, nalik su naselju za ptice... Grupa koja je platila jahanje na devi iskrcat će se prva i odjahati do sela gdje će ih čekati oni koji se ne žele upustiti u tu visoku pustolovinu, Vi ste također platili devu veli mi Siniša, jesam li?, a bome jeste!, a onda dobro, promet na rijeci je vrlo gust i živ, brodovi nalik našem, surferi, jedrilice, tri prelijepa tamnputa dječaka utrkuju se s našom brodicom sa svojom daskom za jedrenje, izvode nekakve vratolomije i pjevaju neku svoju domorodačku pjesmu snažnoga ritma, potom se lijepe o bok naše brodice, imaju velike oči i najveće bjeloočnice koje sam ikad u životu vidjela, gledaju prema nama koji sjedimo u brodici, tri gospođe iz naše grupe spuštaju im na pruženi dlan zelene novčanice, sebe hvatam kako razmišljam: ne želim im dati novac, neću jer svaka vrsta prošnje čiji su akteri djeca izaziva u meni otpor, sjećam se malih prosjaka na ulicama Beograda, na mostovima u Sarajevu, u Hrasnom, i nisu mi to lijepa sjećanja, dječaci još malo ustrajavaju držeći se za bok naše brodice a potom se vješto otkvače, odgurnu i nestaju u rukavcu Nila... čuje se glazba iz nekog drugog svijeta, evo i broda s velikim natpisom Moevenpick, ima istaknutu njemačku zastavu, i s njega se čuje njemačka pjesma, zašto ja mislim da bi to trebali biti Švicarci?, ostale jezike ne prepoznajem, kao da smo na nekakvoj paradi čamaca, jedrilica, potom ulazimo u tijesan rukavac obrastao trstikom i pticama vodaricama što čuče na surim stijenama, po izlasku iz rukavca Nil je opet širok i moćan, nudi pjeskovite, većinom strme obale, velebnne hramove i tornjeve, visoko gore i cijela niska pravokutnih otvora uklesanih u stjenovito brdo pokriveno pijeskom kao ogrtačem iza kojih su ili nastambe ili grobnice... ovdje to ne možeš znati jer grobnice su poimane i uređivane kao nastambe za vječni život, u kojima pokojnici neće samo ležati i truliti već i izležavati se, jesti, pijančevati, ljubiti, stvarati, filozofirati... Baš!

Mogla bih napisati priču o jahanju na devi i odlasku u nubijsko selo: o tome kako se s obale bosa i mukotrpno penjem pjeskovitim obronkom do male zaravni na kojoj nas čekaju čučnute deve i njihovi uspravni vlasnici, možda pastiri ili

čuvari? tko će ga znati!, ne kužim baš odnose u egipatskom društvu, ali tko god bili, mogli su malo oprati i namirisati te veličanstvene životinje, mogli su, ali nisu, ne kužim ni sustav upravljanja ovom mnogoljudnom zemljom; napisati priču o tome kako izuvam cipele jer su se u trenu napunile pijeska koji ne doživljavam preveć čistim, ali lakše ću to podnijeti bosonoga nego u cipelama; o jahanju na devi koje je vrtoglavo visoko i šareno i vruće i lelujavo, ispod šešira i s preko njega zavezanim širokim šalom, sve mi se čini da bismo i deva dugih trepavica i ja mogle otkliziti po pijesku sve dolje do u rijeku jer pijesak klizi niza strmolinu, a nema stabala ni stijenja da nas zaustave, pijesak je ovdje vrlo dosljedan... Nebo je žućkasto blijedo kao lice osobe u nesvjestici, zamućeno, toplo, bez oblaka, pada li ovdje ikada kiša?, jamačno ne, seoske su ulice pješčane, bez zelenila, tek pokoja palma diže svoje lepeze visoko prema nebu. Cipele sve vrijeme držim u rukama, bolje reći pod pazuhom... Mogla bih nastaviti priču o domaćici u plavoj kući u nubijskom selu koja nas ugošćuje otkrivena lica i njezinoj unučici odjevenoj u roza bermudice i majicu koja se s radošću i bez suzdržljivosti druži s nama dok sjedimo na pješčanom dvorištu okruženi plavim zidovima. Ne konzumiram ništa od ponuđenog (sir iz mijeha, slatko od sezama, pasta od šećerne trske, tradicionalni nubijski kruh bez soli, Siniša mi je morao pomoći nabrojiti sve ponuđene delicije!) jer još osjećam laganu mučninu i slabost pri pomisli na jelo i piće, pijem samo vodu koju nosim sa sobom i mislim da mi u trbuhu već krekeću žabe. Sjedim promatrajući to čudno zdanje s krovom od zbijene trstike, nubijsku kuću!, unutarne plavo obojano dvorište s pjeskovitim tlom, naše domaćine, Nubijci su posve drukčije konstitucije nego arapski Egipćani mislim, ljepši su, s tim svojim izduženim, vretenastim mišićima i skladnim tijelima neopterećenima salom... Pojavljuje se djed one Malene s živom minijaturom aligatora u rukama, isprva mislim da je gumena igračka ali nije: on mu dođe biti kao kućni ljubimac, odvodi nas u gornji dio dvorišta u kojem je nastamba za njegove kućne ljubimce nalik prostranom pucalu od gustirne s dnom, ili spremniku za pripremanje vitriol otopine u našim starim vinogradima. Domaćin ih uzima pa opet stavlja unutra, rukuje s njima kao da su igračke, vjerojatno je to neka vrsta kloniranih, malih i bezopasnih aligatora, ali ja se svejedno bojim i osjećam otpor prema ponuđenom druženju s njima.

Ne znam kako se uspijevam domoći brodske kabine, tuša, večere, gospođama iz grupe to očito nije problem, one dok plovimo prema usidrenom brodu, pjevaju karaoke da se sve ori, cupkaju i plešu u ritmu *pevaljki* okrećući rubac u zraku, znate ono hopa-cupa, cile-mile... one kokodaču, a ja šutim, žene su očito glazbeno i folklorno nadarene, Nik se udaljio od mene i sav blažen približio njima, on voli biti blaženi među ženama, znam da su te kokoši poželjnije društvo od mene, pritom je kokoš meni vrlo bliska i draga životinja, voljela sam je milkiti i poljubila

bih je čak kad smo se rastajale, iz bilo kojeg razloga morale smo se i rastajati, ali što ću kad sam ja čovjek tišine, nisam ni nadarena, ni raspjevana, ni vesela, ni druželjubiva i ne umijem uživati u glasnom trenutku... Sjedim šutke, udišući svježinu velike vode, osjećam da su moje ružičaste *capri* hlače i cvjetasta bluza definitivno uprljani, vonjaju kiselo po devi i pijesku i znoju, što znači da ću ih se morati odreći u nastavku putovanja. Stopala sam samo umila vlažnim maramicama i nazula sandale...

7. dan, 23. listopada 2023., Asuan, Aswan

Ujutro se poslije doručka pozdravljamo s našim domaćinima na brodu, kabinskom osoblju već smo ostavili izdašnu napojnicu, ovaj mi put nije teško biti velikodušna s napojnicom za našeg baletana od konobara, jako je sretan i zahvaljuje uz lagani naklon, na licu mu vidim da toliku napojnicu nije dobio odavno, bolji smo nego Amerikanci, kažem mu u šali, a on: *surely you are...*

Sunce se već popelo visoko na nebu, obilazimo stari, napušteni kamenolom usred Asuana. Kako je ovdje sve staro, pa čak i djeca, rekao bi Petar Šegedin. I neki ostavljeni, nedovršeni, visoki i opet golemi obelisk stoji tamo, on je znamenitost za sebe i ulaznica glasi na njegovo me: Unfinished Obelisk, Engleski ovdje nije prvi strani jezik, već domaći, mislim, i to zbog ljubavi s Amerikom a ne Britanijom, misli mi lutaju... Hodamo stazama trasiranim drvom, penjemo se drvenim skalinama postavljenim između kamenih brda, na 39 stupnjeva Celzijevih ne mogu slušati vodiča što nam kazuje o vađenju i obradi kamena, alatima, postignućima i dostignućima, moram pronaći malo zraka, preživjeti u sjeni golemih stijena skrivajući se od sunca, premda slutim da bi zbog starih petrala na Korčuli, u kojima su mladost ostavili moj dida i moj stric i moj otac, i u koje danas kročim kao u svetište, ovo moglo biti itekako zanimljivo. Ali ne mogu, nema te snage u meni. Nakon dijagonalnog spusta s visina Siniša mi kaže da je tu mali bazar sa suvenirnicama, ali ima i jedna knjižara koja je po njemu najbolje opskrbljena knjižara na cijelom području, poznaje vlasnika, odmah sam živnula!, nevjerojatno je što taj čovjek sve zna i ima na prodaju, veli Siniša, a ja bih vrlo rado kao suvenir kupila knjigu – možda neke suvremene egipatske autorice?, ne znam ništa o egipatskoj književnosti i gdje je egipatska žena danas, kroči li putevima drevnih faraonki, ratnica, strašnih i divnih i smionih žena poput kušitske kraljice Amanirene (koja je ono potukla tu negdje Rimljane do nogu!)?; idemo, dakle, tom prijatelju i njegovim knjigama u nisko betonsko zdanje gotovo nevidljivo i zalijepljeno u podnožje kamenolomskog kompleksa. Knjižar je postariji, visoki gospodin sijede, guste uzbrdo začesljane kose, gotovo europske vanjšine i držanja,

srdačno pozdravlja Sinišu, vidi se da su stari znanci, *I have today a very special guest*, veli Siniša, *this lady is a writer and she would like to buy...* U blizini je jedna gospođa iz naše grupe, čula je Sinišu i kaže da bi i ona rado bila *a very special guest*, ne mogu prečuti zajedljiv ton njezine primjedbe, da! Siniša to nije trebao reći u njezine uši, a nisam ja baš ni tako specijalna niti to želim biti jer ovdje se roje nebrojene povijesne specijalnosti ne ostavljajući mjesta nekim današnjim sitnim, ljudskim specijalnostima, kupila bih tek neku »žensku« knjigu, iz recentne ženske književne produkcije, koja bi mi otvorila vrata u tajanstvene svjetove današnjih Egipćanki? nešto što je *fiction*!?, vidim da ima jako puno turističkih publikacija, gotovo sve na engleskom jeziku, ima vjerojatno i ozbiljne literature s tog područja, knjižurina, monografija, ali lijepa književnost recentnih autorica?... takvo što ne postoji, kaže mi vlasnik knjižare vrlo mirno... kako ne postoji?... u zemlji s više od sto milijuna stanovnika ne postoji ženska književnost?, da!, žene u Egiptu *danas ne pišu!*, nisu književnice... I neka ne umišljam da sam u Londonu, u onoj čuvenoj knjižari Sisterwrite u Islingtonu, gdje su sve knjige isključivo ženskih autora, ah, tako!, riječ pisac nema svoju inačicu ženskog roda ni u arapskom jeziku, ne postoji piščica, ne postoji!, hvala lijepa, kažem snebivljivo. Hvala i Siniši što je pokušavao pomoći mi naći i otkriti nemoguće. Kako se ovaj svijet kreće retrogradno!, mislim, od nepojmljivo moćnog Starog pa i Novog kraljevstva, sa šest faraonki među kojima je npr. Hatshepsut bila moćnija od mnogih muškaraca vladara došli su do mnogoljudne države u kojoj žene niti vladaju niti pišu, vidim da su konobarice, premda rijetko kontrolorke u zračnim lukama, one što me zamaramljene i zamotane od glave do pete pipkaju svojim tamnim, drvenim ili gvođenim prstima i gledaju ubojito jer nisam po njihovoj mjeri. Zapravo ne razumijem zašto žene ovdje ne pišu, očito nisam naučila dovoljno o egipatskom društvu i odnosima. Okrećem se suvenirnicama, umjesto knjige za sebe kupujem srebrni privjesak i lančić za svoju unuku, privjesak je poput sunčeva diska s hijeroglifima upisanim u koncentričnim krugovima, lijepo!, i vaša kameja je prelijepa, veli zadovoljni trgovac, odakle mi?, s Balkana, velim, on me gleda upitno, iz Hrvatske, dodajem bez rezultata, ako bih izrekla iz *Jugoslavije*, znao bi gdje je to danas nepostojeće mjesto, ali nije mi do još jednog razgovora.

U rano popodne već smo na otočiću Philae, s glavnom egipatskom božicom Izidom, i po meni sa ženom nad ženama.

...U odjeći Izide, božice, vidio ju je Igor toga dana, napisah u Islomaniji (Ab), gdje si našla baš Isis, pitao me je Jakša davnih godina. Ne znam gdje sam je našla, trenutno ne znam, ali saznat ću.

Čepkam po svojim mladim danima u kojima sam pisala i doživljavala Islomaniju. Gdje je u njima Izida?, kakva je njezina odjeća? Siniša mi nije znao reći ništa o Izidinoj odjeći, pitala sam ga još prvu večer na brodu kad smo zaplovili

Nilom, rekao je da je Izida božica ljubavi, plodnosti i zdravlja, da je njezin hram na otočiću Philaeu gdje ćemo vidjeti posljednji poganski hram u egipatskoj povijesti, veličanstven...

Izida (Isis) je, dakle, ipak na neki način povezana s otokom, *isla, insula*... i otuda je ušla moju *Islomaniju*.

Na Philaeu puše vjetar s Nila hladeći široke, osunčane hramske kolonade i prostrane trgove, tako da mogu stajati nasred žarkoga sunca usred bijela dana i pozirati za fotografiranje, ili čitati crteže s visokih stupova zidova bez opasnosti od toplotnog udara, čuteći čak blagotvoran dodir goleme rijeke na koži, ili to možda ćutim dah Izidina duha?, nigdje u Egiptu nisam snimila toliko puno fotografija kao na Philaeu, da!, ovo je hram podignut u čast i slavu božice vjetra i vode čija pripovijest plijeni: Izida je bila sestra i supruga glavnoga boga starih Egipćana, Ozirisa, kojega je iz ljubomore i zavisti ubio rođeni brat Seth, bacivši njegovo tijelo u rijeku. Supruga Izida uporno ga je tražila i našla zaglavljenog na nekakvom riječnom sprudu, jer je čarobnica, oživjela ga je, vodili su ljubav iz koje je potom rođen Horus, božanstvo s glavom sokola. Njezinu božansku vrlinu dokazuje i činjenica da je prigrllila sina svoje sestre Nephthys-Neftide; Neftida se jedne noći bila prurušila u Izidu i Oziris je spavao s njom, poslije mu je rodila božanstvo Anubisa s glavom šakala, zbog vučje glave i ružnoće ga je odbacila, prezrela, a Izida ga je prigrllila, ta vrhunaravna božica obitelji, prirode, magije, i čega sve ne, prijateljica grešnika...! Sad znam: kao prijateljica grešnika ušla je u moju *Ab* pripovijest, jer Igor i Lucija su po općem sudu vremena grešnici, a ona inkriminirana odjeća u *kojoj ju je Igor vidio toga dana* je crvena, crvena, crvena...

Ovo je povijest? legenda? poganska pripovijest?, svejedno, obožavam emocionalni naboj i sjevremenost Izidine priče!, njezinu neprolaznost, uglavljenost u svijetu onoga što u književnosti zovemo *fiction*. Nosim ih sobom na Asuansku branu, još istoga dana, u kasno popodne, rekoš već da su Sinišini programi nabijeni do vrha za mene ubojiti... Upravo primjećujem da sam se sedmi dan već privikla i da me ubrzano kretanje pod nesmiljeno vrućim nebom u prostoru i kroz povijest više neizdržljivo ne umara. Dakle: izdržavam. I već sam se snašla sa zapisivanjem, neočekivano se na zaslonu mog pametnjakovića pojavila ikonica: Journal. Kliknem na nju i zapisujem: Asuanska je brana čudo. Pritom ne mislim na čudo graditeljstva o kojemu, unatoč mnogim na brani postavljenim skicama, crtežima i tekstualnim pojašnjenjima, ne razumijem baš puno, već na čudo onoga što se njezinom izgradnjom postiglo: je Moćni Nil ukroćen i preusmjeren u jezero, zovu ga Naserovim jezerom jer je stvoreno u doba Naserove vadavine Egiptom, od 1960. do 1970., jezero dugo više od 500 kilometara, južni mu dio ulazi u Sudan. Zahvaljujući tom jezeru, moguće je navodnjavati i ozelenjavati i oživljavati mrtvu pustinju. Sijati krumpir, kukuruz, žeti, imati, raditi, proizvoditi, izgraditi naselja,

pogone za preradu... Jezero je za mene koja dolazim s Balkana čudo i po svom imenu. Koliko se sjećam, Naser je umro i prije nego što je brana dovršena, otada se u Egiptu puno toga promijenilo, smaknut, a je socijalna država ustupajući mjesto kapitalizmu američkog tipa, Amerika (USA) ovdje se poštuje i uvažava kao inicijator napretka Egipta i garant demokracije, SAD je ovdje poput zvijezde vodilje. Unatoč tome nikome ne pada na pamet pljuvati Nasera, mijenjati imena mosta, jezera, Naser ostaje na pijedestalu narodnog vladara, uglednog, sposobnog i socijalno osjetljivog političara, prijatelja i aktera tzv. Trećeg svijeta. Pitam naoružanog stražara čemu toliko puno vojnika, osiguranja, policije na brani... što li su svi ti naoružani ljudi?, njegov odgovor me zapravo nimalo ne začuđuje: Zato što ne vole svi branu, i Aswan i Naserovo jezero. Ima ih puno koji bi srušili ovo što mi čuvamo, mi znamo da ova grupa nije opasnost jer znamo odakle dolazite, *do you?*, naravno jer svatko tko želi razgledati branu mora se najaviti i dobiti dozvolu, a vaša zemlja je sudjelovala također u podizanju brane, a Tito je bio veliki Naserov prijatelj... Ostajem bez teksta. A onda se prisjetim da u mobitelu imam fotografiju Tita i Nasera snimljenu na Galebu, na Nilu, u Asuanu, pokazujem mu je, a on se smiješi, mogla bi je ponuditi nekom arhivu, veli, ne sjeća se da ju je već vidio...

Još uvijek je ponedjeljak 23. listopada, brutalno dug dan, pred nama je još vožnja do zračne luke, čekiranje, kontrola, pipanje od strane neke podbrađene, šutljive kontrolorke, nasrtaj njezinih dugih, drvenastih prstiju, gleda me s omalovažavanjem kao da sam krijumčarka koja je pod pazuhom ili u struku skrila vrećice bijela praha, a možda sam ih i progutala i zato imam mučninu u želucu, pitala bih je govori li engleski... govori li ona uopće ili je mutava, pitala bih ju je li studirala, kako je našla ovaj posao, je li ravnopravna s muškim kolegama, iz kojih razloga nosi maramu – kulturoloških?, političkih?, identitetskih?, ili je nosi zato što mora?, ili zato što nas sve želi zadiviti svojim muslimanstvom?, svašta bih je pitala, ali ona je od glave do pete odjevena za šutnju, slijedi izuvanje cipela, a možda i ne jer ostajemo u unutarnjem prometu, let do Caira, smještaj u onaj naš lijepi hotel s prozorima u pothlađenim sobama koji se ne daju otvoriti, to je zbog pijeska koji bi se nakupio tamo vele, usput sam i zaboravila kako se ono zove?!... Sonesta?... vjerojatno ima veze sa suncem, dan kao da ne misli spustiti kapke i ugasiti svjetla...

8. dan, 24. listopada 2023.

Razmišljam kako ne uspijevam zapisati gotovo ništa na ovom putovanju, a volim zapisivati. Ako ne zapisujem, mnoge mi pojedinosti nestanu, mnoge moje misli i trenutci odlete poput galebova koji se ne umiju vratiti doma. Moj pametni telefon daje mi, doduše, mogućnost vođenja nekakvog žurnala, ta mogućnost mi

je do jučer ostala skrivenom, ponijela sam bila iz doma blok i olovku, ali nisam imala ni vremena ni načina zapisivati, počela bih zapravo i uto smo bili već na sljedećoj znamenitosti, tako da sam najosnovnije bilježila na ulaznice za pojedine lokalitete, poneko ime, poneke natuknice, svaki datum, ponekad i to ne, imam u svojoj zbirci već ulaznice bez datuma: Philae Temple, na primjer, *Agency: Temo Tours, 1 Day, 1 Entry, Printed on 12/10/2023, Valid till: 30/11/2023, Price 300.00 LE*, i ništa više... Tako su doživljaji u Egiptu, sve ono golemo, neobično, čudesno, čarobno, lijepo da ti pamet stane, da ostaneš bez daha i bez riječi, ulazilo u mene u nekoj konfuziji i zbrkano se gomilalo a da nisam mogla reći prema kojoj strani svijeta smo se na primjer kretali ili gdje smo bili dan prije. Zahvaljujući mom pametnom telefonu, ta je moja muka riješena, premda ni sada ne zapisujem rečenice, samo riječi koje će mi biti orijentir, podsjetnik, natuknica... Osmi dan, međutim, napada me osjećaj istosti, ponavljanja, vrtnje u krug, zamor golemošću, golemošću, golemošću, fizičkom i duhovnom, i veličanstvenošću. Zasićenost. Osjećaj kao da sam pojela novi obrok vrhunski pripremljene (by Siniša Viđak and Explora!) hrane prije nego što sam probavila prethodni. Kad dođem doma, pokušat ću sve srediti: ne zapisano i zapisano, zapamćeno i zaboravljeno s našeg putovanja, šest letova kojima smo premošćivali goleme udaljenosti između predmeta našeg zanimanja i razgledanja, dojmove, događanja, osjećaje, razmišljanja, zaključke. Kad dođem doma i kad budem provjeravala svoj dar za kronologiju. Ali odavde je jako daleko do doma...

Novi se obrok zove piramide, najprije nekropola Sakara – Badrashin, i ima svoje predjelo u obliku usputnih grobnica ili nastamba za žive ljude u stjenovitom brdu na čijim se obroncima ukazuju vrata, otvori, što li su?, potom zelenih vrtova i nasada datulja, palmi, kiča i nereda stambenih betonskih objekata, što nas sve vodi do mastaba – najstarijih faraonskih grobnica, stanova umrlih pod zemljom. Potom dolazi glavno jelo u obliku najstarije Djoserove piramide koja je prvotno imala samo svoj podzemni dio, poslije joj je dodano nadzemlje tako da danas vidimo tu dojmljivu mješavinu htijenja, pregnuća, vjerovanja koja se poput divovskih skalina penje u nebo, istočno od nje tri su manje piramide namijenjene kraljicama, iluzorno je pamtit i njihova imena, prijelaz s malih na goleme kamene blokove isprva u temeljima piramide, a potom i u gradnji uopće, pitam se jesu li stari Egipćani time slijedili svoju kreativnost i genijalni um, ili upute i znanja svojih »nebeskih« savjetodavaca. Jer ja se jednostavno ne mogu oteti dojmu da su ti savjetodavci (naredbodavci?) postojali. Sve zajedno predstavlja najstarije od sedam svjetskih čuda i jedino koje još postoji, i sve je začinjeno toplim, gustim, ljepljivim vjetrom koji me zasiplje pijeskom u oči, ispod pazuha, zadiže mi najtanju ljetnu suknju tako da me netko fotografira dok pokušavam ukrotiti vjetar u suknji (u pozi Marilyn Monroe)... I još: ovdje mnogi tumaraju na devama, ili u

jednopregu koji vuku deve, one su tu kao glavno prijevozno sredstvo za turiste, i zato sve meni smrdi po užeglom životinjskom izmetu, vodič kaže da cijela Gizeh tako smrdi, kad dodam dosadni vjetar koji ne nosi svježinu već samo pijesak, i to prljavi, visoke temperature i agresivne trgovce svim i svačim, ovo mjesto postaje napornim, tako da jedva čekam da se maknemo, što veličanstvenost i povijesni značaj mjesta samog ostavlja neokrnjenim.

Dahshur&Saqqara ljepši je od Gize, veli Siniša, istina, mislim, ovdje nema najezde turista ni deva, ni smrada, ni trgovaca, ni naselja, ni stabala, ni vode (Premda se kaže da je Dahshur selo na zapadnoj obali Nila, ja rijeku niti ne nazirem, kad bih je vidjela bilo bi mi manje vruće i lakše bih disala.), pred nama tek ravni pustinjski plato na kojem se izdižu pet piramida: crna i crvena i nagnuta i prava i pognuta i ona još djelomično ukopana u pijesku, i ona koja na 2/3 puta do vrha mijenja svoj savršeni piramidalni oblik (Bent piramida), za što su graditelji jamačno ponudili neko pojašnjenje, ili su si mogli priuštiti takvu egzibiciju?... Pokušavam prema suncu odrediti strane svijeta, ali uzalud: sunce ovdje u ovo doba dana tuče okomito sa sredine neba tako da golema zdanja ni na jednoj strani ne stvaraju sjenu, ili hladovinu!, pustinja je magličasto bijela kao filmsko platno na kojem je netko nanizao ta golema, tamna, tajanstvena čuda. Prva dva nagradio je kralj Snofru, poslije njegove smrti kraljevska se nekropola preselila u Gizu (Gizeh), a Dahshur je ostao po strani, izgubio na značaju, ostavši lijepim, čistim, izvornim mjestom na kojem se njeguje još živi kult smrti egipatskih kraljeva. Polazi mi za rukom uspeti se skalinama na vanjskoj strani Crvene? (Možda i nije Crvena, ali jedna od onih u Dahshuru jest.) piramide do mjesta na kojem je ulaz za posjetitelje, smjelo kročim u unutrašnjost koja mi nudi spuštanje, ne skalinama već strmolikom stazom obloženom daskama, podijeljenom za kretanje u dva smjera: potonuće i izron, zapravo sam ušla u tunel koji se strmoglavljuje do samog dna, dno je vjerojatno pod zemljom, mislim, i tamo je smještena grobnica, sa svime čime se pokojnik okružio jer će mu trebati u zagrobnom životu, nadam se da mu je bilo od koristi i da se nauživao svega onoga što mu se činilo važnim, može bit su te postranje odaje i prazne jer su pokradene, nerijetko je i sam sarkofag zajedno s pokojnikom opljačkan i odnesen kako bi se neki od svjetskih muzeja dičio njim, a meni je sve dobro dok se penjem, ali idemo vidjeti kako izgleda zaron, ovo je doista čisto čudo od piramida bez ikakvih drangulija... Silazim polako niz hodnik, tunel... osjećam omaglicu i nedostatak zraka, mislim da sam trebala ponijeti bocu s kisikom i masku, u zidovima tunela pogledom tražim neakve ventilacijske otvore, ne vidim ih, a još strašnije je što osjećam da ih nema, udišem zrak star tisuće godina, ili je ovo zrakoprazni prostor?, hitro se dok još mogu disati prebacujem preko konopca i brzam natrag – prema izlazu gdje ću udahnuti gusti, vrući pustinjski zrak, ali ipak zrak...

Poslije samo dvadesetak minuta već smo u samom gradu, sva su čuda iz današnjeg programa u prstenu od dvadesetak kilometara udaljena od Caira, grad me sam ne zadivljuje, u njemu je sve nekako sitno i beznačajno, suvremeno i pomalo neuredno, boje pijeska i okusa pijeska, na primjer groblje pored kojeg prolazimo i koje ne nastanjuju samo mrtvi, već i kairska sirotinja, beskućnici, desetcima tisuća živih ljudi ono je mjesto boravka... malo morbidno, nije li?

Ručamo u usputnom restoranu s golemim unutarnjim dvorištem koje – divnog li čuda! – nije pješćano, već izbetonirano nekakvim čistim zelenim betonom, mekim i uzavrelim, ali meni ugodnim. Nasred dvorišta, ispred nevelikog obeliska na postolju za koji mislim da je novodobna kopija jednako kao i natpisi hijeroglifima urezani na njemu, dva svirača u dugim, crnim haljama i s crvenim šeširom sviraju mali bubanj i nekakvu trubu, jamačno nacionalna glazbala. Ispred sebe su postavili nekakvu bačvu s pletenom posudom za novčanu nagradu posjetitelja... I kao da smo sletjeli na neki drugi planet u kojem niti vidimo niti čujemo Cairo i puls tog gigantskog grada. U restoranu, koji je nalik golemom šatoru, na egipatskoj se inačici švedskog stola pred našim očima grila meso, mali gril potom se donosi na naš stol, a mi biramo što i koliko ćemo iskrcati na tanjur. Po mojoj kulinarskoj procjeni, meso je pečeno ubrzanim postupkom, mi bismo rekli: na prejakoj vatri, zato nije sočno, prije bih rekla da je suho i malo gorko. Obilje priloga, kuhanog i pečenog povrća, pića biramo i uzimamo sami, u restoranu sjede i mnogi Egipćani, cijele obitelji, sve je nekako opušteno i neuštogljeno, egipatski domaće, toaleti su s one strane dvorišta i dodatno se plaćaju, zadržala sam svoju staru naviku procjenjivanja ugostiteljskog objekta na temelju stanja u toaletima... čisti su! Sad mirne duše mogu objedovati.

U četiri popodne već stojimo pred »naplatnom kućicom« na ulazu nekropole u Gizi, udaljenoj petnaestak kilometara od centra Caira, zašto ne Caira?, Kairo meni sličí na pisanje po Vuku, kad pišem Kairo, isto mi je kao da pišem Šekspir, a Šekspir je jezični horor, djelomična kroatizacija imena i tuđica u hrvatskom jeziku nije mi nikad legla, ali nemam vremena razmišljati o njoj, idemo dalje: *Welcome to the pyramids of Giza!*

Sve u svemu, ništa novo: stara već viđena golemost tih građevina koja intelektualno i tehnički nije mogla biti proizvod malog staroegipatskog čovjeka, učvrstila sam već svoju vjeru da su mu pomogla bića iz neke vanzemaljske civilizacije... Keopsova je najveća, građena oko 2560. pr. Kr., i sve do kraja 19. stoljeća najviša građevina na Zemlji, Kefrenova, nekoliko krnjih, ruševnih piramida...

Ono što je novo, i zbog čega rijeke turista dolaze u Gizu, jest ONA, velika sfinga: kip lava s ljudskom glavom isklesan u jednom komadu od stijene

pješčenjaka (za vrijeme Kefrenove vladavine?) dominira ovim prizorištem. Ona je čuvarica piramida i veličajne povijesti, više puta zakopavana, uvijek nanovo je izranjala iz pijeska, svaki put jednako lijepa, umna, tajanstvena, jedna jedina, jedinstvena, čekajući izlazak sunca, okrenuta istoku, utjelovljenje misterija. Je li ona žena?, ja mislim da jest, a neki pak znanstvenici tvrde da ima Kefrenovo lice?, dimenzije?, nebitno!, velika je, najveća... Masa ljudi stoji kao opčinjena na prilazu s desne strane, promatra, šuti, snima, fotografira, nikad i nigdje nisu vidjeli tako golemi kip. Zaustavljam se jer bih htjela napraviti fotografiju na kojoj ćemo biti Ona i ja, ogledam se u potrazi za prijateljima i suputnicima, nema ih, Nik je jamačno opet negdje blaženi među ženama kojima ja ne pripadam, prilazi mi mladi Arapin: dajte mi svoj *handy* i stanite tu, snebivam se malo: što ako mi uzme moj *Iphone* i nestane, taaaako!, a sad podignite u zrak desnu ruku, a sad mi dajte svoje sunčane naočale, taaaako... Pogledajte je li vam se sviđa, htjeli ste tako nešto?, na fotografijama u mom mobitelu Ona i ja, na jednoj je čak posudila moje naočale, mladić mi za obavljeni posao traži pet dolara, u Egiptu je dolar valuta broj 1, dajem mu jedan dolar, on želi pet, nemam! ti si se sam ponudio da me fotografiraš, nisam ja to od tebe tražila, ne dam pet dolara, prijatelji moji, gdje ste?... i evo Siniše koji će biti fotograf, onaj arapski udaljava se s jednim dolarom u ruci, ne može vjerovati da je zaradio toliko malo... A ja nešto kontam da je mogao danas fotografirati stotinu žena sa sfigom, i nije baš toliko malo, mislim...

Hramovi, naselje za radnike, jahači deva, smrad, vrućina padaju u drugi plan pred veličanstvenom i misterioznom sfigom.

Večera, hotel Sonesta, ona ista boginja od konobarice koja ne nosi maramu i govori, premda nije razgovorljiva: sjajno crna, valovita kosa, blistava smeđa put, velike crne oči, osmijeh ala Mona Lisa, odjevena u tamne hlače i bijelu bluzu s crnim prslukom, kao da nije Arapkinja, a ipak: ima tu arapsku žensku suzdržanost i ne daje mi priliku za bilo kakvo pitanje izvan onih vezanih za hranu, piće ili mjesto kamo želim sjesti, drži se strogo poslovno ta lijepa, mlada žena, večeravam i razmišljam o Studiosusima i putnicima Studien-Kontaktreisen, Germanima koje doma povremeno vodim u razgled grada ili na *island tour*, i koji žele kontakte s ljudima zemlje u koju dolaze, jedini moj kontakt s današnjim Egipćanima vrijedan zapamćivanja bio je onaj u Abu Simbelu s trgovcem koji je sa ženom i djecom doselio u pustinju, i onaj sa stražarom na asuanskoj brani. Od sto i nešto milijuna Egipćana moji su sugovornici nakratko bili njih dvojica. I nije mi se posrećila nijedna žena.

9. dan, 25. listopada 2023., panorama Caira, džamije, citadela...

U prvu džamiju ulazim bosonoga, hodam po pijesku, radnici izvode unutra neakve radove, buše, kameni pod pokriven je jednim dijelom nekim prašnjavim tepihom, ne vidim ništa što već nisam vidjela u Sarajevu, tek golemost prostora, zgrada, minareta. Golemost u širinu i visinu, neprimjerenu malenosti čovjeka, vjernika. Pred ulazak u drugu džamiju kupujem plastične nazuvke za jednokratnu upotrebu, nemam pojma koliko koštaju i nazuvam ih preko tenisica osjećajući još pijesak i prašinu na stopalima koje sam skupila dok se još nisam bila ni snašla sa tim nazuvcima, Sator nam unutra pokazuje kako se Muslimani mole, on to sa stajališta vodiča čini vrlo dobro i zorno, snimam video, ali ne pratim što govori, možda ću ga poslušati u nekom mirnijem trenutku. Ostale žene u grupi stavile su marama na glavu, ja nisam... ne znam zašto, neki otpor u meni narasta...

Citadela, s nje dobivam uvid u zbrku i čudovišne oblike i obrise glavnoga grada Egipta, najveći je to komad velegrada koji sam vidjela, kaos glavnih i sporednih ulica, nebodera (kažu da su Egipćani već u 11. stoljeću gradili višekatnice?!), tornjeva, minareta, hrpica zelenila, neumoljivih rijeka vozila koje teku, milijuna ljudi koji se kreću, malo usporeno kao u snu, sve zamućeno, lelujavo u zraku otežalom od pijeska i titravom od vrućine, sve tamo do piramida prema jugozapadu, mislim da je to jugozapad, tamo smo bili jučer. Koje prostranstvo pod vrelim nebom!

Suvenirnica, juvelirnica u kojoj se ugodno sjedi na klupama ugrađenim uz zidove, kao u koptskoj crkvi, kupujem ne znam zašto mirisna ulja, mislim kako je to bačen novac, kupujem i srebrnu kartušu za Lani, mislim da je to dobra investicija, na srebrnoj pločici oblika kartuše mi u vlastitoj radionici urezuju hijeroglifima ime LANI, znam da će se to dopasti mojoj unuci i da će je nositi. Baš je fora, reći će. Najavljeni popodnevni posjet velikom bazaru tipičnom za ovo podneblje i kulturu morat ćemo izostaviti, pojašnjava nam vodič, bazar jest svojevrsna atrakcija, ali je vrijeme bremenito napetostima zbog rata na Bliskom istoku, umjesto bazara pogledat ćemo jedan suvremeni trgovački centar...

Trgovački centar nalik je onima u Europi, jamačno i onima u Americi. Nik je pošao kupiti grahorice, ja ne razgledavam robu, ništa ne kupujem, novaca imam, ali snage nemam. Tako sam umorna. Sjedam na skale koje vode na prvi kat, čujem zvuke klavira... ne! nisu sa snimke, to netko uživo svira, penjem se prema prvom katu, na pijanarotu gdje se skalini granaju u lijevo, u desno i čine okuku postavljen je klavir za kojim sjedi mladi čovjek i svira, od kupaca, turista, publike ili samo prolaznika odvojeni su samo crvenim konopom, svi zastaju, poslušaju, idu dalje, a klavirist i dalje svira. Lijepo. Trgovački centar ne djeluje pretrpan ni

bučan kao naši. Nemam pojma kakvu robu nudi, pretpostavljam američku, valjda imam predrasuda.

Zračna luka, ista tortura, vodič (ovaj naš splitski, ne znam kad nas je napustio onaj arapski) nekako mi je pri ruci, ne znam je li slučajno ili osjeća da sam na izmaku snaga, podiže moj veliki kofer na vagu i čekira, mali zadržavam jer unutra su mi lijekovi i kozmetika, a predanu ćemo prtljagu opet vidjeti tek u Splitu, pojma nemam koliko to može potrajati, u najboljem slučaju do sutradan iza podne, moja i Sinišina prtljaga na jednoj je karti – mojoj!, letimo noću, Aleksandrija je samo golema eksplozija svjetla pod nama koju kamera mog *Iphonea* ne hvata, šteta!, Sredozemno more samo je mrak, ja – kao i kad smo dolazili – sve mislim da u tom mraku na valovima američke demokracije plove američki vojni brodovi, u zrakoplovu nam poslužuju nešto što zovu večerom, ali je ne večeravam, u nekakvom sam polusnu, polusvijesti, ukočena, zgrčena, Siniša je to nešto u papirnatoj vrećici odložio na prazno sjedalo kraj mogega, i tako za trajanja leta ujedinjenih letaca Austrije, Švicarske, Belgije i Njemačke večera čeka na praznom sjedalu kraj mene... Tu negdje i tako nekako započinje...

10. dan, 26. listopada 2023., zlostavljanje turističkih putnika

Rano ujutro sliječemo u Beč. Satima ćemo čekati let za Split i Nik je imao ideju da nas odvede u razgledanje austrijske prijestolnice. Naručimo taksi i vozimo se pravo do muzeja, veli... kojeg ono muzeja? neke umjetnosti? ono što nikad nisam vidjela ostaje mi apstrakcija. Bilo bi lijepo jer nikad nisam bila u Beču, osim u čitanjima i svojoj mašti. Ali Nik previđa da smo u prostoru tranzita koji ne smijemo napuštati. Kontrolorka na ulazu okomljuje se na moju ručnu prtljagu, mali, svjetloružičasti kovčežić s kozmetikom, lijekovima i sredstvima za osobnu higijenu, naređuje mi da ga otvorim i prčka po njegovu sadržaju, izdvaja tubu Physiogela, 150 ml, to ne smijem nositi u ručnom prtljagu, imam i ostalih prevelikih pakiranja kozmetike koje ne bih smjela nositi veli, a smjela sam tijekom pet letova proteklih dana?, uostalom, to je krema koju često utrljam na iritirana mjesta atopične kože i koju mi je preporučila moja dermatologinja... nacistička službenica iz horor filmova prekida me: ako imate medicinsku dokumentaciju, onda je možete ponijeti, baš sam vukla sobom u Egipat medicinsku dokumentaciju!, a ako ne želim ostaviti kremu, moram otići na šalter gdje se čekira let za Split i predati taj kovčežić, dobro! ne želim ostaviti taj austrijski proizvod jer ću kad dođem doma imati veliki problem za nabaviti ga. Kao i uvijek trajat će dugo i bit će skupo. I neću ga ostaviti! velim inatljivo, ni Physiogel, ni bilo što drugo, ona me gleda germanski hladno, najhladnije me odmjeri i kaže neka onda idem na

čeking za Split, ne ostavljajući mi vremena za upit gdje se vrši taj čeking i kako ću doći do tamo jer na traci joj je već sljedeći putnik...

Kažem Vesni i Niku da moram ići dodati svoj ružičasti kofer onoj prtljazi koja se automatski prenosi na let za Split... neka ništa ne brinu, naći ću ja taj čeking i naći ću njih kad to obavim, baš uživam govoriti ponovo njemački: *Wohin muss ich, um... In welcher Zone bewege ich mich um...* Poslije pedeset postavljenih pitanja i jedne mlađe službenice koja me dio tragalačkog puta čak i prati kroz džunglu bečke zračne luke, dolazim na šalter na kojem se predaje prtljaga za Split, službenik je mlad, nasmijan i vrlo srdačan, obraća mi se na engleskom, ali ja ga iznenadim svojim besprijeckornim njemačkim: *Ist das bitte die Stelle wo ich das Gepäck für den Flug nach Split abgeben muss?, bin ich ja richtig? Natürlich, geben Sie mir Ihre Flugkarte und geben Sie bitte den Koffer her...* Gledam svoj lijepi roza kovčez na koji on pričvršćuje *SPU Baggage identifikation*, mozebit je ovo oproštaj jer mi se čini nevjerojatnim da ćemo se sresti opet u Splitu, ako jest oproštaj, bit će mi više žao zbog njega nego zbog sadržaja, na kraju ljubaznog službenika pitam kako se moram kretati da bih se vratila u zonu tranzita za južnu Europu gdje me čeka grupa, letim za Split... znam, odgovara sa smiješkom, vratite se u zonu F, i pojašnjava kako: lijevo, pa opet lijevo, pa opet lijevo, a kako bih ja drukčije i mogla nego lijevo, lijevo je uvijek pravi put... Lijevo me čekaju Vesna i Nik, već su se zabrinuli, a Siniša se smiješi i kaže ma znao sam ja odmah da ona ima nešto opasno u tom malom roza koferčiću. Baš! Čini se da je Siniša oguglao na birokratsko administrativni teror nad putnicima u zračnim lukama... Ja nisam. Meni je on novost.

Ono što bih još mogla napisati o posljednjem danu putovanja u Egipat, o letu Beč – Split, o razlazu grupe u zračnoj luci Split, naravno da se nismo izljubili!, potom o jednoj neočekivanoj pljuski koju sam u Splitu dobila... sve to ne pripada više putovanju u Egipat... I nije ni golemo ni lijepo.

Zato ću još napisati samo

SAŽETAK: Golemo, gotovo nadrealno, fizički naporno, putovanje u Egipat jedna je prelijepa priča

Čini mi se kao da sam bila na nekom drugom planetu: sve je drukčije od dosad viđenog, ljudi, običaji, kultura, vjera, nebo, klima, hrana, općeprihvaćeni sustav vrijednosti koji je danas do daske amerikaniziran... Ono gdje sam ostala bez daha nisu piramide, njih sam već vidjela u filmovima i mladalačkim fatamorganama, uživo mi je dah oduzeo Aswan, brana, akumulacijsko jezero, ozelenjavanje pustinje, Abu Simbel s premještenim hramovima Ramzesa i Hathor, Abu Simbel koji dobar dio putovanja u Egipat uopće ne dodirne jer ne stignu tako daleko.

Moji apsolutni favoriti otočić je Philae s hramom u čast božice Izide... (Volim Izidu još od svojih prvih pripovijesti, volim njezinu bezvremensku priču toliko puta strastveno variranu u književnosti) i krstarenje brodom na Nilu. Najveće iznenađenje postojanje je žilave i brojne zajednice Kopta u Egiptu koje sam osjetila nekako najbliže mojoj kršćanskoj kulturi. Jer bila sam uvjerena da je taj stari (biblijski) narod izumro ili je u izumiranju. Najveća poteškoća jest slijediti tempo grupe, smoći snage i htjeti vidjeti i doživjeti sve što se nudi, a to je zaista PUNO, NAJVIŠE MOGUĆE. Svaki dan nakrcan je pažljivo sročnim programom od ranog jutra do večeri. Zašto ne bi formirali grupe po starosnoj dobi, na taj način bi one bile homogenije i sudionici bi bili međusobno ravnopravniji? pitala sam Sinišu, zato što mi u Hrvatskoj imamo premalo tržište!, i zato što ovako veliko putovanje ne mogu realizirati bez minimalnog broja putnika... znam da je u pravu. Ono gdje sam se osjećala potpuno nemoćno: probavne tegobe koje su me gotovo paralizirale i koje je teško prevladati, i za koje nemate pojma zašto se događaju i što treba učiniti da bi ih se izbjeglo jer sve što mi je bilo preporučeno ja sam i učinila (probiotici, pijenje vode samo iz tvornički zatvorene boce, pranje zubi vodom također iz takve boce, reduciranje obroka na kuhanu i tek posoljenu rižu, izbjegavanje narezanog voća i povrća, salata, konzumiranje voća s korom koju gulimo...). Unatoč njima nisam propustila ni jedno razgledanje, ni jednu priču, tvrdoglavo sam kročila do svake znamenitosti, premda mi se nekih trenutaka činilo da ću početi hodati na ruke i na noge. Najveće razočarenje: rečenica asuanskog knjižara: *Žene u Egiptu ne pišu*. Ili ja makar nisam uspjela dobiti u ruke knjigu koja bi mi dokazala suprotno. A htjela sam upravo iz knjige saznati kako živi egipatska žena danas, kako razmišlja i kakvo je njezino osobno i socijalno biće. Ali, poslije toliko velikih, moćnih, pametnih, sposobnih i tajanstvenih žena staroga Egipta, boginja i božica, faraonki i kraljica, ratnica i graditeljica carstva i života, današnje egipatske žene *ne pišu!*

Moram zapisati da ONE *ne pišu*.

P. S. Otkriće, posve osobno: Kad sam bila mlada i studirala turizam, one koji putuju, turiste poimala sam kao osobe rukovođene u svom kretanju isključivo plemenitim, pozitivnim motivom i pobudama: iskočiti iz svakodnevne rutine, odmoriti se pod nekim drugim nebom, u nekoj drugoj kulturi, uz neko drugo more, upoznati ljude drukčije od onih iz svagdanjeg okruženja... U skladu s time smo prema turistima iskazivali poštovanje, uvažavali smo njihove potrebe, trudili smo se olakšati im realizaciju turističkog putovanja počev od rezervacija do rješavanja problema *overbookinga* u hotelima. (Da, bilo je toga, bili smo vrlo tražena turistička destinacija i jedne sam noći dvoje gostiju odvela na spavanje svojoj kući jer je njihova soba u hotelu već bila puna!) Upoznala sam puno njih

s njemačkog govornog područja koji su na Jadranskoj obali boravili dva, tri, čak i četiri tjedna tijekom ljeta. Vodila sam ih na prava kulturološka putovanja do Narone, u Hercegovinu – Počitelj, Mostar, na vrelo Bune, do Konjica, ili u Dubrovnik i Konavle, u Crnogorsko primorje, na Durmitor, na Mljet, manje na Lastovo premda sam kao vodič preferirala upravo taj otok...

Moje putovanje u Egipat počelo je ophođenjem službenice na kontroli u zračnoj luci Split koje sam doživjela kao zlostavljanje, i završilo se ponašanjem službenice u zračnoj luci Beč koje sam opet doživjela kao zlostavljanje. Dakako da razumijem da one imaju svoja pravila i da im je zadatak osigurati provođenje istih. Ali njihov način, mot, stanovita nesnošljivost spram putnika, turista iskazana u izrazu lica, njihov ignorantski stav, neljubazna riječ probudili su u meni razmišljanje kako se ovoj branši sve promijenilo, i to na gore... Vjerojatno je to stečevina ovog vrlog, novog svijeta, i moj je problem što se, poslije duže apstinencije od turističkih putovanja, nisam bila spremna suočiti s njom. Ipak: kad razmišljam i pišem o velikom putovanju u Egipat, ona se skutri u nekom kantunu postajući sve manjom i manjom, naposljetku i posve nevažnom. Možda je s vremenom i izbrišem...

SMISAONI ANESTETIK

Ivan Baran

Čarlijanje noćnog lahora jedva nešto prije mračne zore, blago zebu doticaji vjetra po nitima posjeklina u koži, po vodom ispranim i čistim ali bridećim ogrebotinama od trnja, svilenosvježi zapusi po natučenim mišićima polugolog tijela pokrivenog bijelom plahtom. Severen otvara oči; one ga kao peckaju, oko sljepoočnica pa do potiljka pulsira meko mu glavobolja, soba tek najslabije oko njega se vrti, upravo toliko jasno, premda još uvijek je duboki mrak. Iza prozora je nebo jednobojno, starostavno, sveto, očinski vječno nebo, i pod njim zelen pritišće ocean vjetra; svako je stablo jedna hridina, svaka cigla i prut i crijep, a preko njih vjetar jezdi i teče.

Nijedne zvijezde, nijednog oblaka po nebeskom zjalu osim nepomične boje crnkastog bakrokova, u sivoj tami sobe, pod otvorenim prozorima videći jedino odsjaj blijedi po staklu i mrlju-dvije sivila na parketu, videći mračnobijelu plahtu s oblikom svojih koljena i nožnih si prstiju, Severen protrlja oči i otkrije se posve. Potom se uzdigne, povuče si noge bliže te načas na otoman sjedne; disanje mu je dugo i ne brza, napokon – pritisnu dlanovima i osjeti svu težinu bolnog a osvježenog tijela, i soba se zavrti naročito.

U mračini je pošao do zida i sklopke i kliknuvši upalio svjetlo. Svijet iza prozora nestane; i u žutilu, čovjek se osvrne, i ugleda plahtu rasutu na podu i nagnječenu knjigu kod uzglavlja, prisjeti se da evo je već drugi put čitao bez naočala i pomisli da nije možda zaspao baš zbog tog. Nebitno – jer pošao je sanjiv do kuhinje, opet isprao džezvu, dosipao vodu, zapalio na štednjaku plin, i tako, s pločica pokupivši čarape od jučer i odnijevši ih do kupatila, vratio se u salon vukući se. Prišao je otomanu i knjizi na kojoj je zaspao; zatvorio ju, odvagao u

prstima, ponovno otvorio i prolistao... kadli iz nje po stolu i tepihu poispada par malih ispisanih listova.

Severen se uplaši da je knjigu evo pokidao, no potom uvidje da u pitanju nisu listovi knjige, nego komentari nekakvi, rukom pisane kao guste sitne pisanije. Podigne jedan i protrlja oči, ali toliko je stisnuto kemijskom olovkom bilo sve ispisano da ne uspije pročitati to što piše. Svejedno, papiriće pokupi te ih složi na stol.

I potom sjedne, zaklopi oči, pa ustane, i vrati se natrag do kuhinje u kojoj već polako siktala je voda. Moment–dva kasnije pa se i miris kuhane kave rasprši kućom. Severen se vrati do otomana i sjedne nanovo. Pa ustane i ode po naočale do radnoga stola i vrati se kako bi s papirića mogao čitati.

Pisalo je:

Ovo je večer u kojoj se grijemo na vatri zapaljenoj starim principima... Moguće ranjivi, osvojivi sigurno, ali dozvolimo si na moment spustiti ruke i poslušati što crnilo ima za reći; uzvratimo dostojanstvo crnilu.

Severen iz šalice otpije pola gutljaja kave i pogleda spram prozora kratko... A vani se polako disipacija bjeline i crvenkastih i žutoljubičastih prigušenih boja već osipavala preko vladajućeg crnila, a i krošnje, one bliže i one dalje, više ne bjehu posve crne već smečkaste i tamnozelene. Jutro je hladno. Neke bliže ptice zviraju; one dalje, cvrkuću.

S druge strane papirića bilo je napisano:

Da, razumijem, ajme meni kuku lele, umrijet ćemo, i zato hajdemo se uvjeriti u apsurdna uvjerenja...

Smisaoni anestetik: kažem da je Bog smisao, a ne znam što taj Bog jest. Ako ne znam što je Bog, a kažem da mi je on smisao, time umrtvljujem cijeli zaigrani proces ljubavi i spoznaje, sve što je lijepo i korisno, cijelom rascvjetalom livadom prolijevam bazdeću naftu ideje o Bogu.

Bog je lijena ideja.

I Severen ne izdrži, nego mu se kroz prste na usnama otme:

– A što imamo bolje od tog...? Što točno ti predlažeš?

I odvojivši nasumičan neki drugi listić, ugleda:

Možda bi rekao: »Zašto ne prihvatimo taj apsurd? Zašto ne gradimo i život na njemu? Možda se zbilja u kaosu nalazi smisao.« Ali mi se čini: apsurd je rezignacija traženja. Zadovoljiti se apsurdom znači ući u cinizam.

I reći ćeš: »Bog je benevolentna laž, ona služi da se osjećamo bolje«, ali kod te benevolentne laži, pola pojma je malevolentno. Što će ti laž sa svrhom da te utješi, čemu to...?

– Dionizov je zbor pjevao o tome da tradicija postaje prirodni zakon... – progovori Severen, ali obraćajući se sugovorniku kojeg nema. – Tako nastaje pouzdanje u temelj djelovanja. Kažeš, taj čovjek prije dvije tisuće godina za kojeg smatraju da je stvorio svijet, ako mu oduzmemo mitsko perje i ako pred sebe izložimo samo čovjeka baš onakvog kakvi smo mi, taj čovjek nas ne može utješiti? Taj čovjek ničemu ne vrijedi...? Ali Manu... on se pobunio – izgovori profesor te se nasmiješi i glasnije kaže – ako je vođa kulta, ako možda nije ni postojao, ali on nas je poveo u tu bitku protiv mraka i razdrmao nas za ramena i rekao nam da se usudimo činiti bolje. Da imamo pravo na to...! To ti ništa ne znači?

Pa se podigao na noge i uzeo šalicu sa sobom. Došao je mirno prozoru s kojeg se već raspalio bio razbijeljeni dan, već plavo-žuto rosnato jutro sjajnim razlistanim šipražjem i kapljama biserastim orisanom travom, a koja potitrava u blagom lahoru. Osjeti se voda, kao prikladna mokrina zemlje u zraku, osjeti se da će sunce naskoro granuti pa razgorjeti jarom sve u pripeku, danas bit će sparno, i teško, teško će se disati, no nema veze. Još je barem jutro, i svježina vlada, i to je dovoljno da se čovjek pripremi.

– Lijekovi... – najednom tiho protisne pa dođe do stola i pronađe što treba. Najlon zašuška, a tablete profesor popije s kavom. – Vidiš kako je život nešto krhko i glupavo... Ne daj mi tablete pa bi i mene zatekli kao i tebe... a ono je bilo pred studentima. Sad ću ti baš reći... – i ovdje mu se utiša glas. – Kad me udario moždani, to ti nije izgledalo »Vidi, čovjek se srušio«, nego sam se naslonio na stol... a već sam taj tjedan imao problema s probavom. I razumiješ, upravo to, usrao sam se pred studentima. Bilo je sitnog podsmjehivanja, vidio sam neke razrogačene poglede, taj trenutak hoće li sve prijeći u smijeh učionice ili tišinu, ali prešlo je u tišinu, a ja sam samo skliznuo na pod. Sve zuji, nestaje u mraku, čuje se škripa stolica, koraci mi trče... Da mi se dogodilo u stanu, sad bi nama dvojici pametovao neki treći živi čovjek...

Ali profesor je to govorio tako tiho i ozbiljno da je izgledalo kao da ga muči. – Ja sam samo... Ma znaš što je... Ja sam samo suviše malen da bih donosio sudove o istini.

A poslije kratke stanke, dodao je – Čak sam, vidiš, a to bi te možda i ljutilo, čak sam razmišljao da ti odem pronaći grob i upalim svijeću. To je priglupo isto, neki zastarjeli *voodoo* nonsens običaj, ali sam primijetio da čovjek u svakom mogućem kaosu gleda *učiniti nešto*. Umro je čovjek, zato *učini nešto* – da bi netom potom izdahnuo:

– A da ne spominjem, ja ne znam postoje li uopće mrtvi ljudi... A da ne spominjem, nisam posve siguran ni za žive.

A na što se mirno vratio stolu kraj otomana i uzeo s njega još jedan papirić. Namjestiv naočale i približivši se prozoru, pročitao je:

Dihotomija volje i smrti. Možeš, dakle, ili imati ili nemati slobodnu volju. Ako sam živ, i ako nemam slobodnu volju, to znači kad umrem da ću ju tokom smrti imati. Jer mrtvo i živo su suprotni, zato su i njihovi atributi suprotni. Stoga, ako nemam slobodnu volju dok sam živ, činjenica smrti će mi ju dati. Međutim, kako slobodna volja nije moguća ipso facto, a u ovom je modelu ona vezana uza smrt, od toga slijedi: smrt nije moguća.

I baš kad je profesor htio nešto na to tiho reći, okrenuo je list i s druge strane pročitao:

Premda je funkcionalno samo kao igrarija. To su kalamburi. Nema zbilja ni volje, ni smrti ni života. Redom te pojmove smo izmislili. Sve smo izmislili. Samo riječi ograničene fizičkim hendikepom ikakva njihova sklapanja; samo oblici koji sinu jedva funkcionalnim starim mozgom. Nismo špilju iza sebe očistili, ni toljagu oslonili o njezin ulaz, a uvjeravali bi svijet da smo evoluirali, da smo spremni učiti ga i o smrti.

To je bilo dovoljno te se odluči Severen vedrini zore vratiti ovaj puta bez ijedne više misli, niti uz ijednu sljedeću riječ. Imao je kao potrebu reći da pomalo razumije svog nepostojećeg sugovornika, da vidi, jasno mu je, da uviđa što je htio reći, pak i da je sam odvajkada mislio isto, ali... osjetio je da nije važno. Što je osjetio? Da postaje prijatelj s mrtvim čovjekom, da je mrtav čovjek njegov prijatelj pa čak i da je od strane njega posve sada shvaćen, a živi im polako ustvari postaju neprijatelji. Upravo to, a to nije bilo previše zdravo.

Kasnije se toga Severen prihvatio uzgrednog pospremanja kuće, tek minimalno, uz hodaње uokrug i ovdje pa tamo, uz premještanje šalice od mjesta do mjesta, sporo i posve opušteno, podigao je i pospremio platu, najlon, stare konzerve ubacio u kantu, i oprao usput ono malo posuđa... Ustvari nije ni mislio da išta od toga zapravo čini, nego je sve bilo izražavanje, kao neki surogat misli, ritam, razbuđivanje, a kasnije, došlo je i do spremanja sebe; jutarnja higijena, kako eufemizmom kaže literatura, i pranje tih žutih krivih zubi te umivanje ledenom vodom koja mu se razlijeva i kaplje s lica na prsa. Lice u napuklu ogledalu je staro i kože obješene, ispod očiju ružne su crte tamnih vjeđa, koža se razvlači pod doticajem dlanova... A i oni su isto žućkasti, staračke pjege također su tu, nokti su mu kao u mrtvaca, živi mrtvac u ogledalu ga osmatra... ali, eto ipak osmijeha. Kratkotrajnog, iskrenog, djetinjeg. Kao da je moguće silnom vremenu svemira zatrti jedan skriveni smiješak, pa on bio i pod sjenama kupatila.

– Što je uopće smiješno, osim imbecilnosti cijelog ovog postojanja...? Zamisli stvarno budaletine, zamisli luđaka koji bi sve ovo zbilja stvorio? Pa to je da se uhvatiš za glavu...

Zatim je pošao do kuhinje, u kojoj na stolu je ugledao i usput pokupio diplomski onaj rad svoga studenta, s njim pod prstima došao do vrata te izašao na trijem. A vani odmah svježina, neka naročita, kišna, kao da je sinoć rosilo, hladni dašak vjetra udara ga po licu i rukama. Severen prilazi stolcu, s njega diplomskim metla lišće i prašinu, a onda na vjetar sjeda...

Međutim je samo mimogred rad prolistao, tek letimice prošao je kroz rečenicu-dvije ili tri u njemu, odmah odlistao dalje, bacio oko na novo pa listao zatim još... Smetalo mu je. Nije pasalo njegovom mozgu. Upravo konvencionalno, slabo, sterilno, glupo, nadasve i posve glupo, rečenice nisu gorjele, student ga nije u ništa uvjeravao, nije ga zlostavljao originalnim uvjeravanjima, nije bilo ničeg osim praznog zadovoljavanja konvencije tako da nije mogao studenta rušiti, štoviti, i najtužnije, i podvučeno: upravo je to bilo ono što je od studenta i tražio.

Cijele generacije sam naučio da ne budu originalne; cijelim generacijama sam rekao da ne smiju razmišljati, da je ono bolest, ako požele pomisliti ili reći nešto novo, neka se sakriju u najcrnji budžak i kažu to samo najtiše, s najvećim stidom, samo najuplašenije, da se maske uobičajenosti skidaju nigdje nego u pljesnivom crnilu. Tako sam učio i na to bio ponosan, a sada... eto mi sada...

– Ma... – izgovori odloživši rad i naočale na stol. – Za ovo mi je trebalo davno pozvati policiju.

I kako je to promrmljao, usred riječi na vlastitim usnama, učini mu se kao da čuje neko kucanje. Na to stane, zaustavi dah i osluhne, a ono opet, tuk-tuk-tuk, drveno, netko zbilja kuca. Severen ustade i vrati se u kuću. Kroz kuhinju pa kroz salon i u sjene hodnika, ravno prema izvoru kucanja.

Uskoro škljocaj te škripa i vrata se polako odškrinu, a u plavkastoj svjetlosti zore, usred nepokošene trave pročelja, pred sobom ugleda profesor – žandare. Dvojica, u crnom, sa sjajnim zakovicama po službenim odijelima.

– Dobro... jutro?

– Jutro, gospodine. Vi ste Julius Severen?

– Nekad se dogodi da sam i to...

– Oprostite?

– Jesam, jesam. Ja sam.

– Niste baš kosili ovdje?– javi se iza mlađi žandar.

– Baš i nisam. Počeo sam odiza. Tek sam doselio.

– A tako... Ali ovdje imamo mali problem. Nigdje niste prijavljeni.

– Tek sam doselio rekoh.

– Znamo, doselili ste. Ali niste prijavljeni. Hoćete li moći danas ili sutra do žandarmerijske stanice? Znae gdje je stanica...? Ne želimo vas baš voditi sada po žegi ako ne želite...

– Pa mogao bih i s vama. Ali ako ste sigurni da se to može tako brzo...

– To vam ne mogu reći, ali što prije dođete, prije će završiti. Idete onda?

– Idem. Samo da uzmem dokumente...

– Čekamo vas u automobilu.

Tako se profesor našao sjedeći na stražnjem sjedalu samovoza, s dvama žandarima ispred sebe s kojima je razmjenjivao tiho tek najkraće neke informacije, ne znajući zašto je na išta od tog upravo pristao. Valjda mu je bilo dosadno u kući, a možda, kad se već spremio, mislio je, nije naodmet gdjekud još jednom poći u grad. I tako, automobil se ljulja i drnda, i trucke, najposlije van kamenjara počne voziti nešto tiše, i Severen ubrzo ugleda neke nove i drugačije ulice, mnoge od njih poduže, nove dijelove grada. Primijeti da je Antioh zapravo dosta velik, da ima tu još kuća i zgrada pa čak i parkova, i drugih nekih jezera i cijelih prostranstava pod sazrelim suhim njivama. Neobičan grad. Preko više su se mostova prevezli, nekoliko pecaroša ugledali po čamcima u daljini, kraj velikog jednog vinograda, odakle se vidio bijeli zvonik udaljene crkve, cestom su skrenuli natrag u smjeru grada i tu se počeli masivom sporo uzdizati. Tek bi zaobišli pokoji traktor, i pokoji dvopreg ili čovjeka na motociklu ili kakav kamiončić; dosta rijetko ikakav automobil.

Uskoro se pokaže i crkva i kraj nje groblje. Od ljudi samo stare žene pod maramama i ovdje-ondje neko mršavo dijete. Severenu se potvrdi još jednom da je u Antiohu djece dosta... Poslije crkve, kuće, a poslije kuća, otvoreni prostor neki veoma ružan, s bagerima, s pješćanim i zemljanim brdašcima, kostur neke poluizgrađene zgrade, iz greda vireće armature. Ispred ograde na platnu je pisalo: osnovna škola.

Minutu kasnije, automobil je došao i do zgrade žandarmerije, kamo je u luku skrenuo njezinim kuloarom i kroz njega prošao do stražnjeg dvorišta sada posve žutog od lišća jedne stare debele lipe. Tu su bila još dva parkirana automobila, jednako crna i sjajna, s bijelim tek slovima i znakovima po limariji; automobil se zaustavi te ugasi, a Severen začuje:

– Još nije lišće pometlao...

– Ali je čak i lijepo...

– No pče – tihi odgovor uz lumanje vrata i izlazak na zrak. – Znaš da sam alergičan...

Severen je vani sada i sam; vrata zalupe, zapuhne ga miris lipe i cigle i kreča miješanog s mučnim vonjem spaljena petroleja. Žandari pođu do zgrade, a on nastavi za njima, preko stepeništa u omanji hodnik; odandje kroza halu, kao

čekaonicu gdje stajalo je desetak osoba ispred dvaju ili triju šaltera, i prošav kraj njih, za svojim žandarima ušao je u novi hodnik, s nizom uredskih vrata, na čijem kraju se opet nastavljalo u neki treći prolaz odijeljen vratima. Žandari su hodali brzo, ukočeno i bez riječi, a Severen za njima sve umorniji, pogrbljeniji, kao manji; svjetla su ovdje bila slabija, zrak nekako vlažan, zidovi tamniji...

Tek prolaskom pokraj dvojica željeznih vrata u zidu, Severenu bješe jasno da je ovaj dio pritvorski. Na kraju hodnika žandari priđu novim željeznim vratima, koja otvore pa njih trojica uđu u nešto poput sive poveće hale. Tu je drveni stolić, za njim sjedi neki žandar bez kape, s naočalama; taj podiže pogled i odsutno izgovara:

– Ako mi opet budu prigovarali...

– Neće, ovo je zadnji put. Osim toga, nije uhapšenik.

– Pa što ste ga onda dovodili?

– Ali zadržanik jest.

– Gospodine – obrati se taj za stolom Severenu – ignorirajte što vam ova dvojica govore. Jeste li žedni, gladni? Napominjem da niste uhapšenik.

– Sve je dobro.

I jedan od žandara na stol položi neki dokument; ovaj što sjedi ga uzme i počne čitati.

– Da... dakle... da... Oprostite – još jednom kroz naočale podigne pogled spram Severena – ovo je sve samo protokolarno. Nadam se da vas ne uznemiravamo... Zamolit ćemo vas da ostanete s nama par sati, možda ni pola sata. Možete u ćeliju, bit će otvorena.

– Zanimljivo. A zbog čega?

– To vam je cijela povijest. Bilo je tu nekog kriminala, nekih sitnica, malo su postrožene mjere pa sada moramo... Razumijete. Nemam viška stolica; ako nećete stajati kraj mene, možete sjesti u ćeliju. Imamo praznu. U biti, sve su prazne.

– Pa hajde kad se nudi. Odvedite me. Neću vam smetati... a i ljepše je ovdje nego vani. U podrumu je uvijek hladnije, naravno...

PETOMINUTNE PRIČE

KNJIŽEVNA VEČER U POVODU DANA HRVATSKOGA JEZIKA

Ela Vlašić

UVOD

Povodom obilježavanja Dana hrvatskoga jezika, 17. ožujka 2025. na Filozofskom fakultetu u Splitu održana je studentska književna večer namijenjena petominutnim pričama. Događanje je organizirano na inicijativu profesorice dr. sc. Jadranke Nemeth-Jajić, u suradnji sa studentima diplomskog studija kroatistike. Prije same večeri proveden je natječaj Kratka i još kraća petominutna priča koji je bio otvoren za sve zainteresirane studente. Svrha natječaja bila je potaknuti studente na kreativno stvaralaštvo i dati priliku mladim kreativcima da se afirmiraju kao autori. Na natječaj je pristiglo ukupno 13 priča, od čega je njih šestoro izabrano da predstavi svoje priče publici. U prvome dijelu večeri žiri je pročitao odabrane priče, dok je u drugome dijelu publika birala najbolju. Svojim su se pričama predstavili Roko Karaman, Andrea Meter, Tia Grgin, Marta Penava, Milena Botica i Mia Milković. Pobjednicom je proglašena Marta Penava, čija je priča »Najljepša žena na svijetu«, inspirirana stvarnim događajem, osvojila najviše glasova publike. Nagrađena je knjigama *Zlatarova kletva*, *Povijest svjetske književnosti*, *Hrvatska gramatika* i *Hrvatski pravopis*, koje su odabrali studenti četvrte godine Hrvatskog jezika i književnosti. Topla atmosfera i kvalitetni studentski radovi učinili su večer iznimno uspješnom. Također, studenti prisutni na događanju iskazali su i veliki interes za Natječaj, zbog čega je sličan susret planiran i za sljedeću akademsku godinu.

MODERNA BASNA: NARATOR I AUTOR

Tia Grgin

Jednom davno postojalo je selo u kojem su ljudi koristili riječi kao valutu. Čitali su cijeli dan kako bi mogli preživjeti, nahraniti djecu, zaraditi kruh. Majke su nosile djecu na kukovima dok su recitirale rječnike. Ako bi dijete počelo plakati, hodale bi brzo, preskačući korake, sve dok nisu stigle do enciklopedije, gdje bi ga smjestile, umirile riječima, u nadi da će dijete početi povezivati knjige s ugodom, smirenjem, manjkom suza i briga. Kada bi neka majka saznala da njezino vlastito dijete muca, njihov krik bio bi čujan s vrha planine. Kako bi se završila primarna edukacija, đaci su imali izazov – cijelu noć ostati budni, improvizirajući jedan jako dugi monolog. Učenici riječi bili su iscrpljeni, nesvjesni koliko im godi zora, koliko im dehidracija tišti ponos.

U tom selu živio je Narator. On je bio izvor svih ovih kulturnih karakteristika. Nosio je nevidljivu masku, hodao uokolo, nečujno šaptao, iz navike mrmljao, ljudsku slobodnu volju tijekom prve dnevne kave zarobio. Vjerojatno je uvijek bio Narator – možda samo apstraktni koncept, božji dar seljacima – ali povremeno, ako bi se dobro zagledao, u lokvi ili u ogledalu, mogao je vidjeti začće forme. Jednog dana sjedio je na vrhu crkve, kao i obično, u proljetno poslijepodne. Gledao je ljude iz sela, promatrao istančano zanimljive pojedince, u njegovoj glavi ih klasificirao kao nedužne krivce.

I tada je Autor stao pred njega. Mladić s tankim udovima, nedostajalo mu je težine, mišićne mase. Došao je iz malog sela s druge strane brda, gdje je moć bila valuta. Čuo je priče o Naratoru – o glasu koji nije glas, o biću koje nije biće. Autori su bili vojnici, prirodni neprijatelji Naratora. Autor je znao da mora djelovati. Naoružao je svoj um, povećao vokabular i krenuo smisliti plan. Narator je uvijek bio gospodar vremena, smještajući ljude u scenarije koje je on kreirao. Autor, s druge strane, nije bio samo pisac; bio je kreator, oblikovao je stvarnost riječima, on je bio onaj koji nije reagirao, nego djelovao.

»Ne možeš me zarobiti«, rekao je Narator, već u glavi razrađujući savršenu rečenicu, savršeni sklop riječi. Zgrabio je pero s neke nedužne ptice.

Autor je osmjehnuo se i odgovorio: »Posjeduješ previše ega. Tvoje riječi stvaraju samo iluzije, dok moje mogu uništiti te iste iluzije.« Autor je također imao pero, ono je bilo generacijski dar.

Započela je borba. Morali su se natjecati – svaki u svom području, svaki u svom teritoriju. Dogovorili su pravila borbe: ako Narator pobijedi, Autor će postati

samo lik u njegovoj priči, pod njegovom kontrolom. Ako Autor pobijedi, Narator će postati samo narativ, smješten u okvir koji će Autor oblikovati.

Narator je stvorio priču o Autorovom slomu. Podmuklo ga je smjestio u labirint, pun zamki i vrata koja se stalno mijenjaju. Svaka rečenica bila je uvjerljiva, no Autor nije bio lak plijen. On je, koristeći moć stvaranja, stvorio novu realnost. Naratorova snaga počela je opadati. Njegove riječi počele su se opirati Autorovim idejama. Svaka nova rečenica koju je Autor izgovorio smanjivala je kontrolu koju je Narator imao.

»Ne možeš me kontrolirati«, rekao je Autor, sada s prijetećim smiješkom. »Moje priče nisu nešto što se može obuzdati.«

Narator je, shvativši da je situacija postala nepovratna, spustio masku. Bez riječi, predao je pero. Autor je, koristeći svoju moć, odlučio preoblikovati sve. Narator je nestao u mreži njegovih riječi, postao samo lik u tuđoj priči. Pozdravio se s crkvom, sa svojim poznanicima koji nisu poznavali njega, s njihovim običajima koji su mu bili tako ljupki.

Autor je bio pobjednik, ali dok je Narator odlazio, shvatio je da ovo nije kraj. Da u svijetu ima puno bitki za premoć. Naoštrio je pero i hodao isključivo lijevo, preko planina, preko mora i polja, s perom u ruci, zbog nekog razloga na svakoj destinaciji se dan danas mršti.

Moral: Onaj tko misli da je najpametniji i najmoćniji, može postati samo igračka u rukama onog tko zna kako oblikovati stvarnost.

NAJLJEPŠA ŽENA NA SVIJETU

Marta Penava

»Mogu li te nešto pitati? Nadam se da nije previše osobno...«, rekla je ona, gledajući me pozorno. Možda čak previše pozorno, s nekom gotovo prijetećom ozbiljnošću. Dim joj je izlazio kroz zube, lijeno se razvlačio kroz zrak, nestajući prije nego što je stigao postati nešto određeno. Usne su joj bile ispucale, suhe od tamnocrvenog karmina, ali u ovom svjetlu boja se činila gotovo ljubičastom, kao modrica na koži koja je već prošla fazu boli i sada samo postoji, podsjećajući na nešto što je bilo. Pristajalo joj je. Pristajalo joj je na način na koji neke stvari jednostavno pripadaju drugima bez objašnjenja.

Sada me gleda s druge strane stola, i čini se kao da je negdje daleko, iako su joj oči još uvijek tu.

»Slobodno.« Sumnjam da me išta više može iznenaditi.

»Volio si je, razumijem.« Pauza. Možda očekuje da nešto kažem. Ali ja ne govorim ništa. Naravno da sam je volio. Siguran sam u to, kao što sam siguran u vlastite ruke, u svoje ime, u težinu ovog zraka koji dišem. Ipak, sada kada je nema, ta sigurnost se lomi pod teretom praznine. Jesam li je volio? Jesam. Moram biti siguran u to. Jer ako nisam, što mi onda preostaje? Možda onda nikad nisam ni volio ikoga u svom životu.

»Ali, kako si muškarac, a ja se ne razumijem u taj vaš mozak i način razmišljanja... zanima me – koliko si je zapravo volio? Mislim, ne znam ni kako točno postaviti pitanje, ali jesi li gledao druge žene dok si bio s njom u vezi?« povukla je dim iz cigarete. One čije ti ime nikada neće reći jer ga ionako ne bi mogao pronaći u trgovinama. A čak i da ga pronađeš, ne bi ih smio pušiti. To nije dim za tebe. To je dim za one koji znaju kako ne postavljati pogrešna pitanja.

Nitko me to nikada prije nije pitao. Osim nje. Ali ne ove nje, ne one koja sada sjedi predi mnom i prešutno me promatra kao da zna odgovore koje ja još nisam izgovorio. Pitala me ona druga – ona koja me znala. Ona koja me napustila. Moja ljubavnica. Moja najbolja prijateljica. Ili netko tko je barem znao glumiti da to jest.

Odgovor je jasan – nisam gledao druge žene dok sam nju volio. Nisam mogao. Svijet je bio skučen u njen lik, njen glas, njenu prisutnost. I sada, četrdeset i dva dana kasnije, pri pomisli na drugu ženu – samo mučnina. Kao da me nevidljiva ruka steže za grlo. Kao da bi svaka druga blizina bila izdaja kojoj nisam sposoban pribjeći. I dalje je volim, ne znam hoću li ikad prestat. Možda nikad ne budem

mogao pogledat drugu ženu na način na koji sam gledao nju. Možda sam uredu s time.

Kad sam je prvi put upoznao, bila je obična. Mislim, lijepa, ali obična. Ušli smo u vezu brzo, prebrzo – nakon samo dva mjeseca. Pušač je. Mrzim pušače. Ne zbog mirisa cigareta, ne zbog dima koji ulazi u pluća koja polako trunu. Mrzim pušače jer umiru.

Sjedim sada u ovoj staroj kavani na rubu grada. Dim visi s niskog stropa, gust i težak. Zidovi su požutjeli od dima, od vremena, od života koji se u njima provlačio i gasio. Ljudi oko mene, njihove oči – prazne, bez dna. Oni to ne primjećuju.

Možda bi i ona sjedila ovdje, da nije otišla. Možda bih je i dalje pokušavao nagovoriti da prestane. Ali ona nije umrla. Bilo bi lakše da jest. Da se raspala polako, kao i svi oni ostali, da joj je život kapao iz tijela sa svakom novom cigaretom. Da sam mogao promatrati kako se gasi, znajući da dolazi kraj. Ali ne, ona je otišla drugačije. Otišla zauvijek. A ja sam ostao ovdje, sjedeći među sjenama koje dišu dim, među licima koja se ne mijenjaju. Razmišljam, što je gore – da je umrla nakon dvadeset godina ili ovo? Ovo bez oblika, bez kraja, bez smisla.

I dim se nastavlja raspršivati.

»Što sam je dulje poznavao, svakom minutom provedenom skupa bivala je sve ljepša. Nije to bila ljepota koja bi se mogla opisati riječima, nije bila samo zbir crta lica ili sklad pokreta. Svaka naša večer na balkonu, svaki pogled u nebo, svaka posjeta doktoru zbog njenog bruksizma, svaki komad kruha koji smo kupili zajedno – sve je to oblikovalo njezinu ljepotu u mojim očima. Sve dok nije postala najljepša. Toliko lijepa da nijedna druga žena više nikada neće moći dosegnuti taj sjaj. Toliko lijepa da je pomisao da bi neka druga mogla biti lijepa pored nje postala apsurdna, gotovo uvredljiva. Kakvog smisla ima gledati u blijede odjeke, kad sam jednom vidio sunce? Sve druge žene bile su samo sjenke, blijede skice koje su pokušavale oponašati oblik, ali nikada nisu mogle dosegnuti puninu.«

Dah mi se lomi u grudima. Na trenutak, u titravom tragu sjećanja, osjetim iskru – da, bila je tu. Ali onda, stvarnost me zgrabi natrag. Tupa bol. Beskrajna, beživotna, besmislena.

Poznavao sam najljepšu ženu na svijetu.

ZA SVE KOJE SRCE BOLI

Milena Botica

Moja je rodica brbljala o bogzna čemu dok sam ja pila pivo iz boce i slušala pjesme koje sam prije koju minutu ubacila u *jukebox*. Kada više nisam mogla popratiti o kojoj prijateljici iz njezine ekipe pričamo, otišla sam u WC kako bih skinula debelu majicu koju sam slojevito obukla zbog snažne bure te večeri. Izlazeći iz WC-a s *hoodicom* u ruci vidjela sam kako je moja rodica u mojem odsustvu već pronašla nove žrtve za razgovor. Razgovarala je s skupinom mladih alternativaca koji su sjedili za stolom u kutu kafića. Već sam ih vidjela desetke puta u istom lokalima. Pokušavajući neprimjetno proći pored njih kako bih se vratila svojoj voljenoj boci piva za šankom, ona me povukla kako bi me upoznala s njima. Nakon kratkog upoznavanja i pristojnog *small talka* konačno sam se vratila svojoj boci te sam zajedno s njom pregledavala svoj popis pjesama s *jukeboxa*. Tada sam začula glas za kojeg sam bila sigurna da mi se maločas predstavio za stolom u kutu. Bio je to jedan od članova skupine, crnokosi metalac u izlizanom kožnjaku, pravi srednjoškolski kliše. Prihvativši ovaj preokret u radnji, zapala sam u razgovor s njim. Nešto u meni je puknulo kad me pitao za Instagram. Prezirem to. Patnik sam za starom školom – broj je jedino što dajem. Tako je počela moja prva ljubav. Pisanje poezije, slikanje portreta, skladanje ljubavnih pjesama uz čaše crnog vina bile su od tada moja glavna zanimacija. Međutim, samo nekoliko mjeseci kasnije, još jednim preokretom u radnji, moja je poezija postala puna gorčine, moji portreti morbidni, moja gitara svirala je samo akorde u molu, a crno je vino postalo razliveni purpurni mural na zidu. Sve to bila je posljedica jednog popodnevnog razgovora u Đardinu, nakon nekoliko mukotrpnih mjeseci dramatične veze. Bila sam ljuta i htjela sam da se promjeni, da me voli kako ja volim njega. Ali on me pogledao svojim dubokim crnim očima i rekao kako među nama više nema iskre te da želi da ostanemo prijatelji. Iako sam momentalno ostala bez daha, nisam ga molila, ni preklinjala. Zahvalila sam mu na iskrenosti i okrenula na peti nestajući kroz park. Prva ljubav, zar ne? Nikad nisam bila plačljiva, ali suze koje sam isplakala u narednih nekoliko mjeseci bile su dostatne za ostatak mojeg života. Sve sam smatrala ispraznošću, dobro raspoloženi ljudi bili su za mene budale, mrzila sam sve i svakoga jer mi je bol proždimala prsa. Čeznula sam za njim, ali si nisam dopuštala javiti mu se. Stoga mi je cinizam postao najbolja prijateljica. Zato sam se voljela vratiti u isti kafić gdje smo se upoznali i čekati ga, a kad bi se

konačno pojavio, pustila bih na istom *jukeboxu* pjesme koje smo zajedno slušali samo zato da ga mučim. Bilo je to djetinjasto od mene, očajni pokušaj da uzvratim udarac za onu opeklinu koju sam osjećala još od našeg »razgovora« u Đardinu. Istina je, bila sam bespomoćna. Razoružana. Prošlo je još neko vrijeme i moja se oluja stišala. Jednog subotnjeg toplog jutra na mirnom i zelenom Sustipanu, osjetila sam dodir na ramenu. Bio je to on. Stvorio se od nikud i htio sjesti kraj mene. Nisam znala bih li mu radije poklonila iz dragosti šamar ili ga pustila da mi se pokuša objasniti. Ipak nisam odoljela te je sjeo. Na moje iznenađenje, priznao mi je sve svoje propuste i prijestupe i tražio oprostjenje. Nakon tužnog i teškog, ali i lijepog razgovora, smijali smo se sjećajući se naših zajedničkih trenutaka i gledali u plavo more na kojem su svjetlucale sunčeve šljokice. Ne očekujte previše, jer tu je moja i njegova priča završila. Bilo je to prije dvije godine, a tu i tamo još se sretnemo i pozdravimo blagim naklonom glave. Poanta nije bila da smo bili srodne duše, niti kako imam tragičnu pripovijetku koju mogu pričati na terasama kasno navečer pijanim prijateljima. Poanta je da smo ljudi, da svaki dan češemo ramenima na ulici, svatko sa svojom pričom i svatko sa svojom boli. Te se priče povremeno izokreću i isprepliću. Zbog njih smo ono što jesmo, zbog njih osjećamo, zbog njih plačemo, zbog njih stvaramo dirljivu umjetnost i dajemo boju svijetu oko sebe. Zbog njih možemo oprostiti drugome i sami sebi, zbog njih stvaramo uspomene s nekim novih ljudima, ostavljamo nasljeđe i jednog se dana sjećamo kako smo nekoć bili mladi i dojmljivi. Naše priče još se pišu. Zbog njih ćemo jednog dana zadnji put zatvoriti oči, ali i dalje živjeti – u pričama koje smo isprepleli s drugima. Kakva li je onda samo privilegija da se moja i tvoja priča isprepliću, barem nakratko?

JOŠ JEDAN PJESNIK KOJEMU JE MUZA TUGA

Roko Karaman

Da, pjesnik sam koji piše o, zamislite – tuzi. Znam, znam, avangardno. Nikad viđeno. Nečuvano. Temelj je onoga što stvaram riječima, je li, govorim o pjesmama, ne o čemu konkretnom, netko bi rekao korisnom, taj netko moji su ukućani, upravo – patnja. Ta ja sam patnik kao i sva braća pjesnici! Tko se od nas radovao, pera zacrnio nije. Vidite, čak sam morao napisati pero, a ne olovka, ili realnije – tipka. Što da vam kažem, to su neka nepisana pravila pjesništva, nama *umitnicima*, *pisnicima*, sasvim prirodna: pati i budi nevoljen, bori se da budeš voljen, ali i kad budeš voljen, piši kako si nevoljen jer te taj osjećaj nekako uvijek prati. A u stihovima to prolazi. Stihove uvjetuje osjećaj nevoljenosti, odbačenosti, tuđine i sutona.

No, pravo pitanje je – Zašto? Zašto ne pišem o sretnoj ljubavi, o lijepoj ženi, o ružnoj ženi, o smijehu, o smijehu ružne žene, o sebi dok se smijem ružnoj ženi, o radosti i vinu, o dalmatinskome kamenu i o ptici galebu, o onom veselom i djetinjem, o suzi radosnici i bori smijalici, o obitelji i skladu, o Bogu kojemu sam zahvalan, o suncu i o danu.

Pff, da pisati o danu. Pa ja za vrijeme dana nikad nisam ni pisao! Ne izlazi to nadahnuće tek tako. Ne, ne! Dajte, objasniti ću vam.

To vam je nešto nadnaravno, mistično, i ostale riječi kojima opisujemo baroknu turobnost. Ej, znam – *Memento mori*! Latinski uvijek da taj poseban čar. Valjda je zato mrtvi jezik. Ajme, koliko simbolike! Eto, da sam jezik, bio bih latinski, pa pjesnik sam, pobogu, vazda želim umrijeti! Ili bi pak bio hrvatski – svi mu godinama grob kopaju i za karmine štede, al' on se, brate, ne da. Eto, to sam vam ja, u svakoj pjesmi umirem, pa nekim skorim sumrakom novu pjesmu napišem. Možda sam feniks, a možda samo naporan.

No, ajmo ozbiljno, evo vam razloga.

Meni je tuga moćnija od sreće.

Jer sreću nikad nisam osjetio u svoj njezinoj punoći, ne znam jesam li u polovici.

A i ta polovična sreća kratkoga je vijeka.

A tugu, s tugom uvijek mislim da ne može biti gora...

I drži me danima, mjesecima, u nekim stvarima vječno, uvijek supostoji sa mnom.

Ako je ne osjetim u punoj snazi – to nije tuga.

Ako pak takvu analogiju podvučem za sreću – nikad je nisam ni osjetio. Takvo je razmišljanje još depresivnije od uvjerenja u polovičnu sreću, onda ću se radije nadati njoj. Premda mrzim polovično, površno, osrednje. Zazirem od toga.

Eto, i tugu, jer je potpuna i u svojoj punoći i snazi savršena, besprijeekorna, više cijenim negoli tu svoju ispraznu sreću, uvijek objektivnu i općenitu, univerzalnu, prosječnu. To vam je ono – vidiš psa ili euro na ulici, pa si sretan. Ma zamisli! Klaunovska sreća!

Ne, zaista se moram uozbiljiti.

Ta je moja tuga stvarala, ima rezultate u svojoj mojoj poeziji. Ova me polusreća zavaravala, a ni to dugo nije uspjela. Slabašna je, meni već i prozirna. Tuga je, nekad itekako očekivana, nekad iščekivana, ali katkad me sruši tako nenadano. Divim se toj njezinoj mističnoj nadmoći, i gotovo fantastičnoj nepredvidljivosti, mislim da je zato moj vječni lajtmotiv. Uvijek joj uspije, nepokolebljiva je, tu joj zavidim.

Tugo, ako slušaš, svaka ti čast, nekad te volim, nekad mrzim, ali uvijek ti se divim.

DI (JE) SAN?

Andrea Meter

Poslijepodne na stanici. Ništa posebnije od kojeg drugog. On sjeda na klupu i posegne za novom kutijom u unutarnjem džepu sakoa. Mehanički je otvara. I upućuje pogled desno. Zna: bit će pet i dvadeset pet u satnom mehanizmu. Prekriži noge. Pripali cigaretu. Samozadovoljno klikne jezikom. U pet i dvadeset pet.

Glasno izdahne. Obara glavu i pritiskom prstiju opušta umorne kapke. Buka i vreva grada polako poprima oblike smiješnih boja pred očima. Nasmije se. »Ovaj svijet nikada nije bio šareniji – a nikada ni ružniji«, pomisli u sebi. Kako dublje tone u misli, tako mu one poznate, svakodnevne slike, koje mu inače jedino prolaze glavom, postaju sve neobičnije. Izopačenije. Počinju ga salijetati, unositi mu se u lice, odvratno se ceriti, tijelo mu sa svih strana nevjerojatnom silom sabijati... I kada pomisli da više ne može izdržati, rasprsnu se poput stakla. U čudu zastane. Panično ipak odluči sabrati komade malo prije nego što shvati da je sve što ima samo prah... pa i tlo pod nogama kroz koje propada...

Ali ubrzo na čvrstu podlogu čitavom težinom tresne. Pod najmodrije nebo. Nad najslađu zemlju. Nije ni otvorio oči, a već mu je uskom stazom duž starinskih zidova, šutke s rukama u džepovima, znatiželja, sigurna u svoj cilj, krenula.

I, prilično, svoj je lik iza brida znane kuće skrila. Jedino je par očiju virio kako bi njima pogledom dodirnuo... Tri prilike, tri banka. Tri babe po tri zuba čuvaju, a sačuvale su ih i užuvala toliko da jezik ne krije stotine godina koje će utihnuti. Još ga pjesma na svojim guravijim leđima nosi. Njihove mršave, vječnim podnevnim suncem obilježene ruke pletu metle za svoje velebne dvore. Vojska njih već sniva u svom logoru. Snivaju u njihovoj pjesmi s vilama na ledini koje ih tankim, umiljatim prstima draže s podsmijehom razvezujući im slobodom omamljene konje. Ne budite ih. Ne prekidajte pjesmu. Ni živost, ni zdravlje, ni mladost u mrtvom, bolesnom, starom selu...

A okolo tišina. Snažne grane kao vlati trave. Rijetko vrijeme kad su ptice nijeme. Prsti još rade, žile se sve više modre. Svaka broji svoju zoru, hladno modrilo koje se uvuklo u njih. Smijeh skače s usta na usta zajedno s divljim rumenilom koje nabreklim, toplo obojenim vodama teče iz obraza u obraz. Krupne se oči smanjuju, u zaklonu se ljeskaju. Suze drage u kutovima bljeskaju. Iste sitne oči stranog čovjeka upečaju. Svaka pod bradu prst ozbiljno stavi, svaka se

o svoj štap oprezno osloni. Obrve se spajaju, usta se ne nećkaju. Tri glasa jednim zapeckaju: »A čiji s' ti?«

Ostane zatečen. Čiji? Ne zna... ali... Stoji mrtav, bolestan i star s papirima u rukama, nemirom u nogama i suzama jadnim u očima. Tako nemoćan jedino u zubima osjeća snagu kojom bi sve svoje staze kamenjima onih suhozida pokrio, ali svaka ga šupljina u njima tvrdoglavo odbija. Pod svojom prazninom kleca, a budni san nad njime jeca. Nova pjesma sada svoje grlo čisti, a onda u njemu svom silinom zavrišti...

... autobus na stanici. Zbunjen se oko sebe ogleda. Ljudi se naguravaju, njemu nanovo stranim jezikom psuju.

Zavuče ruku u džep hlača, probere jedan novčić i baci ga u zrak. Podigne ga. »Ipak je pismo«, pomisli. »A ne glava.«

BAKINA KARTA

Mia Milković

31. listopada, 2009. godina. Srednje hladno vrijeme za petogodišnju mene koja cvokoće zubima i na 15 stupnjeva. 13. kolo Prve lige. Hajduk i Dinamo. Vječni derbi u 18 sati.

Naravno da nisam znala kamo idem. Baka me nahranila, odjenula i zakopčala do grla, kao što je uvijek običavala. Hodala sam sporo i nespretno. Moje su male stope ostavljale jedva vidljiv trag u beskonačnom svemiru asfalta i teških, odraslih koraka. Dlanom obrišem prve kapljice znoja na čelu, a onda ugledam nešto veće od svega. Nestvarno. Gigantsko. Drugačije. Svakim je korakom bivalo sve veće i veće, a pjesma koja je bujala iz utrobe te nepoznate tvorevine čula se nadaleko. Došle smo do neobične građevine koju su moje djetinje oči prvi put pokušale obuhvatiti, kao panoramski fotoaparati koji se precijenio. Tada mi se betonsko zadnje činilo kao ogromna neka superkul dobra stvar koja mi je, kada bi svijetlila, izgledala kao ogroman svemirski brod usred Splita.

»Vidi, dušo. Mjesto gdje si uvijek sretan. Zovu ga Poljud.«

»Stvarnooooo?! A zašto baš Poljud? Je l' to po' ljuda?«

»Nije, srce, pola ničega«, lice joj se rastegne u osmijeh. »Po latinskoj riječi *palus, paludis*. Močvara. Močvarno je tlo ispod nas.«

Udarim nožicom o tlo. Meni se činilo čvrstim. Govorila mi je još mnoge pametne dosjetke o školjkastoj građevini, a ja sam ju u čudu gledala, ne vjerujući svojim očima. Kako to, bako, da sam došla baš na Poljud...

»Bako, jel možemo uć' unutra?« pitala sam je s nestrpljenjem koje samo dijete može razumjeti.

»Zlato bakino... Ne možemo jer nemamo kartu.«

»Zašto nam treba uopće karta? Možemo i bez nje proć'!«

»Ne ide tako, dušo. One barbe u narančastom ne daju uć' bez karte, tako da ne možemo gledat'. Možemo jedino slušat'.«

»A zašto mi nemamo kartu?«

Lice joj je izgledalo kao da se počelo raspucavati duž bore koja se širila od vremena koje ja nisam mogla pamtiti. Shvatila sam da sam pitala nešto pogrešno.

»Ne možemo jer baka nema novaca za dvije karte... A ne može jedna uć', a druga ostat' vanka.«

»A ja puno želim vidit' to kako izgleda...«

Znala sam da je pogrešno, znala sam da tužni i plačni glas ne pomaže, bilo mi je žao, ali riječi su izletjele kao metak. Djeca ne znaju šutjeti.

»Ako baš toliko želiš, vidit' će baka može li išta sredit', sačekaj malo.«

Čekala sam malo duže, nikad toliko dugo. Činilo mi se kao vječnost. Sjećam se da je iz jakne izvadila nešto sitno novca. Redar ju je nepovjerljivo pogledao, prebirući po sitnišu. Zatim je pogledao prema meni, a bakino je lice dodatno ostarjelo. Pustio nas je. Nekoliko će minuta derbi biti i naš.

Najveća livada na svijetu bila je prepuna mrava u majicama. A cijela je košnica odasvud zujala i bodrila jednu mravlju vojsku.

»A šta je ono doli na onom zelenom?« zapitkivala sam baku s tolikom znatiželjom u glasu.

»To su ti igrači na terenu. Teren je to zeleno, puno puno trave. Bili su naši, a plavi su dinamovci.«

»A 'ko su ti dinamovci?«

»Zar ne čuješ i sama?«

Kada sam malo pažljivije i s više razumijevanja slušala glasove koji dolaze sa suprotne strane Poljuda, čula sam i Hajduk, i Dinamo, i purgere, i toware, i pobjede, i poraze. Gledala sam teren kao da bi trava odjednom mogla propasti u to neviđeno močvarno tlo, trčeći mravi otići, košnica utihnuti, no pjesma je bivala sve jača i jača. Prošli su me trnci, neusporedivi i s čim u mom malom životu. Samo sam se osjećala sretno i veselo.

»Moramo ić'«, rekla je blago razočaranim glasom, kao da je moje oduševljenje prizemljenim svemirskim brodom bilo preveliko.

»'Oćemo opet doć' ode na Poljud?«

»Ne znam, srićo. Mora baka skupit' pare za kartu da možeš sve gledat', od početka do kraja utakmice.«

»Joj, Bako, najbolja si! Svima ću reć' da imam najbolju baku, do zvijezda i još puno dalje!«

Otišle smo natrag kući, do Skalica. Okupala me i odjenula u svoju spavaćicu jer sam zaboravila pidžamu. Njezini su zubi cvokotali, a ona bi pregrizla usnu da manje čujem. Tada me naučila moliti Anđela čuvara i još mnogo toga što nisam zapamtila. Kao šećer na kraju, kad smo legle u krevet prije spavanja, pričala mi je da se prije nije igralo u »svemirskom brodu«, nego na Starom placu. Rekla je da ću čitati Smoju kad budem velika. Da ima vremena.

Prelistala sam Hajdukovu stranice i našla i datum, i kolo, i vrijeme, i rezultat odigrane utakmice. Nisam je se sjećala nakon toliko godina. Ni igrača. Ali baka pamti. I vraća se toj priči kao djeliću prošlosti koji pred zubom vremena umata u svileni rubac i skriva po mračnim kutovima za koje samo mi znamo.

Sada, pratim svaku utakmicu, čitam vijesti sa svake stranice, sa svakoga portala. Pratim svoj svemirski brod, a i on prati mene. Svaka je ulica oslikana bljeskovima bakine prošlosti i moje budućnosti. Taj zvuk košnice, zvižduk početka dvoboja i junačka utrka za »svoje«, postalo je ono što je trebao biti Anđeo čuvar. Religija. Jer baka je odvojila od svojih usta da bih ja poslušala prvi huk sa sjevera.

Kad sam tužna i kad sam sretna, preciznije uvijek, prošetam do Poljuda. Napravim krug od istoka prema sjeveru i završim na ulazu s kojeg sam prvi put gledala utakmicu. Ondje gdje je baka progutala stid i bijedu da mi kupi nekoliko minuta sreće i cijeli život uspomena.

Prošlo je godinā. Baka još nije skupila novac. Vikendom smo pratile utakmice u njenom stanu, nismo propustile gotovo nijednu. Ali ja ipak samo želim da otiđemo na tu jednu, zajedničku, onu koja će biti samo naša. Da joj kažem da ja itekako pamtim onu njenu mudrost: »Moraš odlučit', il' jesi il' nisi!« Jesam sve, bako. Ti si moj putokaz. Moja prva karta.

»RIJEČI UTRNUTE« – RAZGOVOR S KNJIŽEVNIKOM VESELJKOM VIDOVIĆEM

Vaša pjesnička karijera traje više od šest desetljeća. Kako su izgledali Vaši prvi koraci u književnosti?

Pjesničko putovanje započelo je još u srednjoj školi. Moj talent prepoznala je profesorica Anka Glavina, a nastavlja se ozbiljnije tijekom studiranja na Pedagoškoj akademiji u Šibeniku i kasnije u Zadru. Prva pjesma koja je izašla u javnost jest *Trinaest stupova smrti* koja je objavljena u *Šibenskom listu*, a posvećena je Radi Končaru. Pjesmu je nagradio Grad Šibenik, nakon toga nastavio sam objavljivati pjesme, različite književne uratke, ali i kritike o mnogim hrvatskim piscima u svim časopisima bivše Jugoslavije.

Prva moja knjiga pjesama *Žed* objavljena je 1967. u Splitu. Glavna promocija bila je u Vrgorcu, a nakon toga i u Ljubuškom. U Splitu sam objavljivao u časopisu *Vidik* (glavni je bio urednik, vrsni književnik, Tomislav Slavica) i *Mogućnostima* u kojima je glavni i odgovorni urednik bio akademik Živko Jeličić. Bio je oduševljen mojim književnim ostvarajima i uočio je da sam nastavio tradiciju Tina Ujevića, najvećega hrvatskog pjesnika. Bitno je navesti da je Tin Ujević rođen 1891., a ja 1941., što znači pola stoljeća kasnije javlja se drugi pjesnik u gradu pod Matokitom.

O knjizi *Žed* pisali su mnogi istaknuti hrvatski kritičari, a predgovor knjizi napravo je Veljko Vučetić (»putevi prepuni smisla koji tek čekaju svoju pravu tvorbu«). Nakon toga objavljujem knjigu *Ožiljci prostora i vremena* 1969. i to je označilo moj početak bavljenja haiku poezijom. Kad se zbirka pojavila u javnosti, akademik Vladimir Devidé napisao je pohvalnu kritiku istaknuvši da sam stvorio dalmatinski haiku kao što je Dubravko Ivančan stvorio zagorski haiku.

Krajem pedesetih godina objavljivali ste pjesme, novele i aforizme, a među prvim časopisima s kojima ste surađivali bio je i časopis Mogućnosti. Koliko je to oblikovalo Vaš književni put?

Za moju afirmaciju i javno predstavljanje mog stvaralaštva najviše su mi pomogli ondašnji glavni urednici časopisa *Mogućnosti* i *Vidik*.

Istaknuo bih da je časopis *Mogućnosti* oduvijek promovirao hrvatsku pisanu riječ, ne samo u Splitu, Dalmaciji, već u Hrvatskoj pa i šire.

Vaše su knjige različite po tonu i formi, od ranih lirskih utjecaja Lorke i Šimića, preko zavičajnih i aforističnih pjesama, pa do filozofskih meditacija i haikua. Koje teme smatrate temeljnim za svoje pjesništvo? Kako se, gledajući unatrag, Vaš pjesnički stil mijenjao kroz godine?

Pjesnički alat je riječ, a o riječi sam pisao na sljedeći način:

Riječ je moja ruševina / Moj cvijet (Izgšana riječ)

ili

*Riječ ne može biti ništa, ona je izložena svojoj
Moći i uvijek leti sjedinjenju čovjeka i smrti. (Žetva riječi)*

Drugačije rečeno, pisci koje god književne forme upotrebljavali, širili teme i motive, jezično se poigravali, stiski (nekad više, a nekad manje), ostaju »svoji«.

Rekao bih da svaki pisac ima svoje živo pero i svoje stilske nepregledno polje.

U prilog tomu citirat ću Milivoja Slavičeka koji je napisao u predgovoru mojoj knjizi *Na dnu sebe* (izdanje *Mogućnosti*, Split, 1972.) sljedeće: »Književno i umjetničko djelo (ili ono što bi takvim djelom htjelo biti), sasvim je sigurno, nije tu da bi bilo ilustracijom određenih prethodnih rasudba, već je ono samo rasudba: doživljaj, misao, saznanje, fokus sadržaja situacije ili stanja.«

O motivskom instrumentariju mojih pjesama rekli su:

Boris Lukšić: »... pripadaju meridijanima Mediterana i ljutog kamena Dalmatinske zagore, lirski bolna intima, spiritualizirana erotika, zatim pjesme općeljudskog etosa, s naglašenim asketskim humanitetom žrtve i metaforičko-panteističkim slikovnicama zemlje, kamena, masline, čokota, mora itd.« (osvrt na knjigu pjesama *Žed*, objavljeno u *Vidiku* 1968.).

Dubravko Jeličić: »Izvornost i nadahnutost Vidovićeve poezije osjeća se ponajviše u njezinu zavičajnom karakteru.« (osvrt na pjesme iz zbirke *Vatra kamena*, objavljeno u *Areni* 1970.).

Dugo pratite hrvatsku književnost i bili ste svjedok mnogih promjena. Kako danas vidite ulogu časopisa poput Mogućnosti u oblikovanju i očuvanju hrvatske književnosti?

Časopis *Mogućnosti* pomogao je afirmaciji više od desetak pjesnika iz Dalmacije, istaknuo bih, koliko me sjećanje služi, Tonča Petrasova Marovića, Srećka Dianu, Veljka Vučetića, Jakšu Fiamenga, Nevena Jeličića, Antuna Mladena Vranješa, Stanislavu Adamić, Petra Opačića, Srećka Lorgera i moju malenkost.

Postoje li susreti ili ljudi iz Društva hrvatskih književnika koji su Vam posebno ostali u sjećanju?

Puno je književnika i akademskih slikara koji su mi ostali u sjećanju počevši od Zagreba, Rijeke, Osijeka, Dubrovnika, Zadra i Splita, a svakako trebam istaknuti suradnju sa Sarajevom, Beogradom i Mariborom.

Posebno pamtim književne susrete i pjesnička druženja s Jurom Kaštelanom, Josipom Pupačićem, Nikolom Milićevićem, Anđelkom Novakovićem, Dragutinom Tadijanovićem, Dobrišom Cesarićem, Jurom Franičevićem Pločarom, Lukom Paljetkom, Tomislavom M. Bilosnićem, Vladimirom Pavićem, Feđom Šehovićem, Milom Pešordom, Vladom Gotovcem, Jurom Ujevićem, Božom V. Žigom, Jakšom Fiamengom, Goranom Babićem, Milivojem Slavičekom, Miroslavom Vaupotićem, Ivanom Raosom, Matom Raosom, Sonjom Manojlović, Vesnom Parun, Petrom Gudeljom, Ljudevitom Jonkom, Petrom Šegedinom, Perom Budakom, Živkom Jeličićem, Nikolom Martićem, Antom Sviličićem, Jadrankom Č. Sviličić, Danicom Batulović, Mladenom Vukovićem, Zlatkom Jurasom, Šimunom Jurišićem, Anđelkom Vuletićem, Momirom Vojvodićem, Filipom Rojom i mnogim drugima. (Napominjem, već sam u ozbiljnim godinama, kada je sjećanje uglavnom bljesak u mraku, trenutak, inat zaboravu, stoga se ispričavam ako sam koga slučajno zaboravio spomenuti.)

Kako danas gledate na hrvatsku književnu scenu?

Danas pisci imaju mogućnost objavljivati u više listova i časopisa i posebno se promovirati na različitim medijima i društvenim platformama, tomu u prilog ide i činjenica da današnji autori imaju veću slobodu izraziti svoje mišljenje o društvu u kojem žive jer se, kako je napisao Ivan Bošković u (o) mojoj knjizi *Život je smisao*, »jedino bogatstvom i mudrošću vlastite duše i duha moguće obraniti od bolesti vremena koje prijete da dokraja zagade jedinu našu stvarnost.«

Što biste savjetovali mladim piscima koji tek traže svoj put?

Mladi pisci trebaju biti originalni, svoji, a ipak ostati u Ishodištu, svijetliti u tmini društva, a ne robovati i promovirati nametnute ideologije, jer kako sam napisao, »Sloboda govora ne znači i sloboda mišljenja« (*Život je smisao*).

Ovo govorim iz iskustva jer u doba komunizma pisci su morali biti vrlo oprezni u svom izražavanju. Sjetimo se samo mojih prijatelja Vlade Gotovca i Zlatka Tomičića, koji su bili kažnjavani i zatvarani.

Kad pogledate svoj opus, od Žeđi do Iskušenja riječi i novijih knjiga, na što ste posebno ponosni? Postoji li pjesma ili zbirka koja Vam je osobno najbliža?

Sve moje knjige imaju duhovnu snagu, posebno zbirka *Ožiljci prostora i vremena* jer u ondašnjem komunističkom režimu živio sam u strahu da ne bi netko protiv mene podnio kaznenu prijavu. Svi naslovi mojih knjiga zrcale stanje tadašnjeg društva, zato bih posebno istakao i još neke moje knjige, a to su *Vatra kamena*, *Mrtvi se bude*, *Pas laje na moju sjenu* i *Ocvjetana zemlja*.

Na svoje sam knjige ponosan jer sam doživio više od 50 pozitivnih kritika, a samo jednu negativnu, i to od književnog kritičara Veselka Tenžere jer nije bio poznavatelj i ljubitelj japanske poezije (haiku pjesme).

Neće biti na odmet da spomenem poznatoga književnog kritičara Igora Mandića koji je prepoznao u mojoj poeziji veliki utjecaj vrgoračkog pjesnika Tina Ujevića.

Časopis Mogućnosti pratite gotovo od samih početaka. Kako se sjećate tih prvih suradnji i kakvo mjesto ima u Vašem radu?

Urednici časopisa *Mogućnosti* pomogli su mi pri učlanjenju u Društvo hrvatskih književnika. Moj prijem 1973. godine u *Društvo* potpisali su upravo oni (akademici), na čelu s akademikom Živkom Jelićem, koji je za mene rekao da pokazujem »nedvosmisleno profilaciju nadarenog pjesnika«.

HRVATSKA

Ljubim tvoje modre vode
 Korijenje trava u poljima
 Grob neba u pukotinama
 Trubu jutra
 Let ptica
 Sidro tajne
 Volim tvoje namjere u

SVJETLOSTI

Nabujale nade u bilju

Otpore uzglavlju

Zastave u dosluhu

Lice vatre

HRVATSKA

To je vino u zlatnom sudu

KRIK svemira

Lovor i mirta

U mojoj krvi

VESELJKO VIDOVIĆ rođen je 15. travnja 1941. godine u Vrgorcu. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, potom Šumarsku tehničku školu u Splitu. U Zadru na Pedagoškoj akademiji diplomirao je hrvatski jezik i zemljopis. Radio je kao nastavnik u Rašćanima, potom kao šumarski tehničar u Zagrebu, nakon toga radi u Matici hrvatskoj u Zagrebu, odakle se seli i postaje direktor salona knjige Matice hrvatske u Splitu (svojevrsnom centru Hrvatskoga proljeća), zatim radi u Izdavačkoj kući »Logos« i svojoj izdavačkoj kući »Tin Ujević« (za vrijeme svog rada objavio niz knjiga hrvatskih autora, pokrenuo časopis za djecu »Svitanje«, a i novu ediciju posvećenu Tinu Ujeviću), gdje je pretrpio teško ozljeđivanje tijekom terorističkog čina u Dalmatinskoj akciji (tadašnoj političkoj stranici) koja je imala prostorije iznad same izdavačke kuće, što je utjecalo na dugogodišnju kreativnu šutnju.

Piše poeziju, prozu, eseje, kritike, aforizme i novinske članke. Član je Društva književnika Hrvatske, Društva novinara Hrvatske od 1978., član Matice hrvatske od 1966. (učlanili ga Zlatko Tomičić i Ivan Raos) te član hrvatskih aforista i humorista. Zastupljen je u nekoliko antologija i zbornika, u *Općoj enciklopediji Hrvatske* i *Hrvatskoj književnoj enciklopediji*. Živi i radi u Splitu.

Do sada je objavljivao u sljedećim časopisima: *Mogućnosti*, *Vidik*, *Zadarska revija*, *Dubrovnik*, *Revija*, *Polet*, *Telegram*, *Pitanja*, *Republika*, *Forum*, *Odjek*, *Život*, *Ovdje*, *Stvaranje*, *Polja*, *Rukoveti*, *Dometi*, *Bagdala*, *Vjesnik*, *Večernji list*, *Slobodna Dalmacija*, *Studentski list*, *Letopis Matice srpske*, *Borba*, *Putevi*, *Dijalogi*, *Tražnja*, *Sloboda*, *Mostovi*, *Modra lasta*, *SMIB*, *Radost*, *Vesela sveska*, *Koraci*, *Jedinstvo*, *Pobjeda*, *Glas*, *Susreti*, *Školske novine*, *Ličke novine*, *Riječi*, *Istra*, *Galeb*, *Književna riječ*, *Književne novine*, *Oslobođenje*, *Studio* i dr.

O poeziji Vidovića pisali su pohvalno: Jure Kaštelan, Živko Jeličić, Dubravko Jelčić, Šime Vuletić, Veljko Vučetić, Bože V. Žigo, Tomislav Marijan Bilosnić, Jakov Jurišić, Nikolaj Timčenko, Julije Derossi, Milivoj Slaviček, Igor Mandić,

Mate Šimundić, Ivan Boždar, Mira Tušek, Vladimir Pavić, Safet Burina, Nikola Milićević, Ivan J. Bošković, Marijan Vogrinec, Joja Ricov, Miroslav Vaupotić, Momir Vojvodić, Vladimir Devidé, Jure Ujević, Ivan Juroš, Derviš Halač, Stjepan Benzon, Dragoljub Jeremić, Slobodan P. Novak, Špiro Matijević, Rastislava Trivunac, Silvestra Balon, Ante Nazor, Radomir Babin, Vojislav Despotov, Antun Šimunić, Ivan Grljušić, Jozo Čizmić, Ivana Odža i mnogi drugi.

Pjesme su mu prevođene na talijanski, poljski, srpski, albanski, makedonski i slovenski. Do sada je objelodanio sljedeće knjige: *Žed*, *Ožiljci prostora i vremena*, *Vatra kamena*, *Mrtvi se bude*, *Na dnu sebe*, *Ocvjetana zemlja*, *Preko uma obruč*, *Iskušenje riječi*, *Rasap sunca*, *Pas laje na moju sjenu*, *Tito svjetionik mira* (»knjiga je objavljena u Šibeniku pred prijetnjom zatvaranja mene i mojih prijatelja, zanimljivo je da je knjiga napisana u jednom danu«), *Nestašni Ivan*, *Dalmacija srce Hrvatske*, *Lisica i pijetao*, *Slonov orkestar* (izdano u 20 000 primjeraka), *Letjeti svugdje*, zbirka aforizama *Život je smisao* i zbirka izbora iz poezije *Žedne ptice / Spragnione ptaki* (uredio Edward F. Zych).

ŠEZDESET GODINA S POGLEDOM NA HRVATSKU U KNJIGAMA ISTVÁNA LŐKÖSA

Franciska Čurković-Major

Lőkös István: *Zbogom, Zagrebe – Isten veled, Zágráb. Horvátországi emlékeim*, Budapest: Nap Kiadó, 2022.

Lőkös István: *Trianon után. A tovább élő croato-hungarus tudat*, Budapest: Nap Kiadó, 2024.

Povjesničar književnosti i umirovljeni sveučilišni profesor István Lőkös nije nepoznat u hrvatskim akademskim krugovima. Član je Razreda za književnost Mađarske akademije znanosti te dopisni član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Dobitnik je više nagrada: nagradu *Davidias* Društva hrvatskih književnika dobio je 1996., 2008. i 2011. godine, godišnju nagradu INE za promicanje hrvatske kulture u svijetu 2002., a 2017. odlukom predsjednice Republike Hrvatske dodijeljeno mu je odlikovanje Reda Danice hrvatske s likom Marka Marulića.

István Lőkös objavio je stotinjak knjiga i znanstvenih članaka o hrvatskoj književnosti i književnicima na hrvatskom, mađarskom, njemačkom te ruskom jeziku, kao i prijevoda hrvatskih djela na mađarski jezik. Godine 2022. izašla je njegova knjiga *Zbogom, Zagrebe – Isten veled, Zágráb. Horvátországi emlékeim* (Zbogom, Zagrebe. Moja sjećanja iz Hrvatske).

U memoarima autor opisuje društvene i kulturne događaje koje je preživio, u kojima je sudjelovao, ako ne drugačije, onda kao očevidac. U njima se pojavljuju ličnosti koje su često igrale značajnu ulogu u to vrijeme i tako utjecale ne samo na zbivanja toga vremena, nego su formirale i povijest. Stoga je neizbježno da autor izražava svoje mišljenje, što pak memoarima daje subjektivnu crtu. Knjiga

Istvána Lőkösa obuhvaća period od 1962. do 2018. u kojem se prisjeća kraćih ili dužih boravaka i putovanja u Hrvatskoj.

Osim što memoari imaju karakteristike historiografije i autobiografije, knjiga Istvána Lőkösa istovremeno ima i izvjesna svojstva putopisa. Naime, autor, putujući po Hrvatskoj, često opisuje destinacije svoga putovanja: gradove, jadransku obalu te krajolik. S obzirom na to da sadržava detalje koji se inače možda ne pamte, oni daju pretpostaviti da ih je autor crpio iz dnevnčkih zapisa. Sve to u Lőkösevoj knjizi čini jedinstvenu cjelinu koja daje opširnu i zanimljivu sliku o događajima, ljudima, istaknutim ličnostima, čak i krajoliku Hrvatske minulih šezdeset godina, stoga zasigurno može privući pozornost ne samo stručne već i čitalačke publike.

Knjiga se sastoji od deset kraćih ili dužih, po vremenskom redoslijedu poređanih poglavlja. U prvome poglavlju saznajemo za poziv autoru za sudjelovanje na *Zagrebačkim književnim razgovorima*, što je zbog zdravstvenog stanja morao odbiti. Plima osjećaja i uspomena izazvana tim pozivom vjerojatno je dovela do reakcije koju je zatim slijedilo pisanje knjige.

István Lőkös kao mladi je slavist dobio stipendiju za ljetni tečaj hrvatskoga jezika koji je započeo 1. kolovoza 1962. u Zadru. Poput nekog junaka iz bajke kreće na putovanje u svijet hrvatske kulture, izvještava o pripremama za put, o samom putovanju iz Mađarske u Jugoslaviju u to vrijeme, njegovim očima vidimo more, saznajemo o programu i sudionicima tečaja, o povratku u Zagreb i predavanjima na novom Filozofskom fakultetu, kao i o za ondašnje prilike luksuznom smještaju u novootvorenom hotelu International. Mladi kroatist impresioniran je životnim prilikama u tadašnjoj Hrvatskoj. U to vrijeme problemi koji su se krili iza blagostanja socijalizma za stranca još nisu bili vidljivi. Već ovom prilikom sastaje se s Miroslavom Krležom i to poznanstvo opstaje i postaje prijateljstvo te traje sve do smrti velikana hrvatske književnosti.

Lőkösevo drugo putovanje sa suprugom i prijateljima 1965. vodi ih preko Zagreba, Rijeke, Zadra i Splita pa sve do Dubrovnika, zatim kući. U Zadru se susreo s predsjednikom Matice hrvatske Jakšom Ravličem koji ga poziva na međunarodnu konferenciju o Ivanu Mažuraniću. Zanimljivo je ne samo autorovo poznavanje hrvatske kulture, već i informiranost o recepciji hrvatske književnosti u Mađarskoj u ono vrijeme. Tako se uz Lőkösevu otvorenost i želju za suradnjom te poticanje hrvatskih kolega polako naziru obrisi početka autorovog životnog puta kao kroatista.

Tijekom putovanja autor sa svojim društvom posjećuje mjesta koja upućuju na hrvatsko-ugarsko zajedničko kulturno nasljeđe, prije svega književnost, pritom znalački predstavlja hrvatska djela, često ulomcima u vlastitom prijevodu. Shodno

karakteristikama putopisa možemo čitati živopisne opise krajolika, ali i crtice iz svakodnevnog života.

Tijekom sljedećeg boravka u Zagrebu akademske godine 1966./67. mijenja se tema autorovih bilježaka. Ciljevi njegova boravka određuju društvenu sredinu u kojoj se kreće: akademsku zajednicu. Uz dosadašnje Krunu Pranjića i Aleksandra Šljivarića upoznaje Dobrišu Cesarića i Josipa Pupačića, a njihovim i Krležinim posredovanjem i Marina Franičevića. Novi poznanici i prijatelji su i njegov mentor Milan Ratković, kao i Đuro Novalić, Nikica Rainer, Matko Peić te Vladimir Filakovac. Lőkösovi radovi pisani u to vrijeme dopijevaju u časopise pod uredništvom Slavka Mihalića i Zvonimira Goloba. Razvija se sve prisnija suradnja s Krležom, što dokazuju večeri provedene u razgovoru s hrvatskim bardom. Lőkös s ganućem bilježi povijesni trenutak, 15. ožujka 1967. kad je objavljena *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* te se prisjeća da je istog dana počela mađarska revolucija 1848. No već je sutradan svjedok općem razočaranju. Na kraju ovog zagrebačkog perioda objavljen je Lőkösov prvi rad na hrvatskome jeziku: *Miroslav Krleža u Mađarskoj*. Također u ovo vrijeme upoznaje i suradnike Instituta za književnost i teatrologiju JAZU Dragutina Tadijanovića, Slavka Batušića, Dubravka Jelčića te Ivana Medena. O njima kao i o uredniku časopisa *Forum* Marijanu Matkoviću govori posebno poglavlje.

U travnju 1971. na početku Hrvatskog proljeća Lőkös ponovno stiže u Zagreb na tromjesečnu stipendiju. Dan njegova dolaska pada na dan tristote obljetnice pogubljenja Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana. Opisuje posebno raspoloženje ljudi koji hrle u katedralu. Mađarima su poznati ovi hrvatski velikani, a još više sigetski junak Nikola Šubić Zrinski te njegov praunuk, pjesnik i vojskovođa Nikola Zrinski, kao i Jelena Zrinski. Autor prikazuje njezinu ulogu u mađarskoj povijesti te ulogu supruge Petra Zrinskog, Katarine Frankopan, u uroti, zatim sažima njezino književno stvaralaštvo te citira stihove iz njezine *Pjesmarice* i zbirke *Popivke od razboja Čingičevoga*. Rezultat je ovog boravka ponovno znanstveni rad, ovaj put na mađarskom jeziku: *Krleža életmű kutatása – különös tekin-tettel a csak Zágrábban hozzáférhető forrásokra* (Istraživanje Krležina životnog djela – s posebnim naglaskom na izvore koji su dostupni samo u Zagrebu).

Dvije godine kasnije István Lőkös ponovno je u Zagrebu. U fokusu zanimanja mu je Krležin esej *Petefi i Ady dva barjaka mađarske knjige*, stoga počinje istraživati Adyjevu recepciju u Krležinu opusu. Njihov sljedeći, ujedno i zadnji susret zbio se deset godina kasnije. Lőkös je s Krležom svakom prilikom govorio mađarski. Primijetio je da je hrvatski velikan bio čvrsto povezan s mađarskom kulturom pa citira Vladimira Čerinu: »... nikad nisi napisao ni jednog hrvatskog retka tako toplo kao ono o Mađarima.«

Poglavlje naslova *Nakon Krleže* neka je vrsta sažimanja. Autor zbraja rezultate svojih istraživanja hrvatsko-mađarskih književnih veza, zatim prijevode hrvatskih književnih djela na mađarski te dodaje godine koje je kao gostujući profesor proveo na Katedri za hungarologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Knjigom naslova *Zbogom, Zagrebe* István Lőkös oprostio se od grada Zagreba, međutim nije se prestao zanimati za hrvatsku kulturu. U proljeće 2024. godine objavio je novu knjigu naslova *Trianon után. A tovább élő croato-hungarus tudat* (Nakon Trianona. Svijest croato-hungarica živi dalje). Knjiga sadržava pet poglavlja. Naslov prvog je znakovit. *Trianoni veszteségünk: Milan Šufflay* (Naš gubitak nakon Trianona: Milan Šufflay). Ovo se poglavlje sastoji od četiriju dijelova. U prvom autor detaljno prikazuje mađarsku i svjetsku recepciju vijesti o ubojstvu Milana Šufflaya. Zatim nas upoznaje s njegovim životom i znanstvenim rezultatima, dok u zadnjem predstavlja Šufflayeve radove pisane na mađarskom jeziku i skreće pažnju na to da popis tih radova nije konačan te da je to zadatak koji netko treba završiti.

Drugo poglavlje nosi naslov *Az illírizmustól Adyig* (Od ilirizma do Adyja) i sastoji se od četiri rada. Mažuranićeve mađarske i hrvatske pjesme autor sagledava iz aspekta bilingvizma, promjene jezika te recepcije. Slijedi raščlamba Krležina *Sprovoda u Theresienburgu*, u čijem je fokusu pitanje zašto je nekad slavna k. u. k. dragunska pukovnija izgubila svoj ugled. Treći rad naslova *Trianon utáni (torz)kép irodalmunkról* (Iskrivljena slika o našoj [mađarskoj, op. a.] književnosti nakon Trianona) najintrigantniji je tekst u knjizi. Riječ je o Krležinu eseju *Petefi i Ady dva barjaka mađarske knjige*, objavljenom u časopisu *Nova Evropa* 1922. Krleža, koji je za vrijeme svog školovanja osim kanonske mađarske književnosti upoznao i suvremenu mađarsku književnost i bio pod dubokim utjecajem ne samo Adyjeva pjesništva, već i značaja pisaca okupljenih oko časopisa *Nyugat* te Kruga Galilei, u eseju govori pozitivno samo o spomenutim dvama pjesnicima, većinu ostalih mađarskih pisaca tek podrugljivo spominje. Intrigantno je to zbog toga što spomenuti esej ni dan-danas nije preveden na mađarski jezik pa mađarska čitateljska i kazališna publika koja je iznimno priklonjena Krleži zapravo i ne zna kakvu je on iskrivljenu sliku predočio hrvatskim čitateljima 20-ih godina prošlog stoljeća o mađarskoj kulturi. István Lőkös ovo opravdava činjenicom da je cijeli broj *Nove Evrope* bio namijenjen kritici Horthyjeve Mađarske, ali ne krije svoje nezadovoljstvo Krležinim mišljenjem. Na kraju ovog poglavlja nalazi se rad o Adyjevoj hrvatskoj, srpskoj i slovačkoj recepciji.

Slijedeće se poglavlje bavi Krležinom baladom *Kalendarska*. Kao obično István Lőkös i u ovom radu promatra spomenuto djelo, tj. baladu u odgovarajućem kontekstu, sažima značajke kajkavštine, zatim ukratko prikazuje *Balade Petrice Kerempuha*. Tek nakon takvog uvoda autor uspoređuje hrvatska i mađarska

vjerovanja glede promjena vremena, što je imajući u vidu današnju meteorologiju, iznimno zanimljivo, i ne samo iz aspekta književnosti.

Predmet predzadnjeg rada jest slikar Vladimir Filakovac. Autor nas i u ovom slučaju upoznaje s kulturnim prilikama, prije svega prilikama slikarstva na prijelazu 19. u 20. stoljeće u Monarhiji. Pruža kratki uvid u smjernice hrvatskog i svjetskog slikarstva te predstavlja Filakovčev život i razvoj njegova slikarstva, a Filakovca povjesničar Matko Peić svrstava uz bok najboljim suvremeniciima Josipa Račića, Miroslava Kraljevića te Vladimira Becića. Posebno se bavi godinama između 1911. i 1916. koje je Filakovac proveo studirajući slikarstvo u Budimpešti gdje je već kao učenik na slikarskoj akademiji imao čast izlagati zajedno sa svojim profesorima u budimpeštanskom Umjetničkom paviljonu. Filakovac je u to vrijeme slikao budimpeštanske lokalitete, poznate umjetnike, kao i život boema. U ono su vrijeme u više europskih zemalja, tako i u Mađarskoj, osnivane likovne kolonije. István Lőkös smatra da je najvažnija, ona u Nagybányi imala jak utjecaj na razvoj Filakovčeva slikarstva.

Zadnje poglavlje predstavlja povijest Katedre za hungarologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu od početaka do sadašnjosti. Osim izobrazbe hungarologa ističe znanstveni i prevodilački rad profesora i studenata.

István Lőkös šezdeset se godina bavio istraživanjem hrvatske književnosti i hrvatsko-mađarskih književnih veza. Njegove dvije posljednje knjige iznimno su zanimljivo štivo za širu hrvatsku čitalačku publiku, a istovremeno mogu poslužiti kao izvor za dalja istraživanja na polju književnosti, povijesti, povijesti umjetnosti, čak i imagologije, stoga bi bilo od velikog značaja kad bi prije svega memoari *Zbogom, Zagrebe* bili objavljeni na hrvatskom jeziku.

KRONIKA KNJIŽEVNOGA KRUGA SPLIT

STUDENI – PROSINAC 2024.

21. studenog

U Velikoj dvorani Državnog arhiva u Pazinu predstavljen je *Zbornik u čast Stipana Trogrlića*, koji su uredili E. Orbanić i M. Trogrlić (Književni krug Split, Državni arhiv u Pazinu, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Josip Turčinović Pazin, Split 2024.). O radovima u *Zborniku* govorili su Marko Trogrlić, Slaven Bertoša i Elvis Orbanić, a u ime suizdavača Mirela Mrak Kliman, Lina Pliško, Marin Beroš i Ilija Jakovljević.

16. prosinca

U Bitoli (Makedonija), u okviru manifestacije koju su organizirali Hrvatski kulturni centar i Makedonsko-hrvatsko društvo Marko Marulić postavljena je izložba posvećena 500. obljetnici prvotiska Marulićeve *Judite* (Književni krug Split, Marulianum 2021.), a izlaganje »Marko Marulić i Europa« održao je Luka Marković.

19. prosinca

U dvorani Književnoga kruga u Splitu, Ispod ure 3, održana je redovna skupština Udruge. Prihvaćeni su izdavački, financijski i programski izvještaji, kao i izvješće o radu Marulianuma za proteklu godinu.

SIJEČANJ – LISTOPAD 2025.

18. siječnja

Studenti izbornoga kolegija »Dijalektološka i jezičnopovijesna istraživanja« 5. godine kroatistike, pod vodstvom prof. dr. sc. Marijane Tomelić Čurlin, posjetili su Književni krug Split i Marulianum. Predavanje o Maruliću kao renesansnom piscu ali i o Marulianumu održao je Luka Marković.

19. veljače

Istaknuti hrvatski književnik i akademik Slobodan Novak (1924. – 2016.) dobio je spomen-ploču na svojoj rodnoj kući na početku ulice Solurat (Matejuška, Trumbićeva obala u Splitu), tri i pol mjeseca nakon obilježavanja stote obljetnice njegova rođenja.

Profesor i književni kritičar Ivan Bošković u svom je slovu naglasio da je ime Slobodana Novaka preveliko da bi ga se Split tako lako odrekao, jer je i Split sastavni dio njegova djela. U rujnu 2024. tijekom manifestacije Knjiga Mediterana Književni krug Split održao je znanstveni skup »Slobodan Novak – 100. obljetnica rođenja« te će i zbornik uskoro biti objavljen.

21. veljače

U Staroj gradskoj vijećnici (Narodni trg) u Splitu održana je komemoracija u povodu godišnjice smrti prof. Luciane Borsetto (1949. – 2024.), ugledne povjesničarke i prevoditeljice Marulićeve *Judite* na talijanski. Govorio je Bratislav Lučin i Nedjeljka Balić-Nižić. Ujedno je predstavljena knjiga Luciane Borsetto *Uvod u Marulićevu Juditu* (Književni krug Split – Marulianum, 2024.), koju je preveo Branko Jozić a uredio Bratislav Lučin.

25. veljače

U palači Milesi, Zavodu HAZU u Splitu, predstavljena je knjiga Davorina Rudolfa: *Komunizam, fašizam, nacizam – Veliki totalitarizmi koji su obilježili 20. stoljeće* (Književni krug Split, 2023.) pred prepunom dvoranom. U ime Zavoda HAZU govorio je Kažimir Hraste, a u ime Književnoga kruga Marko Trogrlić. Knjigu su predstavili Andrijana Perković Paloš, Stipe Klajić, Ante Žužul i autor.

MARULIĆEVI DANI 22. – 26. travnja

22. travnja

Ovogodišnji, 35. Marulićevi dani tradicionalno su održani uz Dan hrvatske knjige, datum završetka spjeva *Judita*, pod pokroviteljstvom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Organizatoru Književnom krugu Split – Marulianumu pridružili su se suorganizatori: Društvo hrvatskih književnika, Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Hrvatska udruga Benedikt, International Institute for Christian Culture and Art Hagiopolis, Muzej grada Splita, Odsjek za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Udruga mladih akademskih glazbenika MAG i Zavod za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu.

Prigodno slovo održao je marulolog Tomislav Bogdan, zatim su proglašeni dobitnici nagrada Dana hrvatske knjige: *Judita*, *Davidias* i *Slavić*. Društvo hrvatskih književnika, ogranak Split održalo je književni recital: *Hrvatski pjesnici Marulićevu Splitu* koji je moderirala Gordana Laco.

U drugom dijelu večeri položen je vijenac na spomenik Marka Marulića (Tomislav Bogdan, Ivica Puljak) te je slavljen sveta misa posvećena Maruliću u crkvi sv. Frane na obali. Prigodnu riječ održala je Danka Radić te položila vijenac na Marulićev grob u ime Društva prijatelja kulturne baštine Split.

23. travnja

Središnji program Marulićevih dana, međunarodni znanstveni skup *Colloquium Marulianum XXXV* održan je u Zavodu HAZU. Sudjelovali su znanstvenici marulolozi: Neven Jovanović (Zagreb), Aleksander Sroczyński (Varšava), Anđela Milinović Hrga (Split), Josip Vučković (Zadar), Leon Cvitić (Zagreb), Borna Treska (Pisa), Francisco Javier Juez Gálvez (Madrid), Tomislav Bogdan (Zagreb) i Petr Stehlík (Brno).

U popodnevnom su terminu u Marulianumu održane studentske radionice. Četrnaestu kroatističku tekstološku radionicu: »Libro drugo Marulićeve Judite u kontekstu jezične sadašnjosti« za studente iz Rijeke, Splita, Zadra i Zagreba vodila je Sanja Vulić, a Šesnaestu latinističku tekstološku radionicu: »Neobjavljeno pismo Frane Trankvila Andreisa« za studente iz Zadra i Zagreba vodili su Nives Pantar i Luka Šop.

U večernjem su terminu u Staroj gradskoj vijećnici predstavljena četiri sveska Marka Marulića u ediciji Stoljeća hrvatske književnosti: *Hrvatski stihovi i proza*; *Davidijada*; *Latinska moralnopoučna i teološka proza*; *Latinska humanistička proza, pjesme i pisma* (Matica hrvatska, Zagreb, 2018. – 2024.) a koje je priredio B. Lučin. Knjige su predstavili: Lahorka Plejić Poje, Neven Jovanović i Bratislav Lučin.

Zatim je predstavljena knjiga *Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih Marka Marulića* (Institut za hrvatski jezik, Zagreb, 2024.), koju je priredila M. Horvat. Knjigu su predstavile Lahorka Plejić Poje i Marijana Horvat.

24. travnja

U Zavodu za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu (palača Milesi), Trg braće Radića 7, nastavljen je međunarodni znanstveni skup *Colloquium Marulianum XXXV* u organizaciji Književnoga kruga Split – Marulianuma i Odsjeka za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na kojem su sudjelovali: Luka Špoljarić (Zagreb), Vlado Rezar (Zagreb), Péter Kasza (Segedin) i Adam Petrović (Segedin).

Nakon završetka znanstvenog skupa u Staroj gradskoj vijećnici predstavljene su dvije knjige: Ivan Mršić, *Sloge ljubvene* (Književni krug Split, 2025.), priredio je T. Bogdan, a predstavili su je Bratislav Lučin i Tomislav Bogdan te Francisco Javier Juez Gálvez, *Od Marula do Marune* (Književni krug Split, 2025.) o kojoj su govorili Cvijeta Pavlović i Francisco Javier Juez Gálvez.

U popodnevним satima u prostorijama Književnoga kruga Split – Marulianuma nastavljen je rad studentskih radionica. Četrnaestu kroatističku tekstološku radionicu: »Libro drugo Marulićeve Judite u kontekstu jezične sadašnjosti« za studente iz Rijeke, Splita, Zadra i Zagreba vodila je Sanja Vulić, a Šesnaestu latinističku tekstološku radionicu: »Neobjavljeno pismo Frane Trankvila Andreisa« za studente iz Zadra i Zagreba vodili su Nives Pantar i Luka Šop.

U kasnijem terminu otvoren je »Marul art fest« kojeg organizira Hrvatska udruga Benedikt uz suorganizatore International Institute for Christian Culture and Art Hagiopolis, Književni krug Split – Marulianum, Muzej grada Splita te Udrugu mladih akademskih glazbenika MAG u Staroj gradskoj vijećnici. Moderirao je Pere Eranović, a koncert *Mandolina u renesansi i baroku* (djela Luke Sorkočevića, Julija Bajamontija i talijanskih skladatelja) izveo je Mandolinski kvartet UMAS-a. Glazbeno-scenski performans: izbor Marulićevih *Glasgowskih stihova* kazivao je glumac Zoran Kelava, dok je pratnja na lutnji bio Igor Paro.

25. travnja

U Staroj gradskoj vijećnici održana je tribina *Marko Marulić duhovnik i filozof* na kojoj su sudjelovali Hrvoje Petrušić i Branko Jozić, a moderirala je Iva Jakelić.

26. travnja

U Gradskom kazalištu mladih u Splitu održana je tribina *Marko Marulić u djelima hrvatskih slikara* na kojoj su sudjelovali Josip Botteri Dini, Zlatko Kauzlarić Atač i Martina Petranović uz moderiranje Ivane Giove Župa. Predstavljena je i knjiga Martine Petranović: *Slikar u kazalištu – Zlatko Kauzlarić Atač* (HAZU i ULUPUH, Zagreb 2020.). Održan je i pjesničko-glazbeni recital *Naš Marul* na kojem je nastupio Trpimir Jurkić uz glazbenu pratnju Miroslava Marasa (Bachova djela za klasičnu gitaru). Time su zatvoreni 35. Marulićevi dani.

MEĐUNARODNI ZNANSTVENI SKUP

»POČECI KRALJEVSTVA: SPLITSKI CRKVENI SABORI, TOMISLAV I NJEGOVO DOBA O 1100. OBLJETNICI«

8. svibnja

U splitskoj katedrali svečano je otvoren međunarodni znanstveni skup »Počeci Kraljevstva: Splitski crkveni sabori, Tomislav i njegovo doba o 1100. obljetnici«, središnja znanstvena manifestacija u godini u kojoj se u Republici Hrvatskoj obilježava 1100. godišnjica Hrvatskog kraljevstva u organizaciji Hrvatskog katoličkog sveučilišta i Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu uz Književni krug Split kao suorganizatora, te ostale institucije koje su se pridružile: Gesellschaft für Konziliengeschichtsforschung, Nadbiskupski arhiv u Splitu, Hrvatski državni arhiv, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Arheološki muzej u Splitu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Staroslavenski institut, Hrvatski institut za povijest i Zavod za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu. Pokrovitelji su bili Hrvatska biskupska konferencija, Papinski odbor za povijesne znanosti (Pontificio comitato di scienze storiche) i Vlada Republike Hrvatske. Otvorenju je nazočio veći dio hrvatskih biskupa, predavači na skupu te predstavnici državnih i gradskih vlasti. Važnost

događaja apostrofirala je i činjenica da je na oltarnoj menzi bio izložen *Splitski evangelijar*, najstarija knjiga na našim prostorima. Znakovito je to jer se ta ista knjiga mogla nalaziti u katedrali i 925. godine tijekom crkvenog sabora.

Nakon svečanog otvorenja u splitskoj katedrali, u dvorani »Marko Marulić« Filozofskog fakulteta u Splitu započeo je radni dio skupa. Pozdravili su Željko Tanjić i Ina Reić Ercegovac u ime organizatora, a plenarno izlaganje održala je Rosamund McKitterick. Izlaganja su održali: Petar Vrankić, Andrea Antonio Verardi, Marko Trogrlić, Marcello Garzaniti, Trpimir Vedriš, Matthias Rozein, Zvezdan Strika, Ivica Musa i Josip Dukić. Predstavljena je knjiga Slavka Kovačića *Glagoljaštvo na području stare Splitske metropolije* (Staroslavenski institut, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Centar »Don Frane Bulić« Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Split–Zagreb 2025.), govorili su Mateo Žagar i Ana Šimić uz Jelenu Đorđević kao moderatora.

9. svibnja

Nastavljen je međunarodni znanstveni skup u dvorani »Marko Marulić« Filozofskog fakulteta u Splitu. Izlagali su: Mirjana Matijević Sokol, Mladen Ančić, Zrinka Nikolić Jakus, Daniel Patafta, Vadim B. Prozorov, Dragana Kunčer, Marianna Cerno, Luka Špoljarić, Denis E. Alimov, Robert Kurelić, Goran Bilogrivić, Ante Nazor, Vladimir Sokol, Ivan Josipović, Ante Alajbeg, Mirja Jarak, Vinicije B. Lupis, Ivana Tomas i Radoslav Bužančić.

10. svibnja

I treći dan nastavljen je međunarodni znanstveni skup u dvorani »Marko Marulić« Filozofskog fakulteta u Splitu. Izlagali su: Tomislav Galović, Ivica Prlender, Mateo Žagar, Kristijan Kuhar, Ana Šimić, Danijel Džino, Ivan Basić, Zdenka Janeković Römer, Milenko Krešić, Krešimir Filipec, Tamás Körmendi, Veronika Rudolf, Neven Budak, Hrvoje Gračanin, Ludwig Steindorff, Ivan Majnarić, Marko Medved, Tomislav Matić, Josip Vrandečić, Ivan Zubac, Krešimir Bušić, Robert Holjevac i Ana Holjevac Tuković. Zaključnu riječ održali su Ivan Basić, Ivan Majnarić i Marko Trogrlić, te je time zatvoren međunarodni znanstveni skup »Počeci Kraljevstva: Splitski crkveni sabori, Tomislav i njegovo doba o 1100. obljetnici«.

15. svibnja

U Zagrebu je predstavljena knjiga *Marko Marulić: Latinska humanistička proza, pjesme i pisma* (Matica hrvatska, Zagreb 2024.), koju je uredio Bratislav Lučin.

14. – 17. svibnja

U Hvarskom kazalištu održan je znanstveni skup »52. Dani Hvarskoga kazališta: Prožimanja književnosti, kazališta, filma« na kojem je sudjelovalo 30-ak znanstvenika, a na početku kojega je predstavljen zbornik radova *51. Dani Hvarskoga kazališta: Marko Marulić. Književnost, kazalište, trauma* (HAZU i Književni krug Split, 2025.). Filmski i

dramski program obuhvatio je projekciju dokumentarnog filma »Marija Sekelez: mi od pijeska živimo« za koji je scenarij napisala Helena Sablić Tomić, a režirali su Helena Sablić Tomić i Davor Šarić; predstavu »Prikazanje života svetoga Lovrinca mučenika« Hvarškoga pučkog kazališta za koju je dramaturgiju i režiju radio Marin Carić i monodramu »Bukača« kazališne družine EMMA za koju je dramaturgiju, režiju i izvedbu napravila Tea Šimić.

17. lipnja

U prostorijama Školske knjige u Zagrebu predstavljena je knjiga Davorina Rudofa: *Komunizam, fašizam, nacizam – Veliki totalitarizmi koji su obilježili 20. stoljeće* (Književni krug Split, 2023.). O knjizi su govorili Ante Žužul, Zlatko Begonja, Deniver Vukelić i autor.

13. i 14. rujna

U Nečujmu na Šolti održani su »Dani Marka Marulića. Neispričana priča – Šolta« (Nečujam, 13. i 14. 9. 2025.). Otvorena je Kuća Marka Marulića, Tomislav Bogdan održao je izlaganje »Marulić i Nečujam«, a Branko Jozić »Marulianum – 30 godina djelovanja«.

ZNANSTVENO STRUČNI SKUP »ŽIVOT I DJELO S. MARIJE OD PRESVETOG SRCA« 24. i 25. rujna

24. rujna

U samostanu sestara klarisa u Splitu, Ulica sv. Klare 1, otvoren je znanstveno stručni skup »Život i djelo s. Marije od Presvetog srca« u organizaciji Samostana svete Klare u Splitu, Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Splitu i Književnog kruga u Splitu. Otvorenje je započelo svečanom svetom misom koju je predslavio mons. Marin Barišić, splitsko-makarski nadbiskup u miru. Pozdravne riječi uputili su: s. Dolores Mandić, časna majka u ime sestara klarisa, Marko Trogrlić u ime Književnoga kruga i Šimun Bilokapić u ime Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Splitu.

25. rujna

U Velikoj dvorani Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Splitu održan je znanstveno stručni skup na kojem su govorili: Ivan Bodrožić, Marina Katinić Pleić, Branka Buljan, Miljenko Buljac, Vesna Ujević, Jakov Milić, Mijo Nikić, Mladen Parlov, Silvana Burilović Crnov, Ivana Dizdar, Anđela Milinović Hrga i Marina Kljajo-Radić.

37. KNJIGA MEDITERANA

5. – 11. listopada

5. listopada

U Staroj gradskoj vijećnici u Splitu (Narodni trg) otvorena je tradicionalna međunarodna kulturna manifestacija u organizaciji Književnoga kruga Split i Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu, pod visokim pokroviteljstvom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Nakon pozdravnih riječi Nenada Cambija i Kažimira Hraste uvodni esej pod nazivom »Mediteranski palimpsest – *Fuimus Troes, fuit Illium et ingens gloria Teucrorum, nunc nulla*« održao je Radoslav Bužančić. U nastavku su predstavljene knjige o Saloni Jasne Jeličić-Radonić: *Salona, crkveno sjedište kasnoantičke Dalmacije* (MHAS, Split 203.) i *Martia Iulia Valeria Salona Felix* (KKS i Rižinice Solin, Split 2024.). Knjige su predstavili Nenad Cambi, Dino Milinović, Miroslav Katić i autorica.

6. listopada

U dvorani Književnoga kruga Split, Ispod ure 3, otvoren je znanstveni skup »Bartol Kašić – život, djelo, suvremenici« koji su organizirali Književni krug Split i Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Nakon pozdravnih riječi Marka Trogrlića i Josipa Vrandečića izlaganja su održali: Ivica Musa, Marko Trogrlić, Ivan Armanda, Dalibor Vrgoč, Josip Vrandečić, Ivan Šestak i Ivana Kresnik, Marijana Horvat i Ivana Lovrić Jović te Ivica Martinović.

U popodnevним satima predstavljena je knjiga Lucijane Armanda Šundov: *Propovijedi dominikanca Frane Baldića (1830. – 1900.)* (FFST, Split 2023.). Uz moderatoricu Marijanu Tomelić Ćurlin knjigu su predstavili: don Mladen Parlov, Ivan Armanda, Helena Dragić i autorica.

Nakon toga predstavljen je zbornik u čast Mirjani Matijević Sokol *Magistra famosa* I. i II. (KKS, Split 2023. i 2025.) te knjiga Vladimira Sokola *Arheološko-povijesni radovi i rasprave o hrvatskom srednjem vijeku* (KKS, Split 2025.). O autorima i knjigama su govorili su Tonija Andrić, Marko Trogrlić i Josip Vrandečić.

7. listopada

U dvorani Književnog kruga Split, Ispod ure 3, predstavljena su izdanja Gradske knjižnice »Juraj Šižgorić« iz Šibenika, i to dvije knjige poezije: Maje Gulin: *Šutnja* i zbirka haiku pjesama Aljoše Vukovića: *Šiboku*. Knjige su predstavili Maja Gulin, Hamida Šarić i Marina Šimić.

Nakon Šibenika, predstavljena je nakladnička djelatnost Ogranka Matice hrvatske Split. Predstavljani su: časopis *Hrvatska obzorja*, zbornik *Bleiburg*, knjige Josipa Jovića *Gdje smo sada?*, Hicele Ivon: *Pjevanja lutki Mjesec* i Petra Merčepa *Grimizna kutlama*. O knjigama i nakladničkoj djelatnosti Ogranka govorili su Snježana Šetka, Hicela Ivon i Petar Merčep. Oba događanja moderirao je Frane Prpa.

8. listopada

U Arheološkom muzeju u Splitu predstavljeni su katalozi izložaba *Dugiš, otok u rijeci vremena* (AMS, 2024.), *Kopila, grad mrtvih nad poljem života* (AMS, 2025.) i *Medužin pogled* (AMS, 2025.). Predstavljajući su bili: Snježana Vrdoljak, Damir Kliškić, Miona Miliša, Jelena Jovanović, Dinko Radić, Anamarija Eterović Borzić, Igor Borzić, Vinka Marinković, Duje Ordulj, Siniša Bizjak, Nenad Cambi i Goran Skelac. Zatim su predstavljene dvije knjige Nenada Cambija: *Herme u Saloni* (AMS, Split 2025.) i *Triptih studijaleseja o antičkoj skulpturi* (KKS, Split 2025.), koje su predstavili Jasna Jeličić Radonić, Dražen Maršić i autor. Na kraju je predstavljena knjiga *Luka Jelić (1864. – 1922.), istraživač i znanstvenik: valorizacija znanstvenog opusa*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog 24. listopada 2019. u Zadru (HAZU, AMS i AMZ, Zagreb – Zadar 2024.). Zbornik su uredili Tado Oršolić i Nikola Markulin a o knjizi su govorili Ivan Matijević, Antun Nekić i Tado Oršolić uz pozdravne riječi Nenada Cambija, Ante Jurčevića i Morane Vuković.

9. listopada

U dvorani Književnog kruga Split održan je okrugli stol pod nazivom »Živko Jeličić i Splitski književni krug« na kojem su sudjelovali Ivan Bošković kao voditelj, Maciej Czerwiński i Joško Božanić, a odabrane odlomke uz književnih djela Ž. Jeličića, Z. Buljevića, S. Diane i J. Franičevića Pločara čitao je prvak drame HNK u Splitu Trpimir Jurkić.

U popodnevnom terminu predstavljena je nakladnička djelatnost Ogranka Matice hrvatske Zadar: *Dr. sc. Marijan Rogić Vranski, Mediteranizam dubrovačkoga scenskog prostora 17. stoljeća, Dnevnik pisanja i umiranja, Novi kroatistički ogledi, Čovik s kamena, Horizonti – Soneti, Pisme iz kamena, Oduvijek nekako zauvijek, Sunčev prah, S one strane duge, Il silenzio rumoroso dell'amore / Glasna tišina ljubavi, Zadarska smotra*, god. LXXIV. br. 1-2, 2025. O djelatnosti su govorili Radomir Jurić, Anica Serdarević, Božo Došen, Patricia Peić, Zorana Vekić, Elvira Katić i Martina Drobnak kao voditeljica programa.

Zatim je predstavljena nakladnička djelatnost Ogranka Matice hrvatske Trogir i Društva »Radovan« Trogir: Guido Quien: *Nenad Gattin – fotograf umjetničkih spomenika*, Radovan Slade-Šilović: *Kairosov let zaustavljen u Trogiru* te drugo ponovljeno izdanje knjige Ante Škobalj: *Obredne gomile*. Knjige su predstavili: Ivana Prijatelj Pavičić, Radovan Slade Šilović i Danka Radić. Oba događaja moderirao je Frane Prpa.

10. listopada

U dvorani Književnog kruga Split predstavljena je knjiga dvojice autora: Arsena i Petra Bačića: *Politika i pravo u borbi za sud* (KKS Split 2025.), koju su predstavili Miroslav Šeparović, Željko Radić i autori, dok je u ime Književnog kruga govorio Nenad Cambi.

Nakon toga je predstavljena knjiga Naklade Bošković u Splitu: Jerko Rošin, *Koronarne čakule*, a kojoj su govorili Ivan Bošković, Edo Šegvić, Stjepko Rošin, Zoran Bošković i autor.

11. listopada

U dvorani Književnog kruga Split predstavljena je knjiga *Ljubo Karaman – pedeset godina poslije*, zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Splitu 23. i 24. rujna 2021., a koji su uredili: R. Tomić, I. Basić i D. Bilić (KKS i IPU, Split 2024.). Zbornik su predstavili: Milan Pelc, Ivan Basić i Darka Bilić uz Josipa Vrandečića kao moderatora.

Za kraj programa ovogodišnje manifestacije predstavljena je knjiga *Bogdan Radica: Bibliografija (1922. – 2018)*, koju su priredili Ivan Miletić i Zdravka Bušić (KKS, Split 2025.). Knjigu su predstavili Josip Vrandečić i Ivan Bošković.

Predstavljen je i portret Bogdana Radice iz 1922. godine koji je naslikao Milan Tolić, dar Bosiljke Raditse Književnom krugu Split.

O slikaru Milanu Toliću, a i o samom portretu, do sada nepoznatom hrvatskoj javnosti, govorila je Dubravka Kušćević.

Završnu riječ o održanoj manifestaciji, kao i najavu za iduću, 38. Knjigu Mediterana, 2026. godine održao je Nenad Cambi.

24. listopada

U Kneževom dvoru u Pagu predstavljena je knjiga *Ivan Mršić: Sloge ljubvene* (Književni krug Split, 2025.), koju je priredio Tomislav Bogdan. Govorili su Ivo Fabijanić i Tomislav Bogdan, a pjesme mantinijade su izveli Ante Kurilić Viola i Dražen Crljenko.

29. listopada

U Staroj gradskoj vijećnici na Narodnom trgu (Pjaci) u Splitu otvorena je izložba »Povijest koja ne šuti. Glagoljaštvo u Splitu (925. – 2025.)« u organizaciji Muzeja grada Splita, Staroslavenskog instituta iz Zagreba i Književnog kruga Split – Marulianuma. Izložba je otvorena u povodu obilježavanja 1100 godina hrvatskog kraljevstva.

(Sastavila Vinka Glunčić-Bužančić)

UPUTE ZA OBJAVLJIVANJE PRILOGA U ČASOPISU *MOGUĆNOSTI*

Časopis *Mogućnosti* objavljuje književne tekstove, prijevode i znanstvene i stručne radove iz različitih humanističkih znanosti (jezikoslovlja, znanosti o književnosti, povijesti i povijesti umjetnosti) u kojima se obrađuju teme koje se odnose na književnost, jezik, umjetnost, povijest, kulturu i identitet.

Uredništvo prima isključivo neobjavljene tekstove na hrvatskom, engleskom, talijanskom i njemačkom jeziku koji nisu ponuđeni i drugomu časopisu. Od 2017. godine časopis izlazi jednom godišnje. Za broj koji izlazi tekuće godine znanstveni prilozi primaju se najkasnije do 15. lipnja te godine, ostali tekstovi do 1. srpnja te godine.

Slanje priloga

Prilozi se šalju u jednom .doc ili .docx dokumentu (MS Word) isključivo kao privitak na e-adresu: mogucnosti.urednistvo@gmail.com.

Književni prilozi

Prozni i dramski tekstovi ne bi trebali biti kraći od desetak ni dulji od pedesetak kartica (18 000 – 90 000 znakova s razmacima). Uredništvo zadržava pravo da objavi i tekstove kraće ili dulje od naznačena opsega.

Za pjesničke priloge treba poslati do dvadeset pjesama. Uredništvo zadržava pravo da iz poslanih pjesama načini izbor za objavljivanje.

Eseji, osvrti, prikazi, recenzije

Prihvaćaju se eseji veličine do 1,5 autorskog arka (24 kartice ili 43 200 znakova s razmacima). U njihovu pisanju autori su se dužni pridržavati uputa za citiranje i navođenje literature. Uredništvo zadržava pravo objavljivanja tekstova dužih od 24 kartice.

Objavljuju se osvrti, prikazi i recenzije novih knjiga i časopisa. Poželjan je opseg takvih priloga tri do pet kartica (5400 – 9000 znakova s razmacima).

Znanstveni i stručni prilozi

U pisanju znanstvenih i stručnih radova autori su se dužni pridržavati uputa za citiranje i navođenje literature.

Izgled znanstvenog ili stručnog priloga, upute za pisanje, citiranje i navođenje bibliografije

1. Opseg

Prihvaćaju se prilozi veličine do 1,5 autorskog arka (24 kartice ili 43 200 znakova s razmacima, uključujući sažetke, bilješke, popis literature, tablice, slike i dodatke). Uredništvo zadržava pravo objavljivanja tekstova dužih od 24 kartice.

2. Font

Članke treba pisati fontom Times New Roman veličine 12 s proredom 1,5. Treba ih poravnati s obje strane (*justified*). Veličina slova u bilješkama je 10 s proredom 1.

3. Naslovna stranica

Na naslovnoj stranici članka, u gornjem lijevom uglu iznad naslova članka navode se u zasebnim redcima sljedeći podatci: ime i prezime autora, titula, naziv ustanove u kojoj autor radi, zanimanje, zvanje i naziv radnoga mjesta, puna poštanska adresa, broj telefona ili mobitela autora (dio podataka neće biti objavljen u završnoj verziji rada). Uredništvo će ove podatke izbrisati prije slanja rukopisa na recenzije. Naslov članka treba napisati fontom 14, velikim slovima, centrirano. Podnaslovi se mogu, ali ne moraju numerirati i pišu se fontom 12, velikim slovima, centrirano.

4. Sažetak

Rukopisu se prilažu sažetci na hrvatskome i engleskome jeziku, maksimalne veličine do 1200 znakova s uključenim razmacima i s ključnim riječima (do 10) na jeziku članka i na engleskom jeziku. Sažetak s ključnim riječima na jeziku članka treba stajati ispod naslova na početku članka, a sažetak s naslovom rada i ključnim riječima na engleskom jeziku treba stajati na kraju članka iza popisa literature. Sažetak treba upućivati na svrhu rada, metodologiju, najvažnije rezultate i zaključak.

5. Jezik

Prihvaćaju se samo rukopisi na hrvatskom jeziku.

6. Citiranje

Časopis se koristi prilagođenim APA stilom za oblikovanje referenci u tekstu i u popisu literature. Molimo suradnike da se pridržavaju sljedećih uputa.

Izvore treba navoditi u tekstu, a ne u bilješkama. Referenca se stavlja u zagrade i sadrži prezime autora i godinu izdanja i broj stranice, na primjer: (Šimunković, 1998: 85).

U slučaju da rad ima dva autora, treba navesti oba autora, na primjer: (Regula i Jernej, 1965: 72). U slučaju triju i više autora, pri prvom citiranju potrebno je navesti sva prezimena autora u zagradi. Pri ponovnom citiranju rabi se oblik »i suradnici«: (Andlar i sur., 2011). Ako rad ima šest ili više autora, u tom se slučaju već pri prvom citiranju upotrebljava oblik »i suradnici«: (Prelog i sur., 1979). Dva ili više radova istih autora

treba posložiti prema godini izdanja, od starijih prema novijima, na primjer: (Čale i Zorić, 1970, 1973, u tisku).

Dva ili više radova istog/istih autora s istom godinom izdanja navode se ovako: (Mihaljević, 2012a, 2012b), (Johnson i Peppenberga, 2006a, 2006b). Dva ili više radova različitih autora navode se prema abecednom slijedu prezimena prvoga autora, na primjer: (Dalmatin, 2016; Eco, 1967; Parker, 1990). Iznimka je kada se odvaja glavna referenca od sporednih, a to se označava s »vidjeti i«, na primjer: (Overmier, 1993; vidjeti i Abeles 1992; Storndt, 1990).

Kada rad nema autora, rabe se prve dvije ili tri riječi naslova. Naslov se stavlja u navodnike ako se odnosi na članak, poglavlje knjige ili internetsku stranicu, na primjer: (»Climate and Weather«, 1997). Naslov se stavlja u kurziv ako se odnosi na knjigu, časopis, brošuru ili izvještaj.

Ako se navode potpuni citati, trebaju se označiti šiljastim navodnicima (»citāt«), tekst unutar citata drugim oblikom navodnika („tekst“), a značenja polunavodnicima ('značenje'). Slike, tablice, grafikoni i sl. navode se arapskim brojkama (npr. Slika 1.). Kraće citate (maksimalne duljine do tri retka) treba navoditi u tekstu, a dulje izdvojeno u novom retku slovima veličine 12 s jednim retkom razmaka prije i poslije citata.

U donjim bilješkama (fusnotama) navode se samo dodatne informacije i komentari s izvorima, koji se navode jednako kao u tekstu. Broj bilješke (fusnote) uvijek se stavlja iza interpunkcijskoga znaka.

Za izvore s mrežnih stranica vrijede ista pravila kao i za prethodno navedeno citiranje literature, osim što se u popisu literature na kraju navodi i datum posjeta mrežnoj stranici.

Knjiga dostupna online: Bryant, P. J. (2006). *Biodiversity and Conservation*, <<http://darwin.bio.uci.edu/~sustain/bio65/index.html>>. Pristupljeno 25. lipnja 2011.

Navodenje u tekstu: (Bryant, 2006).

7. Popis literature (prema APA stilu)

U popisu literature na kraju članka (prije sažetka na engleskom jeziku) navode se isključivo ona djela koja su navedena u tekstu. Popis treba pisati abecednim redom (prema prezimenu prvoga autora teksta ili prema naslovu ako autor nije poznat). Primjeri za popis literature:

7.1. Knjiga: Prezime, inicijal imena. (godina). *Naslov knjige*. Mjesto izdavanja: izdavač.

– Primjer za knjigu s jednim autorom: Machiedo, M. (2016). *Provjere identiteta*. Split: Književni krug.

– Primjer za knjigu s više autora: Kirk, J. i Munday, R. J. (1988). *Narrative Analysis*. Bloomington: Indiana University Press.

7.2. Članak u časopisu: Prezime, I. (godina). »Naslov članka«. *Naziv časopisa*, svezak (broj), stranice.

– Primjer: Corry, L. (1992). »Jorge Borges, Author of the Name of the Rose«. *Poetics today*, 13 (1), 425 – 445.

7.3. Rad u zborniku, poglavlje u knjizi: Prezime, I. (godina). »Naslov poglavlja«. U: I. Prezime (ur.), *Naslov knjige* (str. 123 – 345). Mjesto izdavanja: Izdavač.

– Primjer: Costiucovich, E. (1985). »La semiosi illimitata come base esistenziale della cultura«. U: R. Giovannoli (ur.), *Saggi su Il nome della rosa* (str. 76 – 83). Milano: Bompiani.

7.4. Redoslijed radova istog autora: Radovi istog autora redaju se prema godini izdanja (od starije prema novijima). Radovi istoga autora s istom godinom izdanja obilježavaju se slovima (a, b, c, itd.):

Mascioni (1980)

Mascioni (1990a)

Mascioni (1990b).

Rad jednoga autora prethodi grupi autora kada je prvi autor isti:

Kaufman, J. R. (1991)

Kaufman, J. R. i Cochran, D. F. (1987).

7.5. Mrežni izvori: osim navođenja mrežne adrese izvora, treba navesti i datum kada je tekst bio preuzet: Pristupljeno 11. studenoga 2014.

– Primjer za elektroničku knjigu:

a) knjiga dostupna online: Prezime, I. (godina). *Naslov knjige*. <URL>. Pristupljeno datum.

– Primjer: Bryant P. J. (2006). *Biodiversity and Conservation*. <<http://darwin.bio.uci.edu/~sustain/bio65/index.html>>. Pristupljeno 11. rujna 2009.

b) rad u elektroničkom časopisu: Prezime, I. (godina). »Naziv članka«. *Puni naziv časopisa*, svezak (broj), stranice. <URL>. Pristupljeno datum.

– Primjer: Boughton, J. M. (2002). »The Bretton Woods Proposal: An Indepth Look«. *Political Science Quarterly*, 42 (6). <<http://www.pol.upenn/articles> (Blackwell Science Synergy)>. Pristupljeno 12. lipnja 2005.

7.6. Elektronički medij (CD-ROM, DVD-ROM i sl.)

Anić, V. (2007). *Rječnik hrvatskoga jezika*. (CD-ROM). Zagreb: Novi Liber – Europapress holding.

7.7. Diplomski, magistarski i doktorski rad

Dalmatin, K. (2011). *Autobiografsko Ja u djelima Enza Bettize i Gryztzka Mascionija, suočeno s Drugim*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.

8. Fotografije

Tekst sa slikovnim priložima slabije rezolucije (JPG, 72 točke/pix, A4 format) šalje se elektronskom poštom na e-adresu uredništva. CD ili DVD s tekstem i slikovnim priložima u punoj rezoluciji (vidi: **9. Slikovni prilozi**) te potpisana izjava o autorskim pravima šalju se običnom poštom na adresu uredništva, uz napomenu: »Za uredništvo časopisa Mogućnosti«.

9. Slikovni prilozi

Tiskaju se isključivo u crno-bijeloj inačici te se predaju u digitalnom obliku sljedeće kvalitete: TIFF, 300 točaka/pix, formata oko 15 – 18 cm. Priloge treba označiti rednim

brojevima, povezati ih s legendama i u tekstu članka označiti mjesto gdje se na njih referira (Slika 1.). Troškove nabavljanja ilustracija, fotografija i arhitektonskih nacrtu u fotoarhivima i drugim ustanovama u zemlji i inozemstvu autori podmiruju sami. Autor obvezno prilaže potpisanu izjavu o podrijetlu ilustracija i preuzimanju odgovornosti u slučaju mogućih sporova vezanih uz povredu autorskih prava.

10. Recenziranje

Svi radovi nakon uredničke selekcije prolaze postupak tzv. dvostruke slijepe recenzije, kojom se ne otkriva identitet ni autora ni recenzenta. Konačnu odluku o kategorizaciji rada donosi uredništvo, uzimajući u obzir pristigle recenzije. Uredništvo autora obavještava o provedenom recenzentskom postupku, utvrđenoj kategoriji priloga i eventualnim dopunama ili ispravcima koje je autor obvezan unijeti prije konačnog prihvatanja priloga za objavljivanje. Nakon zaprimljenih recenzija autori trebaju dostaviti uredništvu u roku od dvadeset dana novu, ispravljenu verziju rukopisa i/ili popratno pismo u kojem navode koje su prijedloge recenzenata uvažili i kako, a koje nisu (uz obrazloženje i argumentaciju).

Recenzirani članci kategoriziraju se kao:

- izvorni (znanstveni) rad
- prethodno priopćenje
- pregledni rad
- stručni rad.

11. Autorska prava

Autori zadržavaju autorska prava za članke objavljene u časopisu, no svojim pristankom na objavljivanje daju časopisu pravo prvog objavljivanja u tiskanom i elektroničkom obliku. Članci objavljeni u časopisu, uz prikladno navođenje izvora, smiju se besplatno rabiti u obrazovne i nekomercijalne svrhe.

